

Δραματική Ποίηση
Ευριπίδη *Ελένη*

Μετάφραση: Τάσος Ρούσσος

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 2ος

**Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία
Πράξεων 2.2.1.α: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ Πρόεδρος του
Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και
παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με
βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.
Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Νικόλαος Δεσύπρης Δημήτριος Παπαγεωργάκης
Χρήστος Ράμμος Κωνσταντίνα Τσενέ

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Δραματική Ποίηση
Ευριπίδη *Ελένη*

Μετάφραση: Τάσος Ρούσσος

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 2ος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Νικόλαος Δεσύπρης, *Φιλολόγος Εκπ/κός Β/θμιας Εκπαίδευσης*

Δημήτρης Παπαγεωργάκης, *Φιλολόγος Εκπ/κός Β/θμιας Εκπ.*

Χρήστος Ράμμος, *Φιλολόγος Εκπ/κός Β/θμιας Εκπ.*

Κωνσταντίνα Τσενέ, *Φιλολόγος Εκπ/κός Β/θμιας Εκπ.*

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Κυριακή Γουδέλη, *Επ. Καθηγ. του Παν/μίου Πατρών*

Αιμιλία Βλαχογιάννη, *Σχολ. Σύμβ.*

Αλεξάνδρα Μυλωνά, *Φιλόλ. Εκπ/κός Β/θμιας Εκπ/σης*

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Δέσποινα Μπαλιάμη, *Φιλολόγος*

Στη συγγραφή του α' μέρους (1/3) έλαβε μέρος και ο Βασ. Τσάφος, Πάρεδρος ε.θ. του Παιδ. Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Χριστίνα Αργυροπούλου *Σύμβουλος Π.Ι.*

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

Χρυσούλα Βέικου, *Σύμβουλος του Παιδαγ. Ινστιτούτου*

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Θεατρική μάσκα (αφίσα του Εθν. Θεάτρου, Επιδαύρια 1982)

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων

Ο ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΙ ΤΗΝ ΕΛΕΝΗ

► Ποιες σκέψεις κάνει ο Αγγελιοφόρος για:

- τους θεούς
- την Ελένη
- τον εαυτό του

ΧΟΡ. Αν όλα παν καλά από δω και πέρα,
οι συμφορές σας οι παλιές θα σβήσουν.²¹

775

ΑΓΓ. Άσε, Μενέλαε, τη χαρά μαζί σας
να γευτώ· δεν την ξέρω, μα τη βλέπω.²²

ΜΕΝ. Ζύγωσε, γέροντα, κι εσύ να κουβεντιάσεις.

ΑΓΓ. Γι' αυτήνε δε μοχθήσαμε στην Τροία;

ΜΕΝ. Δεν είναι αυτή, οι θεοί μας ξεγελάσαν·
κρατούσαμε μια ολέθρια νεφέλη.

780

ΑΓΓ. Τι λες;

Τόσος μόχθος κι αγώνας για έναν ίσκιο;

ΜΕΝ. Έργα της Ήρας και τριών θεών αμάχη.

ΑΓΓ. Η αληθινή γυναίκα σου είναι τούτη;

785

ΜΕΝ. Αυτή· και να πιστέψεις όσα λέω.

ΑΓΓ. Δυσκολονόητος ο θεός²³, παιδί μου²⁴.
ολοένα αλλάζει. Εδώθε κείθε σέρνει,

πότε ψηλά, πότε βαθιά τα πάντα·

ο ένας δυστυχάει, ο άλλος όχι,

790

όμως κι αυτός κακό θάνατο βρίσκει·

δεν έχει πάντα η τύχη σιγουριά. Κι οι δυο σας

βάσανα δοκιμάσατε, απ' του κόσμου

τα λόγια εσύ, κι αυτός απ' τους πολέμους.

Σαν πολεμούσε, τίποτε δικό του.²⁵

795

και τώρα δίχως κόπο η ευτυχία.

Δεν ντρόπιασες το γέροντα γονιό σου

και τους Διόσκουρους, δεν έχεις κάνει
όσα δεινά σου φόρτωσαν. Θυμάμαι
το γάμο σου,²⁶ στο νου μου ξαναφέρνω

800

πως έτρεχα βαστώντας τις λαμπάδες
πλάι στο αμάξι σου κι εσύ νυφούλα
μαζί μ' αυτόν το πατρικό σου σπίτι
το ευτυχισμένο χαιρετούσες.²⁷ Όποιος
δε νιώθει σέβας για τ' αφεντικά του

805

και δε συμπάσχει σε χαρές και λύπες,
δούλος κακός.²⁸ Εγώ κι αν είμαι σκλάβος,
θέλω μες στους καλούς να με λογιάζουν·

ΣΧΟΛΙΑ

21. Το δίστιχο του Χορού επαναφέρει τους ήρωές μας στην πραγματικότητα και στους κινδύνους, που αποδώ και πέρα θα αντιμετωπίσουν.
22. Ο Αγγελιαφόρος αδυνατεί να κατανοήσει την πραγματικότητα, αφού νομίζει ότι μπροστά του είναι η «Ελένη» που εξαφανίστηκε από τη σπηλιά.
23. Η λέξη θεός στον ενικό αριθμό δηλώνει την έννοια του θείου.
24. Στο πρωτότυπο: θύγατερ· ο Αγγελιαφόρος απευθύνεται στην Ελένη και η τρυφερή προσφώνηση δείχνει ίσως την αλλαγή της στάσης του.
25. Ο Αγγελιαφόρος, από τη γενική διαπίστωσή του για το ευμετάβολο της τύχης, περνάει στα παραδείγματα του Μενέλαου και της Ελένης: ο Μενέλαος ήταν δυστυχισμένος επειδή πολεμούσε, για να ξαναπάρει την Ελένη, και τώρα ξαφνικά, χωρίς να κοπιάσει, τη βρίσκει· η Ελένη, που ήταν δυστυχισμένη για τις άδικες σε βάρος της κατηγορίες, τώρα βλέπει τη φήμη της να αποκαθίσταται.

- 26.** Με αυτή την υπενθύμιση γίνεται η αποκατάσταση του γάμου της Ελένης, αφού στην αντίληψη των ανθρώπων ο γάμος αυτός είχε διαλυθεί.
- 27.** Η τελετή του γάμου περιλάμβανε τρία στάδια: την *ἐγγύησιν* (μνηστεία στο σπίτι του πατέρα της νύφης), την *πομπήν*, για την οποία γίνεται λόγος εδώ, και το τέλος (τελετές στο σπίτι του γαμπρού).
- 28.** Εδώ τονίζεται η αφοσίωση του δούλου προς τον κύριό του. Η αφοσίωση αυτή δεν είναι δείγμα δουλοπρέπειας, αλλά, όπως φαίνεται από τη συνέχεια των λόγων του, επιλογή ενός ελεύθερου πνεύματος και δείγμα ευγένειας ήθους.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Η αναγνώριση ανάμεσα στους δύο συζύγους ολοκληρώθηκε... Μα ο Αγγελιαφόρος δείχνει να μην έχει καταλάβει τι συνέβη.

- Ο σκηνοθέτης μιας σύγχρονης παράστασης της Ελένης προβληματίζεται για το «στήσιμο» της σκηνής του Αγγελιαφόρου. Ποιες προτάσεις θα του έκανες για την κίνηση του Αγγελιαφόρου στο χώρο και γενικότερα για τον τρόπο, με τον οποίο θα υποδυθεί το ρόλο του; Σκέψου την ηλικία, την κοινωνική του θέση και τη συναισθηματική του κατάσταση.

Γέροντας αγγελιαφόρος
(σικελικός ερυθρόμορφος
κρατήρας του 4ου αι. π.Χ.)

- Ο γέροντας παραμένει στο σκηνικό χώρο και μετά την αναγγελία για την ανάληψη του ειδώλου (αγγελική ρήση). Παύει έτσι να είναι μόνο αγγελιαφόρος. Ξαναγίνεται ο πιστός υπηρέτης που εκδηλώνει συναισθήματα και εκφράζει προβληματισμούς.
 - Για ποιους λόγους νομίζεις ότι ανατίθεται αυτός ο διευρυμένος ρόλος σε ένα γέροντα υπηρέτη του Μενέλαου που πολέμησε μαζί του στην Τροία;
- Ας σταθούμε στις αναφορές του γέροντα υπηρέτη στους θεούς, την τύχη και την ανθρώπινη μοίρα.
 - Ποιες είναι οι απόψεις του για τα θέματα αυτά;
 - Ας φανταστούμε τον αντίχτυπο των προβληματισμών αυτών στους Αθηναίους θεατές του 412 π.Χ.
- Τρωαδίτες και Έλληνες πολέμησαν και χάθηκαν στην Τροία για ένα είδωλο, εξαπατημένοι.
 - Ας αναζητήσουμε αναλογίες στη σημερινή εποχή.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 4**«ΓΙΑ ΕΝΑ ΠΟΥΚΑΜΙΣΟ ΑΔΕΙΑΝΟ»**

Και στην Τροία;
Τίποτε στην Τροία – ένα είδωλο.
Έτσι το θέλαν οι θεοί.
Κι ο Πάρης, μ' έναν ίσκιο πλάγιαζε σαν να ήταν
πλάσμα απόφιο·
κι εμείς σφαζόμασταν για την Ελένη δέκα χρόνια.

Μεγάλος πόνος είχε πέσει στην Ελλάδα.
Τόσα κορμιά ριγμένα
στα σαγόνια της θάλασσας στα σαγόνια της γης·
τόσες ψυχές
δοσμένες στις μυλόπετρες, σαν το σιτάρι.
Κι οι ποταμοί φουσκώναν μες στη λάσπη το αίμα
για ένα λινό κυμάτισμα για μια νεφέλη
μιας πεταλούδας τίναγμα το πούμπουλο ενός κύκνου
για ένα πουκάμισο αδειανό, για μίαν Ελένη.

Γ. Σεφέρης, «Ελένη» (απόσπασμα)
(Από το Γ. Σεφέρης, Ποιήματα, Ίκαρος)

W. Lachnit,
Ο θάνατος της Δρέσδης

- ▶ Ποιες εντολές δίνει ο Μενέλαος στον Αγγελιαφόρο;
- ▶ Ποιες σκέψεις κάνει ο Αγγελιαφόρος για τους θεούς και τη μαντική τέχνη;

ΑΓΓ. λεύτερος αν δεν είμαι, λεύτερη έχω ψυχή²⁹
το 'να κακό κάλλιο απ' τα δύο: φαύλη
να 'χω καρδιά και δούλο να με λένε.³⁰

810

ΜΕΝ. Μόχθους πολλούς μαζί μου πολεμώντας
πέρασες, γέρο· τώρα, έλα, μοιράσου
την ευτυχία μου·³¹ τρέξε στους συντρόφους

που μας απόμειναν και πες τα νέα·

815

πώς είναι εδώ τα πράγματα· ας προσμένουν
έτοιμοι στο γιαλό για τους αγώνες
που 'χω να κάνω ακόμη, αν θα μπορέσω,
καθώς ελπίζω, ετούτην απ' τη χώρα
ν' αρπάξω· ας αγρυπνούν κι όλοι ενωμένοι,

820

σε μια σμίγοντας τύχη, απ' τους βαρβάρους
κάποιο να βρούμε τρόπο να σωθούμε.³²

ΑΓΓ.³³ Θα γίνουν, βασιλιά μου, αυτά· μα βλέπω
κούφια τη μαντική, ψευτιές γεμάτη.³⁴

Με τη φωτιά και τα πουλιά μαντείες

825

τίποτα δεν αξίζουν·³⁵ αν πιστεύεις
πως τα πουλιά ωφελούνε τους ανθρώπους,
ανόητος είσαι. Ο Κάλχας³⁶ στο στρατό μας
δε μίλησε καθόλου, κι ας θωρούσε
να χάνονται οι δικοί του για έναν ίσκιο·

830

κούρσεψαν ανωφέλευτα τη χώρα·

θα πεις, δεν το 'θελε ο θεός·³⁷ και γιατί τότε
πηγαίνουμε στους μάντεις; Όταν κάνεις
θυσίες στους θεούς, να τους γυρεύεις
τα καλά μόνο κι άσε τις μαντείες·

835

ξεγέλασμα είναι στη ζωή· κανένας

δεν πλούτισε μ' αυτές όντας τεμπέλης·³⁸

σωστό μυαλό και νους,³⁹ να σοφός μάντης.

ΧΟΡ. Στα όσα είπε ο γέρος συμφωνώ· άμα
κερδίσεις τους θεούς, στο σπιτικό σου

840

την πιο μεγάλη μαντική έχεις μπάσει.

- 29.** Την εποχή εκείνη κάποιοι σοφιστές δίδασκαν τη φυσική ισότητα όλων των ανθρώπων, τους οποίους οι κοινωνικές συνθήκες και οι ιστορικές συγκυρίες είχαν διακρίνει σε ελεύθερους και δούλους, Έλληνες και βαρβάρους.
- 30.** Δηλαδή: από το να είμαι και δούλος και κακός, ως είμαι βέβαια δούλος αλλά τουλάχιστον καλός.
- 31.** Ο Μενέλαος προσκαλεί τον αφοσιωμένο δούλο να μοιραστεί μαζί του την ευτυχία ως ηθική ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του.
- 32.** Προοικονομία της δραπέτευσης του Μενέλαου και της Ελένης.
- 33.** Και αυτή η ρήση του Αγγελιαφόρου αρχίζει με μια γενική διαπίστωση και μετά περνάει στα παραδείγματα. Ολόκληρη η ρήση έχει θεωρηθεί από μερικούς μελετητές περιττή και μεταγενέστερη παρεμβολή.
- 34.** Σύμφωνα με τον ιστορικό Θουκυδίδη, μετά την καταστροφή στη Σικελία οι Αθηναίοι είχαν στραφεί όχι μόνο εναντίον των πολιτικών «που τους είχαν παρακινήσει να κάνουν την εκστρατεία», αλλά «και εναντίον των χρησολόγων και των μάντεων και όσων άλλων που με τις προφητείες τους τους είχαν δημιουργήσει την ελπίδα ότι θα καταλάβουν τη Σικελία» (Η΄, 1, 1-2, μτφρ. Α. Βλάχος).
- 35.** Αναφέρεται σε δύο τρόπους της μαντικής τέχνης: α) στις θυσιαστήριες φλόγες, β) στις κραυγές και τις κινήσεις των πουλιών (τους οιωνούς).
- 36.** Περίφημος μάντης από τον τρωικό μυθολογικό κύκλο.

- 37.** Το να αποδίδει κάποιος στο συνομιλητή του μια πιθανή ερώτηση ή αντίρρηση είναι ένα ρητορικό σχήμα που λέγεται προαπάντησις.
- 38.** Θυμίζει το γνωστό σύν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει.
- 39.** Στο πρωτότυπο: γνώμη δ' ἀρίστη μάντις τ' εὐβουλία. Εὐβουλίαν (= σωστό μυαλό, σωστή κρίση) υπόσχονταν οι σοφιστές ότι μπορούσαν να διδάξουν τους νέους. Με τα λόγια αυτά ο Αγγελιαφόρος αποχωρεί από τη σκηνή.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Παρακολουθούμε μια σύγχρονη παράσταση της Ελένης... Βλέπουμε τον Αγγελιαφόρο και ακούμε τους στοχασμούς του.

- Τον νιώθουμε κοντά μας; Μας αγγίζουν τα λόγια του;

Θεατές σε σύγχρονη παράσταση

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Ο Αγγελιαφόρος στο λόγο του ασκεί έντονη κριτική στους μάντεις, επαναφέροντας έτσι το πρόβλημα της αδυναμίας του ανθρώπου να φτάσει εύκολα στη γνώση.
 - Τι μπορούμε να εμπιστευόμαστε, σύμφωνα με τον Αγγελιαφόρο; Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να κατευθύνουμε τη ζωή μας; Ας συζητήσουμε την πρότασή του

- Ένα από τα κατά ποιόν μέρη* της τραγωδίας, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι η διάνοια*, οι ιδέες δηλαδή και οι σκέψεις που εκφράζουν τα πρόσωπα της τραγωδίας και τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν, για να υποστηρίξουν τις θέσεις τους.
 - Ας αναζητήσουμε σε αυτήν τη σκηνή απόψεις και προβληματισμούς που συνθέτουν τη διάνοια.
 - Δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός του Ευριπίδη ως «από σκηνής φιλόσοφος»;
 - Ποιες από αυτές τις απόψεις θα μπορούσε να διατυπώσει κι ένας ήρωας σύγχρονου θεατρικού έργου;
- Ας υποθέσουμε ότι έλειπαν οι στοχασμοί του Αγγελιαφόρου. Τι θα κέρδιζε, τι θα έχανε το δραματικό έργο;

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 5

ΜΑΝΤΙΚΗ

Ο φόβος και η άγνοια, που οδήγησαν εύκολα τον άνθρωπο στη δεισιδαιμονία και την «πρόληψη» (για την αποφυγή του κακού), ήταν φυσικό να τον οδηγήσουν σε μια διαρκή αγωνία για τα όσα του έμελλαν να συμβούν, και να του γεννήσουν την τάση της μαντικής [...]. Μπορούμε να πούμε πως η Μετεωρολογία κι η Αστρολογία ήταν τα πρώτα σκέλη και ίσως η πρώτη αφορμή της γενικής Μαντικής. Από τα προγνωστικά του καιρού διακινδυνεύει κανείς τη μαντεία και τις φανταστικές ερμηνείες, τους οιωνισμούς [...].

Τα φυσικά φαινόμενα γίνονται έτσι διερμηνείς των αποφάσεων της Τύχης ή του Θεού. Ακολουθούν σε πιο εξελιγμένη μορφή όνειρα, οπτασίες, καντηλομαντεία, πυρομαντεία, καφεμαντεία, χειρομαντεία [...] ο καφές που χύνεται, τα κουφέτα κάτω από το μαξιλάρι.

Δ. Λουκάτος
(Από το Δ. Λουκάτος, Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία, Μ.Ι.Ε.Τ.) (Διασκευή)

«ΕΥΒΟΥΛΙΑ» (ΣΩΣΤΟ ΜΥΑΛΟ, ΣΤ. 837)

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ. Η διδασκαλία μου σε κάνει μυαλωμένο για τις υποθέσεις του σπιτιού σου (πώς να κυβερνάς με τον καλύτερο τρόπο το νοικοκυριό σου), και για τις υποθέσεις της πολιτείας (πώς να γίνεις ασυναγώνιστος πολιτικός και στα έργα και στους λόγους).

Πλάτων, Πρωταγόρας, 318θ-319β (μτφρ. Η. Σπυρόπουλος) (Από το Πλάτωνος Πρωταγόρας, Α.Π.Θ. – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη)

Καραβάτζιο,
Η Χειρομάντισσα

«Οὐδείς ποτ' ἠτύχησεν ἔκδικος γεγώς, ἐν τῷ δικαίῳ
δ' ἐλπίδες σωτηρίας»

3η ΣΚΗΝΗ (στ. 841-941)

ΤΑ ΠΑΛΙΑ ΠΑΘΗ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ

- ▶ Σε ποια μέρη και πόσα χρόνια περιπλανήθηκε ο Μενέλαος;
- ▶ Ποιος νέος κίνδυνος τον απειλεί;
- ▶ Πώς αντιμετώπισε η Ελένη μέχρι τώρα τις επιθυμίες του Θεοκλύμενου;

ΕΛΕ. Ως τώρα πάνε όλα καλά· απ' την Τροία, δύστυχε¹, και να μάθω πώς εσώθης, κανένα κέρδος· όμως λαχταρούμε ν' ακούσουμε τα πάθη των δικών μας.

845 **ΜΕΝ.** Με ρώτησες πολλά μ' ένα σου λόγο.² Τι να σου πω για τους χαμούς στο Αιγαίο, κατάνακρα στην Εύβοια τις πανούργες φωτιές του Ναύπλιου³, τα γυρίσματά μου στην Κρήτη, στη Λιβύη και στου Περσέα τον ψηλό κάβο;⁴ Δε θα σε χορταίνουν τα λόγια μου κι εγώ θα τυραννιόμουν τα πάθη τα παλιά ιστορώντας· έτσι διπλά θα μας βασάνιζε κι η θλίψη.

ΕΛΕ. Καλύτερα μου απάντησες παρ' όσο σ' ερώτησα. Μονάχα ετούτο πες μου κι άφησε τ' άλλα· πόσα χρόνια τάχα παράδερνες στης θάλασσας το κύμα;⁵

ΜΕΝ. Χρόνους εφτά με τα καράβια· πρώτα δέκα χρονιές πολέμαγα στην Τροία.

860

Πόσος καιρός! Φτωχέ, εκεί πέρα εσώθης
κι ήρθες εδώ για να σε θανατώσουν.⁶

ΜΕΝ. Τι 'πες; Τι λες, γυναίκα, μ' αφανίζεις.

ΕΛΕ. Βιάσου και φύγε γρήγορα απ' τη χώρα.
Θα σε σκοτώσει αυτός που ζει σ' ετούτο.

865

ΜΕΝ. Και τι έκαμα για τέτοια μαύρη τύχη;

ΕΛΕ. Ήρθες κι ανέλπιστα το γάμο μου

εμποδίζεις.

ΜΕΝ. Θέλει κανείς το ταίρι μου δικό του;

ΕΛΕ. Με πρόσβαλε, μα υπόμεινα και τούτο.⁷

ΜΕΝ. Άρχοντας δυνατός ή ο βασιλέας;⁸

870

ΕΛΕ. Του τόπου αφέντης, τέκνο του Πρωτέα.

ΜΕΝ. Τα λόγια της γριάς αυτό εννοούσαν.

ΕΛΕ. Σε ποιαν εξώπορτα βαρβάρου εστάθης;

ΜΕΝ. Σ' αυτήν· σα να 'μωνα φτωχός με διώξαν.

ΕΛΕ. Αχ! δυστυχία, ζητιάνεψες στ' αλήθεια;

ΣΧΟΛΙΑ

1. Η Ελένη σκέφτεται μάλλον την τύχη που περιμένει το Μενέλαο στην Αίγυπτο, γι' αυτό και τον αποκαλεί **δύστυχο**.
2. Στην τυπική σκηνή της αναγνώρισης οι ήρωες εξιστορούν τα πάθη τους. Τώρα είναι η σειρά του Μενέλαου να εξιστορήσει τα δικά του πάθη. Όμως πρέπει για δραματικούς λόγους να μην προβεί σε λεπτομερή παρουσίαση των περιπετειών του, διότι: α) θα επιβραδυνθεί χωρίς λόγο η εξέλιξη του δράματος και β) το κοινό δεν πρόκειται να πληροφορηθεί τίποτε περισσότερο από όσα ήδη ξέρει από το στίχο 437 κ.εξ.

3. Ο Ναύπλιος, όταν έμαθε ότι οι Έλληνες επέστρεφαν στην πατρίδα τους μετά την άλωση της Τροίας, για να τους εκδικηθεί, που είχαν εκτελέσει ως προδότη το γιο του, Παλαμήδη, άναβε φωτιές σε απόκρημνες ακτές της Εύβοιας· οι Έλληνες βλέποντάς τες πίστευαν ότι είχαν μπροστά τους λιμάνια, με αποτέλεσμα τα καράβια τους να τσακίζονται στα βράχια.
4. Ο κάβος του Περσέα (εκεί όπου ο μυθικός ήρωας σκότωσε το θαλάσσιο κήτος και απελευθέρωσε την Ανδρομέδα) τοποθετείται στη δυτική άκρη του Δέλτα του Νείλου.
5. Η Ελένη θα μπορούσε να υπολογίσει μόνη της το χρόνο με βάση όσα της είπε ο Τεύκρος. Ωστόσο συνεχίζει να ρωτάει, ώστε με τη βοήθεια της απάντησης να κλιμακωθούν τα συναισθήματα στους στίχους 860-861.
6. Η αποκάλυψη του επικείμενου κινδύνου μοιάζει με κραυγή αγωνίας και τους επαναφέρει στην πραγματικότητα, ύστερα από την αυθόρμητη έκφραση των συναισθημάτων τους.
7. Η έκφραση αυτή διατηρεί κάποια αμφισημία, καθώς ο Μενέλαος δεν μπορεί να καταλάβει το μέγεθος της «προσβολής» (βλ. και στ. 877).
8. Με το στίχο αυτόν ο Μενέλαος ίσως αναρωτιέται για τη δύναμη του αντιπάλου.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Η χαρά της αναγνώρισης πέρασε. Το συναισθηματικό κλίμα της σκηνής αλλάζει.

- Ας συζητήσουμε για τις εκφράσεις των προσώπων, όπως απεικονίζονται στην παρακάτω φωτογραφία.

- Δηλώνουν αυτή την αλλαγή;
- Πώς φαντάζεσαι τον τόνο της φωνής τους;

Μακέτα σκηνικού
Μενέλαος - Ελένη (Λ. Βογιατζής -
Κ. Καραμπέτη, Θέατρο του Νότου,
1996, σκην. Γ. Χουβαρδάς)

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Μετά την αναγνώριση και το ξέσπασμα χαράς, παρακολουθούμε την προσπάθεια των ηρώων να ξανακερδίσουν το χαμένο χρόνο. Η Ελένη αναφέρθηκε στην προηγούμενη σκηνή στο παρελθόν της. Τώρα είναι η σειρά του Μενέλαου.
 - Ας εντοπίσουμε τους στίχους, στους οποίους ο Μενέλαος αναφέρεται στο δικό του παρελθόν, και ας σημειώσουμε την πορεία του στον παρακάτω χάρτη της Ανατολικής Μεσογείου.
 - Ας εξετάσουμε κατά πόσο η απροθυμία του να αναφερθεί εκτενώς σ' αυτό είναι ψυχολογικά δικαιολογημένη.
 - Για σκέψου... ξανακερδίζεται ο χαμένος χρόνος;
- Η αναγνώριση ολοκληρώθηκε. Αν το θέμα της τραγωδίας ήταν η επανεύρεση Ελένης και Μενέλαου, το έργο θα μπορούσε να τελειώσει εδώ. Βρισκόμαστε όμως στη μέση.
 - Ποιος νέος κύκλος ανοίγει; Πώς γίνεται αυτή η μετάβαση;

ΟΙ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

Γιατί με βάσανα πολλά στις ξηνητείες γυρνώντας, /
ήρθα σε χρόνια οχτώ κλειστά [...] / Κύπρο, Φοινίκη κι
Αίγυπτο γυρνούσα κι Αιθιοπούς...

**Όμηρος, Οδύσσεια δ, στ. 81-85 (μτφρ. Ζ. Σίδερης)
(Από το Ομήρου Οδύσσεια,
Α΄ Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, 1999)**

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ

- ▶ Τι προτείνει η Ελένη στο Μενέλαο;
- ▶ Ποια είναι η προϋπόθεση για τη σωτηρία τους;
- ▶ Τι αποφασίζουν να κάνουν οι ήρωες σε περίπτωση αποτυχίας;

875 ΜΕΝ. Ναι· δηλαδή δεν ήταν κιόλας έτσι.⁹
ΕΛΕ. Τότε και για το γάμο μου έχεις μάθει.
ΜΕΝ. Ναι, μα αν τον απόφυγες δεν ξέρω.¹⁰
ΕΛΕ. Ανέγγιχτη φυλάγω την τιμή μου.
ΜΕΝ. Καλά όσα λες, μα πώς να σε πιστέψω;

880 ΕΛΕ. Βλέπεις εδώ που κάθομαι στο μνήμα;
ΜΕΝ. Κάτι στρωσίδια, δόλια, τι τα θέλεις;
ΕΛΕ. Το γάμο να ξεφύγω, ικέτισσα ήρθα.
ΜΕΝ. Βωμό δε βρήκες ή έτσι συνηθίζουν;¹¹
ΕΛΕ. Σαν το ναό θεού μ' έχει φυλάξει.

885 ΜΕΝ. Και δεν μπορώ στη Σπάρτη να σε πάω;
ΕΛΕ. Σπαθί σε περιμένει αντί για μένα.
ΜΕΝ. Μα τότες είμαι ο πιο δυστυχισμένος.
ΕΛΕ. Μην ντρέπεσαι και φύγε από τη χώρα.¹²
ΜΕΝ. Για σε πήρα την Τροία, να σ' αφήσω;

890 ΕΛΕ. Καλύτερα παρά να σε σκοτώσουν.
ΜΕΝ. Άναντρα λόγια, ανάξια της Τρωάδας.
ΕΛΕ. Το βασιλιά, κι ας θες, δε θα τον σφάξεις.¹³
ΜΕΝ. Τι, δεν πληγώνει ξίφος το κορμί του;
ΕΛΕ. Το αδύνατο αν ζητάς, σοφός δεν είσαι.

895 ΜΕΝ. Έτσι βουβός θα κάτσω να με δέσουν;
ΕΛΕ. Με δόλο ξεπερνάς τη δυσκολία.
ΜΕΝ. Κάλλιο ας χαθώ χτυπώντας τους εχθρούς
μου.

ΕΛΕ. Μονάχα μια η ελπίδα να σωθούμε.

ΜΕΝ. Χρυσάφι τάχα, τόλμη ή παρακάλια;¹⁴

900

ΕΛΕ. Φτάνει μη μάθει ο βασιλιάς πως ήρθες.

ΜΕΝ. Ποιος θα το πει;¹⁵ Κι ούτε θα με γνωρίσει.

ΕΛΕ. Κάποιος δικός του ισόθεος τον συντρέχει.

ΜΕΝ. Μια μαντική φωνή μες στο παλάτι;¹⁶

ΕΛΕ. Όχι· μονάχα η αδελφή του η Θεονόη.

905

ΜΕΝ. Όνομα για προφήτισσα¹⁷ λέγε, τι κάνει;

ΕΛΕ. Ξέρει τα πάντα, θα σε μαρτυρήσει.

ΜΕΝ. Τότε θα με σκοτώσουν, δεν ξεφεύγω.

ΜΕΝ. Στις ικεσίες μας μπορεί να στέρξει-

ΣΧΟΛΙΑ

9. Ο Μενέλαος εννοεί ότι και, όταν ακόμα ζητούσε βοήθεια, διατηρούσε την αξιοπρέπεια του.

10. Ο Μενέλαος εκφράζει ξανά την αμφιβολία του για τη συζυγική πίστη της Ελένης. Στη συνέχεια (στ. 878), η Ελένη δηλώνει με τρόπο που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση την πίστη της, αλλά ο Μενέλαος (στ. 879) θέλει μια απόδειξη γι' αυτό. Εδώ περιγράφεται με ρεαλιστικό τρόπο μια συμπεριφορά.

11. Στην αρχαία Ελλάδα άσυλο εξασφάλιζαν οι ναοί και οι βωμοί των θεών, όχι όμως τα ηρώα (ναοί και τάφοι ηρώων). Επομένως η απορία του Μενέλαου είναι δικαιολογημένη.

12. Τα λόγια αυτά είναι χαρακτηριστικά του ήθους της Ελένης. Από το σημείο αυτό αρχίζει ένας αγώνας γενναιοδωρίας ανάμεσα στους δύο συζύγους: η Ελένη είναι έτοιμη να θυσιαστεί, για να σώσει τον άντρα της, ο Μενέλαος είναι αποφασισμένος να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο, για να την πάρει μαζί του.

13. Η Ελένη αντιλαμβάνεται ότι ο Μενέλαος σκοπεύει να αντισταθεί και να στραφεί εναντίον του Θεοκλύμενου, ότι σκέφτεται δηλ. μια βίαιη λύση.
14. Χρυσάφι = δωροδοκία, παρακάλια = ρητορικά επιχειρήματα και ικεσίες.
15. Η ερώτηση είναι ρητορική, καθώς δεν περιμένουμε απάντηση. Εδώ ισοδυναμεί με άρνηση (= κανένας δε θα αποκαλύψει την ταυτότητά μου). Ο Μενέλαος δεν αποκάλυψε στη Γερόντισσα την ταυτότητά του.
16. Ο Μενέλαος φαντάζεται ότι μέσα στο παλάτι ακούγονται φωνές προφητικές, που προειδοποιούν το Θεοκλύμενο.
17. Αναφορά στην ετυμολογία του ονόματος (Θεονόη < Θεός + νοῦς).

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Οι θεατές παρακολουθούν τη στιχομυθία Ελένης-Μενέλαου, σε ένα σκηνικό που δεν έχει αλλάξει από την αρχή του έργου. Το κείμενο όμως προσθέτει μια νέα ένδειξη, που μπορεί να αξιοποιηθεί σκηνογραφικά.
 - Ας την εντοπίσουμε στο κείμενο.
- Στις φωτογραφίες που ακολουθούν εικονίζονται βασικοί ήρωες από άλλες τραγωδίες. Θα μπορούσαν να είναι οι ήρωές μας στη σκηνή που μελετάμε; Γιατί;

Ηλέκτρα - Ορέστης
(Α. Βαλάκου - Π. Φυσσούν, Σοφοκλής,
Ηλέκτρα, Εθνικό
θέατρο, 1972, σκην.
Σ. Ευαγγελάτος)

- Για μία ακόμα φορά η Ελένη και ο Μενέλαος, αντιμέτωποι με καταστάσεις που τους ξαφνιάζουν, βιώνουν έντονα συναισθήματα.
 - Ας παρακολουθήσουμε τις συναισθηματικές τους διακυμάνσεις και ας συσχετίσουμε την ψυχική τους κατάσταση με τη χρήση στιχομυθίας.
- Η Ελένη και ο Μενέλαος, έρμαια της τύχης και του δόλου των θεών, είχαν τα χαρακτηριστικά του τραγικού ήρωα.
 - Τώρα, με το ανέλπιστο αντάμωμά τους ύστερα από τον πολύχρονο χωρισμό, εξακολουθούν να έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά;

Ορέστης - Ιφιγένεια
(Κ. Κωνσταντόπουλος
- Λ. Κονιόρδου,
Ευριπίδης, Ιφιγένεια εν Ταύροις,
Θεσσαλικό θέατρο,
1990, σκην. Κ. Τσιάνος)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

«ΑΧ ΠΟΥ ΘΑ ΒΡΟΥΜΕ ΣΩΤΗΡΙΑ;»
[Όταν ο Ορέστης προσπαθεί να βρει τρόπο να ξεφύγει μαζί με την αδελφή του, Ιφιγένεια, από τη βαρβαρική χώρα των Ταύρων, η Ιφιγένεια δίνει τη λύση.]

ΟΡΕ. Το βασιλιά αν σκοτώναμε; Μπορούμε;
ΙΦΙ. Τον ντόπιο, εμείς, ξενοφερμένοι; Φρίκη.
ΟΡΕ. Πρέπει να το τολμήσουμε, αν μας σώζει.
ΙΦΙ. Το θάρρος σου μ' αρέσει· αδύνατο όμως.
ΟΡΕ. Μες στο ναό αν με κρύψεις; Πώς το κρίνεις;
ΙΦΙ. Λες, λυτρωμό να βρούμε στο σκοτάδι;
ΟΡΕ. Νύχτα ζητά η κλεψιά, και φως η αλήθεια.
ΙΦΙ. Είναι φύλακες μέσα· θα μας νιώσουν.
ΟΡΕ. Χαμένοι! Αχ πού θα βρούμε σωτηρία;
ΙΦΙ. Θαρρώ πως βρήκα ένα καινούριο σχέδιο.
ΟΡΕ. Σαν τι; Κι εμένα πες το, να το ξέρω.
ΙΦΙ. Τα πάθια σου για τέχνασμα θα πάρω.
ΟΡΕ. Στα τέτοια φοβερές Είν' οι γυναίκες.

**Ευριπίδης, Η Ιφιγένεια στη χώρα των Ταύρων,
στ. 1020-1032 (μτφρ. Θ. Σταύρου)
(Από το Τραγωδίες του Ευριπίδη, Βιβλιοπωλείον
της «Εστίας»)**

910

MEN. Να κάνει τι; Σε ποιες με πας ελπίδες;
ΕΛΕ. Στον αδελφό της να μην πει πως ήρθες.

MEN. Και τότε θα ξεφύγουμε απ' τη χώρα;
ΕΛΕ. Κρυφά της όχι, μόνο αν μας συντρέξει.
MEN. Δικό σου το έργο, γυναίκα σε γυναίκα.
ΕΛΕ. Ικέτισσα τα πόδια της θ' αγγίξω.

915

MEN. Κι άμα στα παρακάλια μας δε στέρξει;
ΕΛΕ. Πεθαίνεις· κι εγώ νύφη με το ζόρι.

MEN. Τάχατες απ' τη βία θα με προδώσεις;¹⁸
ΕΛΕ. Όρκο μεγάλο ορκίστηκα, αν εσένα...

MEN. Τι λες; Θα σκοτωθείς; Δεν παίρνεις άλλον;

920

ΕΛΕ. Με το ίδιο ξίφος δίπλα σου θα πέσω.

MEN. Πιάσ' το δεξί μου χέρι¹⁹ κι έλα, ορκίσου.

ΕΛΕ. Άμα χαθείς εσύ κι εγώ πεθαίνω.

ΜΕΝ. Κι εγώ τελειώνω τη ζωή, αν σε χάσω.²⁰

ΕΛΕ. Πώς θα πεθάνουμε όμως δοξασμένα;

925

ΜΕΝ. Απάνω εδώ στον τάφο θα σε σφάξω

κι ύστερα θα σφαχτώ κι εγώ.²¹ Μα πρώτα
θα πολεμήσω όσο μπορώ για σένα.

Ας έρθει όποιος τολμά²² δε θα ντροπιάσω
τη δόξα μου στην Τροία, να μου λένε,

930

σαν πάω στην Ελλάδα, πως για μένα

τον Αχιλλέα της έχασεν η Θέτη,

το γιο του ο Νέστορας²³ κι είδα τον Αία

τον Τελαμώνιο να σκοτώνεται, όμως

για χάρη της γυναίκας μου δεν έχω

935

το θάρρος να πεθάνω;²⁴ Βέβαια το'χω·

αν οι θεοί σοφοί λογιούνται, τότε

τον ψυχωμένον άντρα που αφανίσαν

οι εχθροί του, σε αψηλό τον θάβουν τάφο,

μα τους δειλούς στους άγριους ρίχνουν

βράχους.²⁵

940

ΧΟΡ. Δώστε, θεοί, στο γένος του Ταντάλου

την ευτυχία, τα βάσανα ας γλιτώσει.²⁶

ΣΧΟΛΙΑ

18. Πάλι δύσπιστος ο Μενέλαος φοβάται ότι η Ελένη θα τον προδώσει. Πιο πολύ από την ιδέα του θανάτου ο Μενέλαος απεχθάνεται την ιδέα ότι η Ελένη μπορεί να παντρευτεί κάποιον άλλο.

19. Οι αρχαίοι συνήθιζαν να ορκίζονται πιάνοντας ο ένας το δεξί χέρι του άλλου. Με αυτό τον τρόπο θα επικυρωθεί το περιεχόμενο του όρκου και θα τηρηθούν οι συμφωνίες ανάμεσά τους.

20. Ο αμοιβαίος όρκος αποτελεί την κορύφωση της αφοσίωσης ανάμεσα στο Μενέλαο και την Ελένη.
21. Με την αιματηρή αυτή πράξη βεβηλώνεται ο τάφος κι έτσι οι ήρωες διαμαρτύρονται για την παραβίαση του δικαίου.
22. Ο Μενέλαος λέγοντας αυτά ενδεχομένως τραβά και το ξίφος του.
23. Πρόκειται για τον Αντίλοχο, ο οποίος σύμφωνα με την επική παράδοση θυσιάστηκε, για να σώσει τον πατέρα του Νέστορα.
24. Η αντίθεση που κρύβεται στα λόγια του Μενέλαου είναι: **άλλοι πεθάνανε ή χάσανε τους συγγενείς τους για χάρη της γυναίκας μου κι εγώ δε θα έχω το θάρρος να πεθάνω γι' αυτήν;**.
25. Σύμφωνα με τους αθηναϊκούς νόμους απαγορευόταν η ταφή των προδοτών («δειλών») μέσα στα όρια της χώρας τους.
26. Η Κορυφαία κλείνει τυπικά τη σκηνή αυτή απαντώντας στα λόγια του Μενέλαου, τα οποία παραπέμπουν σε βίαιες εικόνες και σε θανάτους, με μια ευχή στους θεούς.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Στις παρακάτω φωτογραφίες εικονίζεται ο Μενέλαος σε διαφορετικές σκηνές του έργου: στη σκηνή με τη Γερόντισσα και στη σκηνή που μελετάμε.
 - Σε ποια σκηνή αντιστοιχεί καθεμιά; Πώς το καταλαβαίνεις;

Μενέλαος
(Κ. Αθανασόπουλος
Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος)

Μενέλαος (Β. Κανάκης,
Εθνικό Θέατρο, 1977,
σκην. Α. Σολομός)

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Ο ρακένδυτος Μενέλαος, που λίγο πριν κρυβόταν ίσως πίσω από το μνήμα, τώρα ορκίζεται πάνω στο μνήμα ότι θα αγωνιστεί μέχρι θανάτου. Ο όρκος ηρώων θεωρείται συνηθισμένο μοτίβο των λογοτεχνικών έργων με ρομαντικό χαρακτήρα. Άλλα τέτοια στοιχεία είναι ο χωρισμός αγαπημένων προσώπων, η επανεύρεση, η συζυγική πίστη, η φυγή.
 - Ποια από αυτά έχουμε συναντήσει στην Ελένη;
- Ας σταθούμε ειδικά στον όρκο των ηρώων μας.
 - Ποια συναισθήματα σου προκαλεί;
 - Ορκιζόμαστε σήμερα; Σε ποιες περιπτώσεις;
- Η σκέψη και η δράση του Μενέλαου και της Ελένης φαίνεται να καθορίζονται στο σημείο αυτό από το αίσθημα τιμής, σύμφωνα και με τον ηρωικό κώδικα της εποχής, στην οποία διαδραματίζεται η ιστορία μας.

- Ας εντοπίσουμε τα σημεία στα οποία εκφράζεται η έγνοια για την τιμή τους.
- Πιστεύεις ότι η δράση των ηρώων μας ρυθμιζόταν από την αρχή του έργου με βάση αυτό τον κώδικα;
- Πώς εννοείς εσύ την τιμή και την αξιοπρέπεια;

Θ. Τσόκος,
Όρκος των Φιλικών

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 3

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ (ΑΡΘΡΟ 59 ΠΑΡ. 61)

Οι βουλευτές πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους δίνουν στο Βουλευτήριο και σε δημόσια συνεδρίαση τον ακόλουθο όρκο: «Ορκίζομαι στο όνομα της Αγίας και Ομοούσιας και αδιαίρετης Τριάδας να είμαι πιστός στην Πατρίδα και το δημοκρατικό πολίτευμα, να υπακούω στο Σύνταγμα και τους νόμους και να εκπληρώνω ευσυνείδητα τα καθήκοντά μου».

Σύνταγμα της Ελλάδας, Βουλή των Ελλήνων

ΟΡΚΟΣ: Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὅλως.

Κατὰ Ματθαῖον, κεφ. Ε΄ 34

**«Οὐδείς ποτ' ἠτύχησεν ἔκδικος γεγῶς, ἐν τῷ δικαίῳ
δ' ἐλπίδες σωτηρίας»**

4η ΣΚΗΝΗ (στ. 942-1139)

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΝΟΗΣ

- ▶ Πώς προαναγγέλλεται η είσοδος της Θεονόης;
- ▶ Πώς αντιδρά η Ελένη;
- ▶ Πώς εμφανίζεται η Θεονόη;
- ▶ Τι αποκαλύπτει στο Μενέλαο;
- ▶ Ποιο είναι το δίλημμά της;
- ▶ Τι αποφασίζει αρχικά η Θεονόη;

ΕΛΕΝΗ Ω! συμφορά μου· δυστυχία με ζώνει.
Μενέλαε, χαθήκαμε· απ' το σπίτι
βγαίνει όπου να' ναι η μάντισσα Θεονόη.¹

945

βροντάει απ' τις αμπάρες το παλάτι.
Φύγε· γιατί να φύγεις, αφού ξέρει,
έτσι κι αλλιώς, πως είσαι εδώ φτασμένος;
Η δόλια πάω χαμένη. Από την Τροία

950

σώθηκες κι από βαρβάρους, για να 'ρθεις
να πέσεις πάλι σε σπαθιά βαρβάρων;

ΘΕΟΝΟΗ Πήγαινε μπρος εσύ να μου φωτίζεις
και κατά την πρεπούμενη συνήθεια
μες στον αιθέρα ανέμιζε το θειάφι,
για να 'ρθουν τ' ουρανού πνοές καθάριας·

955

με τη φωτιά καθάρισε το δρόμο,
ανόσιο αν τον μόλυνε ποδάρι,
και το δαυλό μπροστά μου δώθε κείθε

κούνησε να περάσω² Ἐτσι τιμώντας
τους θεούς, όπως ορίζω, πάλι μέσα
την ιερή να πάτε φλόγα. Ελένη,
τι λες για τα μαντέματά μου; Να τος
ο άντρας σου ο Μενέλαος, έχει χάσει
το είδωλό σου κι όλα τα καράβια.

960

Ξέφυγες συμφορές, δυστυχισμένε,
κι ήρθες χωρίς να ξέρεις αν θα μείνεις
ή θα γυρίσεις πίσω στην πατρίδα·

965

υπάρχει αμάχη στους θεούς για σένα,³
θα συναχτούν τη μέρα αυτή κι ο Δίας
θα λάβει την απόφασή του. Η Ἥρα,

970

που πρώτα σε κατέτρεχε, σε στέργει⁴
τώρα και θέλει να γυρίσεις πάλι
στον τόπο σου μ' αυτήν κι όλη η Ελλάδα
να μάθει πως του Πάρη ο γάμος, δώρο
της Αφροδίτης, ήταν ένα ψέμα·

975

η Κύπριδα γυρεύει να εμποδίσει
το γυρισμό σου, για να μη φανεί έτσι
πως με το μάταιο γάμο της Ελένης
της ομορφιάς επήρε το βραβείο.

980

Η τύχη σου όμως κρέμεται από μένα⁵
στον αδελφό μου άμα σε φανερώσω,
χάθηκες, που το θέλει κι η Αφροδίτη,
κι αν πάω με την Ἥρα, θα σε σώσω
σωπαίνοντας παρά την προσταγή του,
να του το πω στη χώρα όταν θα φτάσεις.

985

Για να σιγουρευτώ κι εγώ, ποιος τάχα
θα τρέξει να του πει τον ερχομό του;⁶

- 1. Σύμφωνα με μια σύμβαση της τραγωδίας, η άφιξη των νέων προσώπων αναγγέλλεται συνήθως από τον/την Κορυφαία ή από κάποιο πρόσωπο. Ο Ευριπίδης εδώ αξιοποιεί τη θεατρική σύμβαση, δημιουργώντας παράλληλα μια δραματική κατάσταση: η Ελένη ακούει τις θύρες να ανοίγουν και χάνει το θάρρος της.**
- 2. Η Θεονόη συνοδεύεται από δύο τουλάχιστον θεραπαινίδες: η μια κρατά ένα θυμιατήρι, από όπου αναδύεται καπνός από θειάφι, προκειμένου να καθάρει τον αέρα, ενώ η άλλη κρατά πυρσό αναμμένο, με τον οποίο καθαίρειτο έδαφος, από όπου θα περάσει η μάντισσα.**
- 3. Η Θεονόη έχει τόσο μεγάλη προφητική δύναμη, ώστε να γνωρίζει ακόμα και τις ενδόμυχες σκέψεις και επιθυμίες των θεών.**
- 4. Η Ήρα αδιαφορεί για το Μενέλαο: αυτό που την ενδιαφέρει στην ουσία είναι να εκδικηθεί την Αφροδίτη.**
- 5. Με αυτήν τη φράση η Θεονόη δε θέλει να βάλει τον εαυτό της πάνω από την Ήρα και την Αφροδίτη, αλλά μόνο να τονίσει ότι καλείται η ίδια να πάρει μια απόφαση.**
- 6. Η ερώτηση αυτή ισοδυναμεί ουσιαστικά με μια έμμεση εντολή. Η Θεονόη δηλ. απευθύνει σε κάποιον μια εντολή. Σε ποιον όμως; Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι απευθύνεται στις γυναίκες του Χορού. Όμως καμιά δε σπεύδει να εκτελέσει τη διαταγή της, αφενός γιατί δεν επιθυμούν να βλάψουν το Μενέλαο και την Ελένη, αφετέρου διότι περιμένουν την έκβαση της ικεσίας της Ελένης. Άλλοι εξοβελίζουν τους δύο αυτούς στίχους και τους αποδίδουν σε**

κάποιον ηθοποιό που ήθελε να δημιουργήσει
δραματική ένταση.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Κι ενώ η Κορυφαία εύχεται στο ζευγάρι να γλιτώσει από τις συμφορές του, η κρίσιμη στιγμή που οι δύο ήρωες περιμένουν πλησιάζει....

- Έρχεται η Θεονόη.
 - Με ποιες κινήσεις και εκφράσεις του προσώπου φαντάζεσαι ότι οι δύο σύζυγοι αντιδρούν στην επικείμενη εμφάνισή της;
- Η Θεονόη, που μας είναι γνωστή ήδη από τον Πρόλογο, κάνει επιτέλους την εμφάνισή της. Το κύρος της και η κρισιμότητα της παρέμβασής της σε αυτό το σημείο δημιουργούν μια σκηνή δέους, μια σκηνή δηλαδή που προκαλεί το βαθύ σεβασμό και μαζί το φόβο.
 - Πώς δηλώνεται αυτό στο κείμενο;
 - Με ποιους τρόπους μπορεί να αποδοθεί σκηνικά;
 - Παρατήρησε την παρακάτω φωτογραφία: Πιστεύεις ότι δημιουργείται μια σκηνή δέους;

Θεονόη - Θεραπαινίδες
(Λ. Φωτοπούλου,
Κ.Θ.Β.Ε., 1982,
σκην. Α. Βουτσινάς)

Ας θυμηθούμε όσα έχουμε ακούσει ως τώρα για τη Θεονόη. Ποιες προσδοκίες μάς έχουν γεννηθεί; Θα επαληθευτούν άραγε ή θα διαψευστούν;

- Η Θεονόη βρίσκεται, όπως φαίνεται και δηλώνει η ίδια, μπροστά σε ένα σοβαρό δίλημμα.
 - Ποιο είναι αυτό;
 - Ας σκεφτούμε τη σημασία του για το έργο, την ίδια τη Θεονόη, τους θεατές/αναγνώστες.
- Αξίζει να σταθούμε στη διένεξη των θεών, που αναφέρει η Θεονόη, και στο δικό της ρόλο στην εξέλιξη των πραγμάτων.
 - Στον κόσμο του Ευριπίδη, όπου μέχρι τώρα ρυθμιστής δε φαίνεται να είναι το δίκαιο, σε τι μπορεί να ελπίζει ο άνθρωπος;

Θεονόη - Θεραπαινίδες
(Λ. Φωτοπούλου,
Κ.Θ.Β.Ε., 1982,
σκην. Α. Βουτσινάς)

Χ. Παλλαντζάς,
Το τέμπλο
της Σπηλιανής

«ΚΑΙ ΩΣΦΡΑΝΘΗ ΚΥΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΣ ΟΣΜΗΝ ΕΥΩΔΙΑΣ»

Ο παπά Φραγκούλης και η συνοδεία του φθάσαντες εισήλθον τέλος εις τον ναόν του Χριστού, και η καρδιά των ησθάνθη θάλπος και γλυκύτητα άφατον. Ο ιερεύς επιθύρισε μετ' ενδομύχου συγκινήσεως το «Εισελεύσομαι εις τον οίκον σου», κι η θεια το Μαλαμώ [...] ήρχισε να σαρώνη το έδαφος του ναού, ενώ αι γυναίκες αι άλλαι ήναπταν επιμελώς τα κανδήλια, και ήναψαν μέγα πλήθος κηρίων εις δύο μανουάλια, και παρεσκεύασαν μεγάλην πυράν με ξηρά ξύλα και κλάδους εις το προαύλιον του ναού, [...] κι εγέμισαν άνθρακας το μέγα πύραυνον¹, το σωζόμενον εντός του ιερού βήματος, κι έθεσαν το πύραυνον εν τω μέσω του ναού, ρίψασαι άφθονον λίβανον εις τους άνθρακας. Και ωσφράνθη Κύριος ο Θεός οσμήν ευωδιάς.

**Αλ. Παπαδιαμάντης, Στο Χριστό στο Κάστρο
(απόσπασμα) (Από το Αλ. Παπαδιαμάντης, Άπαντα,
τόμ. 2, Δόμος)**

- 1. πύραυνος:** μεταλλικό ή πήλινο αγγείο, ανοιχτό στο πάνω μέρος, μέσα στο οποίο μεταφέρεται ή ανάβεται μικρή φωτιά για θέρμανση ή παρασκευή φαγητού.

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

- ▶ Τι ζητά η Ελένη από τη Θεονόη και με ποιον τρόπο;
- ▶ Ποιες συμφορές της επικαλείται;

ΕΛΕ. Ικέτισσα, ω! παρθένα, σου προσπέφτω και σε παρακαλώ απ' της δυστυχίας τη θέση αυτή, για μένα και για κείνον, να μην τον χάσω, τώρα που τον βρήκα.

990

Στον αδελφό σου μην το μαρτυρήσεις πως ήρθε ο άντρας μου· έλα, γλίτωσέ τον, σε ικετεύω, την παλιά σου ευσέβεια για χάρη του αδελφού σου μην προδώσεις

995

κερδίζοντάς του την ευγνωμοσύνη με ταπεινές κι άδικες πράξεις. Πάντα μισεί ο θεός τη βία και προστάζει ν' αποκτούν όλοι δίκαια τ' αγαθά τους. Ας μη ζητάει κανείς άδικα πλούτη.

1000

Ο ουρανός κι η γης είναι για όλους και πρέπει μες στο σπίτι του καθένας τα καλά να συνάζει, όχι το ξένο βιος στανικά να κλέβει.⁷ Στο γονιό σου μ' έδωσεν ο Ερμής να με φυλάξει

1005

–καλό απ' τη μεριά, κακό απ' την άλλη–⁸ για τον άντρα μου εδώ που με γυρεύει. Πώς θα με πάρει, άμα χαθεί; Ο Πρωτέας σ' ένα νεκρό μια ζωντανή θα δώσει; Το θεό και το γονιό σου ρώτα· θέλουν

1010

ό,τι ο καθένας έχει, πάλι πίσω να του το δώσουν ή όχι; Βέβαια θέλουν. Μη χαριστείς στον άδικο αδελφό σου, το δίκαιο πατέρα σου αδικώντας. Προφήτισσα είσαι, στους θεούς πιστεύεις.

1015 Το δίκιο θ' ατιμάσεις του γονιού σου
κι έναν κακό αδελφό θα ευχαριστήσεις;
Ντροπή για σε τα θεία να τα γνωρίζεις,
τα τωρινά και τα μελλούμενα, όλα,
και να μην ξέρεις τη δικαιοσύνη.⁹

1020 Με δέρνουν δυστυχίες, λύτρωσέ με,
την τύχη μου έτσι λίγο βοηθώντας·

ΣΧΟΛΙΑ

7. Ορισμένοι μελετητές αθετούν τους στίχους 997-1003. Γίνονται πάντως αναφορές στην αδικία, τη βία αλλά και την έννοια του δικαίου.
8. Καλό, γιατί έτσι δεν πρόδωσε τον άντρα της· κακό, διότι η απομάκρυνση της Ελένης έδωσε τη δυνατότητα στον Πάρη να απαγάγει το είδωλο, με ολέθριες συνέπειες για τους Τρώες και τους Έλληνες αλλά και τη φήμη της ίδιας της Ελένης.
9. Δε διαφεύγει από την Ελένη η αντίθεση, που θα προβληματίσει τη Θεονόη, ανάμεσα στην επιθυμία του Θεοκλύμενου και τη δικαιοσύνη.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Ας παρατηρήσουμε τις φωτογραφίες.
 - Ποιους δείκτες του κειμένου αξιοποιούν οι σκηνοθέτες για τη στάση και την κίνηση της Ελένης;

Θεονόη - Ελένη - Χορός
(Λ. Φωτοπούλου - Α. Λαδικού,
Κ.Θ.Β.Ε., 1982, σκην. Α. Βουτσινάς)

Θεονόη - Ελένη - Μενέλαος
(Κ. Παναγιώτου - Ά. Συνοδινού -
Θ. Κωτσόπουλος, Εθνικό Θέατρο, 1962,
σκην. Τ. Μουζενίδης)

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Η Ελένη προσπαθεί να εξασφαλίσει τη σιωπή της Θεονόης.
 - Ποιους τρόπους πειθούς χρησιμοποιεί, για να πετύχει το στόχο της;
 - Ποια είναι τα επιχειρήματά της; Σου φαίνονται πειστικά;
 - Αν ήσουν εσύ στη θέση της Ελένης, θα χρησιμοποιούσες και άλλα μέσα; Αν ναι, ποια;
- Στη ρήση της Ελένης υπάρχουν στοιχεία που θα μπορούσαν να συγκροτήσουν έναν κώδικα ηθικής συμπεριφοράς.
 - Ας τα επισημάνουμε κι ας προσδιορίσουμε τον κώδικα ηθικής που συγκροτούν.
 - Ποιες σκοπιμότητες πιθανόν να υπηρετεί η ηρωίδα επικαλούμενη αυτό τον κώδικα;

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Η ΠΕΙΘΩ

Στην επικοινωνία μας με τους άλλους χρησιμοποιούμε συχνά τον προφορικό ή γραπτό λόγο, για να

πείσουμε κάποιον να δεχτεί τις απόψεις μας ή να ενεργήσει σύμφωνα με τις επιδιώξεις μας. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούμε συνήθως τους παρακάτω τρόπους (είδη πειθούς):

- α) την επίκληση στη λογική, οπότε επιστρατεύουμε ως μέσα τα επιχειρήματα και τα τεκμήρια.
- β) την επίκληση στο συναίσθημα, οπότε καταφεύγουμε σε διάφορες τεχνικές, για να επηρεάσουμε συναισθηματικά το δέκτη.
- γ) την επίκληση στο ήθος του ομιλητή και στην αυθεντία, οπότε μεταχειριζόμαστε ποικίλα μέσα, για να παρουσιαστούμε στα μάτια του ως αξιόπιστοι.

**Νέα ελληνικά, ΤΕΕ, 2ος κύκλος,
ΟΕΔΒ, 2004**

όλοι μισούνε την Ελένη, βουίζει
ολάκερ' η Ελλάδα πως δεν ήμουν
στον άντρα μου πιστή και στης Φρυγίας
πήγα να ζήσω τα χρυσά παλάτια¹⁰.

1025

Όταν ξαναγυρίσω όμως στη Σπάρτη
και μάθουν και το δουν πως απ' το δόλο
των θεών αφανιζόντουσαν στη μάχη
και πως εγώ δεν πρόδωσα τους φίλους,

1030

φρόνιμη θα με πουν και τίμια¹¹ πάλι
θα παντρευτεί κι η κόρη μου, που τώρα
κανείς γαμπρός δεν τη ζητά, θ' αφήσω
την ξενιτιά μου εδώ τη μαύρη κι όλα
τα καλά θα χαρώ του σπιτικού μου.

1035

Αν χανόταν αυτός κι ήταν θαμμένος,

μακριά του θα τον έκλαιγα μ' αγάπη·
τώρα που ζει κι εσώθη, να τον χάσω;
Αχ, μην τον φανερώσεις, σε ικετεύω,
κάνε μου αυτήν τη χάρη και μιμήσου

1040

του ενάρετου πατέρα σου τους τρόπους.

Για τα παιδιά είναι η πιο μεγάλη δόξα,
να θέλουν στους καλούς γονιούς να μοιάσουν.

ΧΟΡΟΣ Τα λόγια σου γεμάτα δυστυχία
κι εσύ για λύπηση. Ο Μενέλαος τώρα
για να σωθεί, πώς θα μιλήσει τάχα;¹²

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

- ▶ Με ποιον τρόπο απευθύνεται στη Θεονόη;
- ▶ Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί, για να την πείσει;
- ▶ Τι απειλεί να κάνει, αν δεν εισακουστεί;

ΜΕΝΕΛΑΟΣ Δε θα προσπέσω εγώ στα γόνατά
σου

μήτε θα κλάψω¹³. Τα έργα μου στην Τροία
θα ντρόπιαζα δειλιάζοντας, κι ας λένε
πως κλαίνε κι οι γενναίοι όταν τους βρίσκουν

1050

οι συμφορές.¹⁴ Ωραίο ετούτο, αν είναι

ωραίο· όμως εγώ θα προτιμήσω
τ' αντρίκειο θάρρος. Αν σωστό λογιάζεις,
να σώσεις έναν ξένο που γυρεύει
τη γυναίκα του πίσω, τότε δώσ' την

1055

και σώσε τον¹⁵ αλλιώς η δυστυχία
για με δε θα 'ναι η πρώτη, αλλά κι εσένα
θα σε λένε κακιά. Στον τάφο απάνω
θα ριχτώ του γονιού σου¹⁶ και θα πω όσα
κρίνω για μένα αντάξια και δίκαια
κι όσα κεντήσουν την καρδιά σου. Γέρο,

- 10. Φρυγίας παλάτια** = ανάκτορο του Πρίαμου. Το επίθετο («χρυσά») δηλώνει τον πλούτο των ανακτόρων.
- 11. Αυτές τις αξίες** («φρόνηση», «τιμιότητα») προβάλλει η Ελένη ως τους βασικούς παράγοντες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά της.
- 12. Η συμβατική παρεμβολή του Χορού** διαχωρίζει τη ρήση της Ελένης από τη ρήση του Μενέλαου και υπογραμμίζει το ρητορικό χαρακτήρα της σκηνής, που θυμίζει «αγώνα λόγων».
- 13. Συνήθης πρακτική** στις δίκες του 5ου αι. π.Χ. στην Αθήνα ήταν να καταφεύγει ο κατηγορούμενος σε δάκρυα ή να επιδεικνύει στο δικαστήριο τη γυναίκα και τα παιδιά του, για να συγκινήσει τους δικαστές.
- 14. Η αιδώς**, δηλαδή το αίσθημα της ντροπής, είναι στενά συνυφασμένη με την ευγενική καταγωγή. Πάντως τους ομηρικούς ήρωες δεν τους εμποδίζει η ευγένεια να κλαίνει, όταν μάθουν το θάνατο προσφιλών τους προσώπων ή όταν δεν μπορούν να γυρίσουν στην πατρίδα τους.
- 15. Ο Μενέλαος δένει τη μοίρα του με την Ελένη.** Να σώσει τη ζωή του χωρίς αυτή δεν του αρκεί.
- 16. Αυτή η απειλή του Μενέλαου** θα υπενθύμιζε στη Θεονό τη δέσμευση που είχε αναλάβει ο Πρωτέας απέναντι στο Δία.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

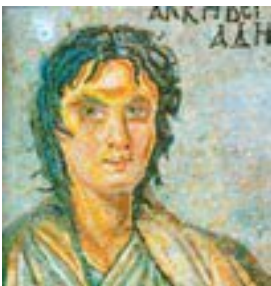
- Αχ, μην τον φανερώσεις, σε ικετεύω, εκλιπαρεί η Ελένη τελειώνοντας την ικεσία της.
 - Μπορούμε να «παγώσουμε» τη στιγμή αυτή.

Ας σκεφτούμε τη στάση, την κίνηση και την έκφραση της Ελένης, της Θεονόης, του Μενέλαου και των γυναικών του Χορού την ώρα που λέγονται αυτά τα λόγια.

- Πώς αισθανόμαστε ακούγοντάς τα;

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Με δέρνουν δυστυχίες... φρόνιμη θα με πουν και τίμια πάλι (στ. 1020-1030). Μελετητές της τραγωδίας, που πιστεύουν ότι η Ελένη είναι έργο πολιτικό και πίσω από την ηρωίδα κρύβεται η μορφή του Αλκιβιάδη, θεωρούν αυτούς τους στίχους ως υπαινιγμούς με πολιτικό περιεχόμενο.
 - Τι μπορεί να υπαινίσσονται οι συγκεκριμένοι στίχοι; Αν υιοθετήσουμε αυτή την ερμηνευτική εκδοχή, ποιοι άλλοι στίχοι στο λόγο της Ελένης θα μπορούσαν να θεωρηθούν υπαινιγμοί για τον Αλκιβιάδη;

Ρωμαϊκό ψηφιδωτό με τη μορφή του Αλκιβιάδη

Αλκιβιάδης (448-404 π.Χ.) Επιφανής Αθηναίος πολιτικός και στρατηγός. Κατηγορήθηκε για ιεροσυλία από τους πολιτικούς του αντιπάλους, ενώ βρισκόταν με τον αθηναϊκό στρατό στη Σικελία, και προτίμησε, αντί να επιστρέψει στην Αθήνα, να προδώσει την πατρίδα του καταφεύγοντας στη Σπάρτη. Μετά όμως τη Σικελική καταστροφή οι Αθηναίοι προσβλέπουν πάλι σε αυτόν.

■ Μπαίνοντας στη θέση της Θεονόης...

- Τι σκέφτεται άραγε και τι νιώθει η Θεονόη ακούγοντας την ικεσία της Ελένης; Ποιες δυνάμεις συγκρούονται μέσα της;

Χορός (Αισχύλος,
Ικέτιδες,
Κ.Ε.Π.Ε.Α.Ε.Δ.
«Δεσμοί», 1994,
σκην. Σ. Ντουφεξής)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 3

«ΤΑΠΕΙΝΑ ΚΑΙ ΚΛΑΥΤΑ ΚΙ ΟΠΩΣ ΤΟ ΘΕΛ' Η ΑΝΑΓΚΗ»

Λοιπόν βιαστείτε και στ' αριστερά σας χέρια
σεμνά κρατώντας τα κλαδιά της ικεσίας
–του Δία καμάρι– ν' αποκρίνεστε στους ξένους
ταπεινά και κλαυτά κι όπως το θέλ' η ανάγκη
σαν πρόσφυγες οπού είμαστε, και να τους πείτε
να μάθουν καθαρά πως καθαρός από αίμα
είν' ο ερχομός μας· και θυμάστε πρώτ' απ' όλα
όχι πολύ ξεθαρρετή να 'ναι η φωνή σας,
μα η όψη σεμνοπρόσωπη με ήσυχο βλέμμα
την άδολή σας να μηνά την ειλικρίνεια·
κι ούτε να προτρέχει η γλώσσα σου κι ούτε

του μάκρου

να ξεσέρνεις τα λόγια σου, γιατί είναι, μάθε,
πάρα πολύ του τόπου εδώ δύσκολοι οι άνθρωποι·

θύμα* να υποχωρείς, αφού είσαι της ανάγκης,
ξένη κι αποδιωγμένη και ποτέ δεν πρέπει
να 'χουν οι πιο μικροί τη γλώσσα τους μεγάλη.

**Αισχύλος, Ικέτιδες, στ. 191-203 (μτφρ. 1. Γρυπάρης)
(Από το Οι τραγωδίες του Αισχύλου, Βιβλιοπωλείον
της «Εστίας»)**

*** θύμα = θυμήσου**

Γέρο, που κατοικείς στο πέτρινο αυτό μνήμα,
τη γυναίκα μου δώσ' μου, τη ζητάω·
στην είχε στείλει ο Δίας να τη φυλάξεις
για μένα. Είσαι νεκρός, το ξέρω, κι ούτε

1065 μπορείς να μου την πάρεις πια, μα ετούτη
ποτέ τον τιμημένο της πατέρα
που από τον Κάτω Κόσμο τον καλούμε,
δε θα δεχτεί να τον κακολογήσουν¹⁷

έχει τη δύναμη γι' αυτό. Βοηθό σε κράζω,
1070 βαθύскиωτε Άδη· πλήθος έχεις λάβει
κορμιά για την Ελένη απ' το σπαθί μου·
πήρες την αμοιβή σου· τώρα ή φέρ' τους
στη ζωή πάλι,¹⁸ ή ετούτη ανάγκασέ την
να γίνει απ' τον ενάρετο γονιό της

1075 ακόμα πιο καλή και να μου δώσει
τη γυναίκα μου. Αν μου το αρνηθείτε,
θα πω όσα δεν φανέρωσ' η Ελένη. Πρώτα
μάθε, τ' ορκίστηκα να πολεμήσω
τον αδελφό σου κι ένας απ' τους δυο μας

1080 θα σκοτωθεί· ξεκάθαρα το λέω·
κι άμα δε χτυπηθεί μαζί μου κι έχει
στο νου του να μας πιάσει τους ικέτες
στον τάφο με την πείνα,¹⁹ απόφαση έχω

- να τη σκοτώσω κι ύστερα να μπήξω
1085 στα σπλάχνα μου το δίκωπο ξιφάρι
στο μνήμα εδώ, να στάζει όλο το αίμα·
κι απάνω στην ταφόπετρα σφαγμένοι
θα μείνουμε, για σένα αιώνιος πόνος
και του γονιού σου ντρόπιασμα· κανένας,
1090 ούτ' ο αδελφός σου, ούτε άλλος θα την πάρει·
μονάχα εγώ και αν όχι για τη Σπάρτη,
τότε στον Άδη. Αυτά γιατί; Μα εγώ δε θέλω
κλαίγοντας σα γυναίκα²⁰ τη συμπόνια·
σαν άντρας ό,τι έχω θα το πράξω.
1095 Σωστό αν το κρίνεις, σκότωσέ με· ωστόσο
δε θα πεθάνω ατιμασμένος. Κάλλιο
σ' αυτά που λέω να στέρξεις· έτσι θα 'σαι
και δίκαιη και θα πάρω την Ελένη.²¹
ΧΟΡ. Τα λόγια τους εσύ θα κρίνεις, κοίτα
1100 σε όλους η απόφασή σου αυτή ν' αρέσει.

ΣΧΟΛΙΑ

- 17.** Το καθήκον του φύλακα περνά στον κληρονόμο και, επομένως, η αθέτηση αυτού του καθήκοντος ατίμαζε ακόμα και το νεκρό.
- 18.** Ο Μενέλαος εννοεί ότι, αν τελικά δε γυρίσει στη Σπάρτη με την Ελένη, ο θάνατος τόσων ανθρώπων στην Τροία δε θα έχει κανένα νόημα.
- 19.** Το ενδεχόμενο να αποκλείσει ο Θεοκλύμενος την Ελένη και το Μενέλαο στον τάφο του Πρωτέα θυμίζει την περίπτωση του Σπαρτιάτη βασιλιά Παυσανία (5ος αι. π.Χ.), που, για να αποφύγει τη σύλληψη, κατέφυγε ως ικέτης στο ναό της Χαλκιοίκου Αθηνάς, όπου και αποκλείστηκε από τους εφόρους.

Λίγο όμως πριν πεθάνει από την πείνα, τον έσυραν έξω, γιατί θεωρούσαν μίσημα το θάνατο μέσα σε ναό.

20. Ο Μενέλαος έχει συγκινηθεί από όσα ο ίδιος είπε και προσπαθεί τώρα να πνίξει τη συγκίνησή του, επανερχόμενος στο ιδανικό του άντρα, που αντιμέτωπος με τα δεινά δεν κλαίει.
21. Στα τελευταία του λόγια ο Μενέλαος επαναλαμβάνει και συνοψίζει το αίτημά του, ακολουθώντας την τεχνική των επιλόγων των δικανικών λόγων, όπου συνοψίζονται όλα τα βασικά σημεία.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Μία ακόμα εκτενής ρήση... Όμως ο ηθοποιός που ενσαρκώνει το Μενέλαο έχει τη δυνατότητα να μετατρέψει μια «στατική» σκηνή μονολόγου σε σκηνή με δράση

- Ας εντοπίσουμε στο κείμενο τους σκηνοθετικούς δείκτες, που θα τον καθοδηγήσουν στην απόδοση του ρόλου του.

Ο Λ. Βογιατζής
ως Μενέλαος σε πρόβα

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Ο Μενέλαος αναλαμβάνει με τη σειρά του να πείσει τη Θεονόη.
 - Ποιους τρόπους πειθούς χρησιμοποιεί, για να πετύχει το στόχο του;
 - Ποιες ηθικές αξίες επικαλείται;

- Σε τι διαφέρει η τακτική που ακολουθεί από αυτήν της Ελένης;
 - Οι ρήσεις της Ελένης και του Μενέλαου θυμίζουν σκηνή δικαστηρίου.
 - Ας αναζητήσουμε στη σκηνή που μελετάμε στοιχεία που φέρνουν στο νου μας δικαστικό αγώνα.
 - Τέτοιου είδους σκηνές ονομάζονται «αγώνες λόγων», είναι συχνές στο θέατρο του Ευριπίδη και συνήθως αποτελούνται από:
 - δύο αντιτιθέμενες εκτενείς ομιλίες,
 - στίχους του Χορού που παρεμβάλλονται και
 - στιχομυθία μεταξύ των αντιπάλων.
- Σε τι μοιάζει και σε τι διαφέρει η σκηνή που μελετάμε από έναν τυπικό αγώνα λόγων;

Ο Κ. Κουν
(όρθιος, αριστερά)
στην Επίδαυρο

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 4

ΕΚΤΕΝΕΙΣ ΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΡΙΤΙΚΗ

Προχωρώντας το ανέβασμα αντιμετωπίσαμε ορισμένα δεδομένα. Το πώς ανεβαζόταν εκείνο τον καιρό η τραγωδία και συνήρπαζε το κοινό της, είναι μυστικά που εμείς δεν τα ξέρουμε. Υπάρχουν, σαν παράδειγμα, εκείνοι οι τρομαχτικοί μονόλογοι. Τι έκαναν μ' αυτούς; [...] Όλη μας η μελέτη και εργασία βασίστηκε στο πώς θα αποδώσουμε, τι εκφραστικά

μέσα θα χρησιμοποιήσουμε εμείς, οι άνθρωποι του σήμερα, για να κάνουμε ν' αγγίξουν τα έργα αυτά με τις συγκεκριμένες τους αλήθειες τον σημερινό άνθρωπο.

Κ. Κουν (Από το Κ. Κουν, Κάνουμε θέατρο για την ψυχή μας, Καστανιώτης)

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΝΟΗΣ

- ▶ Ποια απόφαση παίρνει η Θεονόη και πώς την αιτιολογεί;
- ▶ Τι πιστεύει για την ανθρώπινη ψυχή;
- ▶ Τι προτείνει στο Μενέλαο και την Ελένη

ΘΕΟ. Είμαι ευσεβής και θέλω έτσι να μείνω·
καθάριο θα κρατήσω τ' όνομά μου
και του πατέρα, ουδέ στον αδελφό μου
θα χαριστώ, αποκτώντας κακή φήμη.

1105 Έχω μες στην καρδιά μου από τη φύση
ναό μεγάλο της δικαιοσύνης,
κληρονομιά, Μενέλαε, του Νηρέα
κι όσο μπορώ, θα τη φυλάξω. Πάω
με τη γνώμη της Ήρας, γιατί θέλει

1110 το καλό σου· η Κύπρη ας μη θυμώσει
με μένα, εξάλλου εμείς οι δυο καμία
δεν έχουμε συνάφεια, τι για πάντα
παρθένα θα πασκίσω ν' απομείνω.²²

1115 Κι όσο για τα πικρά παράπονά σου
που 'λεγες στο γονιό μου εδώ στον τάφο,
μαζί σου συμφωνώ κι άδικο θα' ταν
να μη σου δώσω πίσω τη γυναίκα·

κι εκείνος το ίδιο θα 'κανε, άμα ζούσε.

Υπάρχει βέβαια τιμωρία²³ για τούτα

1120 και σε νεκρούς και ζωντανούς. Δεν έχει ζωή η ψυχή των πεθαμένων, όμως αιώνια παίρνει νόηση, όταν σμίξει με τον αθάνατον αιθέρα.²⁴ Τέλος,

1125 για να μην παν τα λόγια μου σε μάκρος, γι' αυτά που με ικετέψατε σωπαίνω·

στην άμυαλη εγώ πράξη του αδερφού μου δε γίνομαι βοηθός. Ωφέλεια θα 'βρει μεγάλη, κι ας μη φαίνεται έτσι, αν θα 'ναι ξανά καλός αντί ασεβής. Κοιτάχτε

1130 να βρείτε κάποια λύση στο φευγιό σας· εγώ πηγαίνω δίχως να μιλήσω.

Και πρώτα τους θεούς παρακαλέστε· η Κύπριδα να στέρξει να γυρίσεις, κι η Ήρα που λογιάζει αυτόν κι εσένα

1135 να σώσει, ας μην αλλάξει τη βουλή της.

Κι όσο μπορώ, νεκρέ πατέρα μου, όλοι πάντοτες ευσεβή θα σε φωνάζουν.

ΧΟΡ. Ο άδικος ποτέ χαρά δε βλέπει, μονάχα με το δίκιο η σωτηρία.²⁵

ΣΧΟΛΙΑ

22. Και στην αρχαιότητα θεωρούσαν την αποχή από τις απολαύσεις του σώματος χαρακτηριστικό του αγνού βίου. Η Θεονόη προτιμά να μείνει παρθένα, απαρνείται δηλαδή τα δώρα της θεάς Αφροδίτης.

23. Στο πρωτότυπο: τίσις. Η ιδέα της τιμωρίας που επιφυλάσσεται σε ένοχους νεκρούς συναντάται και σε αιγυπτιακές θρησκευτικές αντιλήψεις.

24. Όταν ο άνθρωπος πεθάνει, η ψυχή δεν εξακολουθεί να ζει όπως προηγουμένως (Δεν έχει ζωή η ψυχή των πεθαμένων), αλλά αποχωρίζεται από το σώμα και πηγαίνει στον ουρανό (τον αθάνατο αιθέρα), όπου ενώνεται με τον αιθέρα διατηρώντας αθάνατη τη μνήμη και την ατομικότητά της. Έτσι η ψυχή και μετά το θάνατο του σώματος δεν ξεχνά το κακό που τυχόν έκανε και βασανίζεται αιώνια. Εδώ εκφράζεται η άποψη σχετικά με την αθανασία της ψυχής, θέση που θα αναπτύξει αργότερα ο Πλάτωνας. Ο Ηρόδοτος, στην Ιστορία του, αναφέρει ότι οι Αιγύπτιοι είναι ο πρώτος λαός που διατύπωσε τη θεωρία για την αθανασία της ψυχής και για τη μετεμψύχωση.
25. Οι στίχοι αυτοί εκφράζουν τη λαϊκή αντίληψη ότι μόνο ο δίκαιος ευτυχεί. Με την παρέμβαση αυτή του/της Κορυφαίας ολοκληρώνεται η σκηνή αυτή και η Θεονόη αποχωρεί από το σκηνικό χώρο.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Τέσσερις διαφορετικές παραστάσεις, τέσσερις διαφορετικές ερμηνείες... Μπορείς να τις διακρίνεις με βάση τις φωτογραφίες των τεσσάρων επόμενων σελίδων;

Θεονόη (Ι. Τσιριγκούλη,
Θέατρο του Νότου, 1996,
σκην. Γ. Χουβαρδάς)

Θεονόη (Κ. Παναγιώτου,
Εθνικό Θέατρο, 1962, σκην.
Τ. Μουζενίδης)

Θεονόη (Λ. Φωτοπούλου,
Κ.Θ.Β.Ε., 1982, σκην.
Α. Βουτσινάς)

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Στην αρχή της σκηνής η Θεονόη αντιμετώπιζε ένα ισχυρό δίλημμα. Τώρα φαίνεται να έχει καταλήξει. Ανακοινώνει και αιτιολογεί την απόφασή της. Ας συζητήσουμε:
 - Ποιες από τις δυνάμεις που συγκρούονταν μέσα της επικράτησαν τελικά;
 - Ποιες αρχές καθόρισαν τη στάση της;
 - Σήμερα; Μας αγγίζουν οι επιλογές της;
- Για τη σκηνή που μελετάμε έχουν διατυπωθεί ποικίλες κρίσεις. Έχει υποστηριχθεί, για παράδειγμα, ότι:
 - προσθέτει δραματική ένταση και
 - προωθεί την εξέλιξη του δράματος·
 - στοχεύει στην προβολή της ρητορικής δεινότητας του Ευριπίδη·
 - είναι περιττή·
 - προσθέτει έναν κωμικό τόνο στο έργο·
 - προβάλλοντας αρχές και αξίες, δίνει βαθύτερες προεκτάσεις στο έργο...

- Ας συζητήσουμε κάποιες από αυτές και ας αναζητήσουμε σε όλη τη σκηνή στοιχεία που θα μπορούσαν να τις στηρίξουν.

Η μάντισσα αποχωρεί. Οι ήρωες μένουν μόνοι τους, χωρίς σαφείς οδηγίες για την απόδρασή τους ή έστω κάποιον υπαινιγμό για αίσιο τέλος...
Πώς περιμένεις να αντιδράσουν;

Θεονόη (Σ. Φόρτωμα,
Εταιρεία Θεάτρου
«Η άλλη πλευρά», 2004
σκην. Ά. Μιχόπουλος)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 5

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΔΙΚΟ

Μπορείς να φανταστείς τι συζητήσεις ξεσήκωσαν στην κοινωνία της Αθήνας οι περιπλανώμενοι και πολυταξιδεμένοι σοφιστές, όταν ισχυρίστηκαν ότι δεν υπάρχουν σταθερά κριτήρια για το Δίκαιο και το Άδικο, ότι, δηλαδή, δεν υπάρχουν σταθερές και αμετάβλητες αξίες. Ο Σωκράτης, αντίθετα, προσπαθούσε από τη μεριά του ν' αποδείξει ότι υπάρχουν στ' αλήθεια κάποιες αξίες, που είναι σταθερές και απόλυτες, κάποιες αξίες που ισχύουν παντού και πάντα.

**J. Gaarder Ο Κόσμος της Σοφίας, μτφρ. Μ. Αγγελίδου,
Νέα Σύνορα – ΑΑ. Λιβάνη**

**«Οὐδείς ποτ' ἠτύχησεν ἔκδικος γεγώς, ἐν τῷ δικαίῳ
δ' ἐλπίδες σωτηρίας»**

5η ΣΚΗΝΗ (στ.1140-1219)

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ

- ▶ Ποιες είναι οι προτάσεις του Μενέλαου και ποιες οι αντιρρήσεις της Ελένης;
- ▶ Ποιο σχέδιο αντιπροτείνει η Ελένη;
- ▶ Ποιος θα είναι ο ρόλος του Μενέλαου στο σχέδιο αυτό;
- ▶ Γιατί αποχωρεί η Ελένη;

1140 **ΕΛΕΝΗ** Ὅσο περνά απ' το χέρι της Θεονόης,
Μενέλαε, γλιτώσαμε· μα πρέπει
τον τρόπο να μου πεις που θα σωθούμε.
ΜΕΝΕΛΑΟΣ Ἄκουσε· με του βασιλιά
τους δούλους
πολὺν καιρὸ ἔχεις ζήσει στο παλάτι.

1145 **ΕΛΕ.** Τι θες να πεις; Ελπίδες με γεμίζεις
πως κάτι το καλό για μας θα κάνεις.
ΜΕΝ. Μπορείς να πείσεις κάποιον ἀπὸ κείνους
που 'χουν τ' ἀμάξια να μας δώσουν ἕνα;

ΕΛΕ. Μπορώ· πῶς θα ξεφύγουμε ὅμως, ὅταν
1150 δεν ξέρουμε το βάρβαρο αὐτὸν τόπο;

ΜΕΝ. Δε γίνεται. Ἀν κρυφτῶ ἐκεῖ μέσα κι ἔτσι
με το σπαθὶ τον ἀρχοντα σκοτώσω;

ΕΛΕ. Δε θ' ἀφην' ἡ ἀδελφὴ του, θα μιλούσε
πως ἔβαλες στο νου σου να τον σφάξεις.

1155

MEN. Ούτε καράβι υπάρχει να σωθούμε·
βούλιαξε μες στο πέλαο το δικό μου.

ΕΛΕ. Αν σκέφτονται σωστά οι γυναίκες, άκου·
πως τάχα έχεις πεθάνει¹ θες να λέω;

MEN. Κακό σημάδι² αν κάτι θα κερδίσω,
νεκρό ας με πούνε τότε κι ας μην είμαι.

1160

ΕΛΕ. Με τα μαλλιά κομμένα και με θρήνους
γυναίκειους θα σε κλαίω εγώ μπροστά του.³

MEN. Κι αυτό πώς θα μπορέσει να μας σώσει;
Παλιό το τέχνασμά σου και δεν πιάνει.⁴

1165

ΕΛΕ. Σαν πεθαμένο εγώ θα του ζητήσω
σε πελαγίσιο τάφο να σε θάψω.

MEN. Λοιπόν σ' αφήνει· πώς χωρίς καράβι,
μετά από την ταφή μου, θα σωθούμε;

ΕΛΕ. Θα του γυρέψω πλοίο για ν' αδειάσω
τις νεκρικές σου προσφορές στο κύμα.

1170

MEN. Καλά τα λες, μα πάνε όλα χαμένα,
στη γης αν σε προστάξει να με θάψεις.

ΕΛΕ. Θα πούμε συνηθίζουν στην Ελλάδα
σε χώμα τους πνιγμένους να μη θάβουν.

1175

MEN. Βρήκες τη λύση·θα 'ρθώ στο ίδιο πλοίο
τα νεκρικά στολίδια να προσφέρω;

ΕΛΕ. Και βέβαια πρέπει να 'σαι κι οι δικοί σου
ναύτες, όσοι γλιτώσαν τη φουρτούνα.

MEN. Καράβι αν βρω αραγμένο, όλους

τους άντρες

1180

πλάι πλάι με γυμνά σπαθιά θα στήσω.

ΕΛΕ. Δουλειά δική σου ετούτο· στα πανιά μας
πρίμος αγέρας και καλό ταξίδι.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Όπως όλοι οι άνθρωποι, έτσι και η Ελένη αισθάνεται άσχημα αναφερόμενη στο θάνατο. Γι' αυτό και η επιφυλακτική της διατύπωση.
2. Στην απάντηση του Μενέλαου είναι ιδιαίτερα εμφανής η επιθυμία του να αποφύγει τον κακό οϊωνό.
3. Το κόψιμο των μαλλιών ήταν σημείο πένθους, ενώ οι θρήνοι ψάλλονταν κυρίως από άντρες ή γυναίκες θρηνωδούς. Την πρώτη μαρτυρία γι' αυτό δίνει ο Όμηρος, μιλώντας για αοιδούς, θρήνων εξάρχους.
4. Ήδη από τον Όμηρο το να αποκρύπτει κανείς την πραγματική του ταυτότητα, προσποιούμενος το νεκρό ή τον απόντα, αποτελούσε ένα συνηθισμένο μοτίβο στη λογοτεχνία.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Μετά την ανακούφιση από την απόφαση της μάντισσας, το κλίμα βαραίνει και πάλι...
 - Ποια συναισθήματα κυριαρχούν; Πώς, κατά τη γνώμη σου, μπορούν να αποδοθούν στη σκηνή;
 - Η μορφή του κειμένου βοηθάει στην απόδοσή τους;

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Ο Μενέλαος προτείνει, η Ελένη αντιτάσσει, η Ελένη αντιπροτείνει...
 - Ας επισημάνουμε τη συμβολή καθενός στην κατάστρωση του σχεδίου απόδρασης.

- Με βάση αυτήν ας αναζητήσουμε ορισμένα γνωρίσματα του χαρακτήρα κάθε ήρωα. Έτσι διαμορφώνουμε σταδιακά μια άποψη για το ήθος* τους, ένα από τα κατά ποιόν μέρη της τραγωδίας.
- **Αν σκέφτονται σωστά οι γυναίκες, άκου, λέει η Ελένη και εκθέτει το δικό της σχέδιο απόδρασης.**
 - Ας σχολιάσουμε το περιεχόμενο του στίχου σε συνδυασμό με όσα ακολουθούν.
- Σε όλη αυτήν τη σκηνή παρακολουθούμε τους δύο ήρωες να αναζητούν τον τρόπο, με τον οποίο θα σωθούν («μηχανή σωτηρίας»). Καταλήγουν στο δόλο κι ας έχουν υποφέρει τόσο πολύ από αυτόν.
 - Ας επισημάνουμε τα μέσα που σκέπτονται να χρησιμοποιήσουν οι ήρωες σε αυτήν τους την προσπάθεια να γίνουν άλλοι.
 - Ας συζητήσουμε το δόλο ως μέσο σωτηρίας. Τι θα έλεγε γι' αυτό: – η Ελένη και ο Μενέλαος; – ο Χορός; – η Θεονόη; – εσύ;

Ελένη - Μενέλαος
(Κ. Καραμπέτη -
Λ. Βογιατζής,
Θέατρο του Νότου,
1996, σκην.
Γ. Χουβαρδάς)

Ιφιγένεια (Ε. Παπαδάκη,
Ιφιγένεια εν Ταύροις,
Εθν. Θέατρο, 1941,
σκην. Τ. Μουζενίδης)

ΤΟ ΨΕΜΑ!

Αν είναι, λοιπόν, να ειπωθεί ένα ψέμα, θα ειπωθεί από τους φύλακες της πόλης και μόνον από αυτούς, για να ξεγελάσουν είτε κάποιους εχθρούς είτε κάποιους πολίτες για το καλό της πόλης· σ' όλους τους άλλους δεν θα επιτρέπεται να αγγίζουν αυτό το πράγμα.

**Πλάτων, Πολιτεία 3, 389 (μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος)
(Από το Πλάτων, Πολιτεία, Πόλις)**

[Στην Ιφιγένεια εν Ταύροις του Γκαίτε, η ηρωίδα απορρίπτει το δόλο και το ψέμα ως μέσο σωτηρίας. Στο παρακάτω απόσπασμα η Ιφιγένεια δικαιολογεί την επιλογή της αυτή.]

**Δεν έμαθα να κρύβω· ούτε κανέναν
ν' απατώ δόλια. Αλί! Ω αλί στο ψέμα!
Δεν αλαφρώνει το στήθος σαν κάθε
αληθινά ειπωμένος λόγος· θάρρος
δε δίνει, μόνο βασανίζει εκείνον,
που κρυφά το χαλκεύει και σα βέλος
ριγμένο και κρουσμένο πίσω από έναν
θεό, γυρνά και βρίσκει τον τοξότη.**

**Πράξη Δ' – Σκηνή Α' (μτφρ. Κ. Χατζόπουλος)
(Από το Β. Γκαίτε, Ιφιγένεια εν Ταύροις, Δωδώνη)**

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

- ▮ Σε ποιες θεές προσεύχεται η Ελένη και τι ζητάει από καθεμιά θεά;

MEN. Ας πάψουν οι θεοί τα βάσανά μου.
Για το χαμό μου ποιος θα πεις πως στο 'πε;

1185

ΕΛΕ. Εσύ⁵ θα πεις πως γλίτωσες μονάχα
και το Μενέλαο είδες να πεθαίνει.

MEN. Και τα κουρέλια που 'χω φορεσιά μου
για το ναυάγιο θα μιλούν καθάρια.⁶

1190

ΕΛΕ. Καλά είναι τώρα, τότες όμως όχι·
γοργά να γίνει η συμφορά χαρά μας.

MEN. Πρέπει να μπω μαζί σου στο παλάτι
ή εδώ βουβός να καρτερώ στον τάφο;⁷

ΕΛΕ. Εδώ· γιατί, αν θελήσει να σε βλάψει,
το ξίφος σου κι ο τάφος θα σε σώσουν.

1195

Εγώ θα πάω μέσα, τα μαλλιά μου
θα κόψω, αντί λευκά θα βάλω μαύρα,⁸
το πρόσωπό μου άγρια θα ματώσω.

Τρανός ο αγώνας και δυο τέρματα έχει:
Να χάσω τη ζωή μου αν καταλάβουν

1200

τα σχέδιά μου ή να σε σώσω κι έτσι
μαζί σου να γυρίσω πια στη Σπάρτη.

Σεβάσμια Ήρα, ταίρι εσύ του Δία,⁹
απ' τα δεινά, τους δόλιους, λύτρωσέ μας.

Στων αστεριών το φέγγος και στα ουράνια
που κατοικείς, υψώνουμε τα χέρια

1205

και σε παρακαλούμε. Κι εσύ κόρη
της Διώνης, Αφροδίτη, που έχεις πάρει
με το δικό μου γάμο το βραβείο

της ομορφιάς,¹⁰ μη μ' αφανίσεις. Φτάνουν

1210 τα βάσανα που τράβηξα, όταν τότε πρόσφερες τ' όνομά μου, όχι το σώμα, στους βάρβαρους. Αν θες να με σκοτώσεις, άσε με στην πατρίδα να πεθάνω.

1215 Για συμφορές αχόρταγή 'σαι πάντα κι ο έρωτας, το ψέμα, οι δολοπλόκες πράξεις σ' αρέσουν τόσο και τα φίλτρα, που μες στα σπίτια φέρνουνε το αίμα. Αν κράταγες το μέτρο, θα γινόσουν η πιο γλυκιά θεά, ναι, το πιστεύω.¹¹

ΣΧΟΛΙΑ

- 5.** Ο λόγος της Ελένης είναι συνοπτικός αλλά ακριβής. Σε κάθε ερώτηση απαντά αρχικά κοφτά κι έπειτα διευκρινίζει το σχέδιο.
- 6.** Τα κουρέλια αυτά αποδεικνύονται χρήσιμα τώρα, στην κατάλληλη στιγμή, γιατί θα είναι η απόδειξη ότι ο Μενέλαος είναι ναυαγός.
- 7.** Ο Μενέλαος, ζητώντας τη συμβουλή της γυναίκας του, αποδέχεται πλήρως τον πρωταγωνιστικό της ρόλο στην κατάστρωση του σχεδίου.
- 8.** Η συνήθεια να θρηνούν το νεκρό με κοπετούς, με οιμωγές, με δυνατά κτυπήματα στο στήθος, με χαρακίες στα μάγουλα από τα νύχια, ώσπου να ματώσουν, είχε ασιατική προέλευση. Η αναφορά σε αυτές τις λεπτομέρειες είναι χρήσιμη, για να είναι σε θέση οι θεατές να αναγνωρίσουν την Ελένη, όταν θα ξαναβγεί από το ανάκτορο με διαφορετική σκευή.
- 9.** Η Ελένη τονίζει ότι η Ήρα είναι σύζυγος του Δία, για να της υπενθυμίσει ότι ως θεά του γάμου θα πρέπει να προστατεύσει τώρα και το δικό της γάμο. Επιπλέον, η Ήρα είναι τώρα ευνοϊκή απέναντί της, σύμφωνα με τη Θεονόη (στ. 969-970).

10. Στις προσευχές τους οι αρχαίοι, όταν ζητούσαν μια χάρη από τους θεούς, υπενθύμιζαν τι είχαν οι ίδιοι προσφέρει σε αυτούς (π.χ. πλούσιες θυσίες, αναθήματα κ.λπ.)· έτσι και η Ελένη υπενθυμίζει στην Αφροδίτη ότι χάρη σ' αυτήν κέρδισε το βραβείο της ομορφιάς.

11. Στην προσευχή της στην Αφροδίτη η Ελένη αφιερώνει πολύ περισσότερους στίχους απ' ό,τι στην Ήρα. Είναι εμφανής η προσπάθειά της να πείσει τη θεά. Παράλληλα, σε αυτό το σημείο τονίζεται η αξία του μέτρου.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

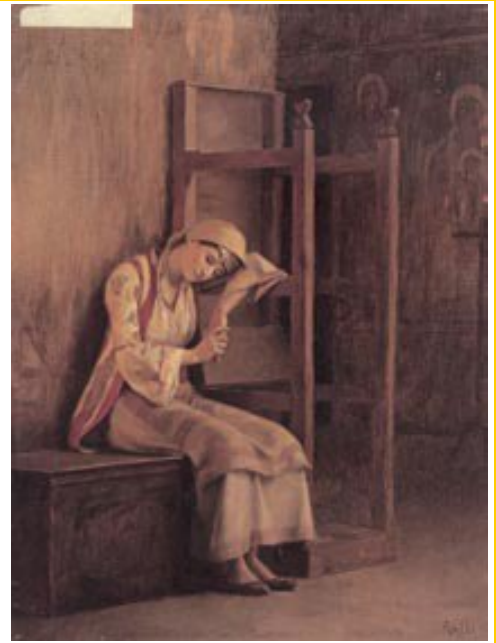
- Η Ελένη, πριν αποχωρήσει από τη σκηνή, προσεύχεται στις θεές. Με βάση το περιεχόμενο της προσευχής της, ας φανταστούμε τη στάση της και τον τόνο της φωνής της.

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

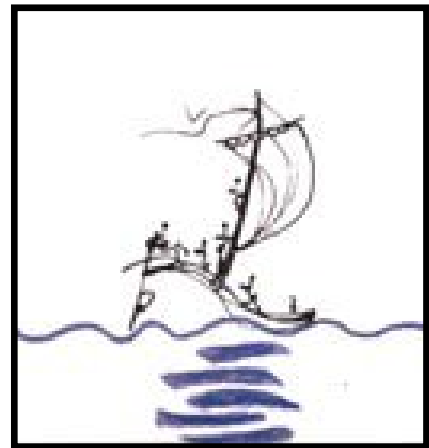
- Φτάνοντας στο τέλος του Επεισοδίου, μπορούμε να φέρουμε στο νου μας σημαντικές στιγμές του: την απόφαση της Θεονόης, το δόλο των ηρώων μας, την προσευχή της Ελένης.
 - Από τι τελικά εξαρτάται η σωτηρία των ηρώων μας;
- Ας σταθούμε ειδικότερα στην προσευχή της Ελένης:
- Πώς προσπαθεί να συγκινήσει την καθεμιά θεά;
 - Πώς συνδέεται με όσα προηγήθηκαν;
Δικαιολογείται ψυχολογικά;
 - Σε ποιες στιγμές αισθανόμαστε την ανάγκη να προσευχηθούμε;

- Ας θυμηθούμε την εικόνα που είχαμε διαμορφώσει για τον άνθρωπο στον Ευριπίδη: παιχνίδι των θεών και της τύχης. Φτάνοντας στο τέλος του Β΄ Επεισοδίου, αξίζει να αναρωτηθούμε αν η εικόνα αυτή έχει μεταβληθεί.

Θ. Ράλλης, Η προσευχή

Από το πρόγραμμα της παράστασης Οδυσσεβάχ της Ξ. Καλογεροπούλου (εκδ. Ιθάκη)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 6

ΑΝΤΙΔΡΩΝΤΑΣ ΣΤΙΣ ΑΝΤΙΞΟΟΤΗΤΕΣ

Πρέπει, επιπλέον, να προσθέσουμε ότι οι άνθρωποι, με τη σειρά τους, προσπαθούν να αντιδράσουν στον κόσμο που τους απειλεί, όχι πια μόνο με μια πεισματική και αποφασιστική απάντηση, αλλά και με δολοπλοκίες και πανουργίες που, και αυτές, προωθούν τη δράση και αυξάνουν την πολυπλοκότητά της. Οι άνθρωποι εφευρίσκουν πραγματικά μηχανές.

J. de Romilly (Από το J. de Romilly, Η Νεοτερικότητα του Ευριπίδη, μτφρ. Α. Στασινοπούλου –Σκιαδά, Καρδαμίτσα)

Η Τύχη αναδεικνύεται ως η νέα καθοριστική δύναμη. Τα παιχνίδια της είναι επικίνδυνα αλλά ανωδυνότερα από ό,τι οι συγκρούσεις του ανθρώπου με το θεό στο Σοφοκλή. Εδώ φυσικά δεν έχουμε πια τραγικές καταστροφές· το караβάκι της Τύχης πρέπει να περάσει από μερικούς σκοπέλους, αλλά στο τέλος αρμενίζει – μεταφορικά και κυριολεκτικά– χαρούμενο για το ανοιχτό πέλαγος. Εννοείται ότι ο ποιητής δεν ενδιαφέρεται τόσο για τα παιχνίδια αυτά καθαυτά όσο για τον άνθρωπο, που μέσα σ' αυτά δοκιμάζεται, καθώς αντιθέτει σε όλες τις αντιξοότητες που συναντά την ευβουλίαν του (είναι η λέξη-σύνθημα της εποχής των σοφιστών).

A. Lesky (Από το A. Lesky, Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων Β΄ μτφρ. Ν. Χ. Χουρμουζιάδης, Μ.Ι.Ε.Τ.)

Β΄ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΣΤ. 588-1219

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ 1ΗΣ ΣΚΗΝΗΣ ΣΤ. 588-658

- 1.** Στην πρώτη σκηνή, ο Μενέλαος αρνείται να δεχτεί ότι έχει απέναντί του τη σύζυγό του, την Ελένη. Πέρα από το είδωλο που έχει κρύψει σε σπηλιά, τι πιστεύετε ότι τον εμποδίζει να την αναγνωρίσει;
- 2.** Τι εξυπηρετεί στη δραματική οικονομία η παράλειψη της Ελένης να ρωτήσει τη Θεονόη για την τύχη του Μενέλαου στο μέλλον;
- 3.** Η συνάντηση της Ελένης με το Μενέλαο μας θυμίζει πολύ έντονα την ανάλογη σκηνή με τον Τεύκρο, στον Πρόλογο. Να συγκρίνετε τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν την Ελένη οι δύο άντρες.

4. Με βάση το περιεχόμενο των στίχων 588-600, φανταστείτε και γράψτε το διάλογο που διαμείφθηκε ανάμεσα στην Ελένη και τη Θεονόη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ 2ΗΣ ΣΚΗΝΗΣ ΣΤ. 659-840

- 1. Η εκτενής αφήγηση του Αγγελιαφόρου αναφέρεται σε γεγονότα που συνέβησαν εκτός σκηνής. Πώς θα μπορούσε να αποδοθεί σκηνικά η αγγελική αυτή ρήση;**
- 2. Χωρίστε σε ενότητες τις ρήσεις του Αγγελιαφόρου, στους στ. 786-810 και στ. 822-837. Ποιες ομοιότητες παρουσιάζουν στον τρόπο ανάπτυξής τους;**
- 3. Η αναγνώριση των δύο συζύγων ολοκληρώνεται σε δύο φάσεις. Πώς εξελίσσεται η κάθε φάση;**
- 4. Υποθέστε ότι η αναγνώριση στη δεύτερη φάση της έγινε με σημάδια και προσπαθήστε να γράψετε το κείμενο με βάση αυτή την εκδοχή. Τι θα άλλαζε στο έργο;**
- 5. Ο Αγγελιαφόρος, με βάση όσα είδε ή άκουσε, διηγείται επιστρέφοντας στην πατρίδα του σε κάποιο συμπατριώτη του την ιστορία του ειδώλου: πώς δημιουργήθηκε αλλά και πώς εξαφανίστηκε, τις συνέπειες της παρουσίας του, καθώς επίσης και της εξαφάνισής του.**
- 6. Σε ένα σύντομο κείμενο καταγράφετε τα θέματα, στα οποία αναφέρεται ο Αγγελιαφόρος μετά την αναγνώριση της Ελένης, και τις απόψεις που διατυπώνει για κάθε θέμα.**
- 7. Γράψετε ένα κείμενο για το σκεπτικισμό του Ευριπίδη, για την τάση του δηλαδή να αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις. Ποια στοιχεία θα αντλούσατε από τις συγκεκριμένες σκηνές;**

- 8.** Στα λόγια του Αγγελιαφόρου η τιμή της Ελένης αποκαθίσταται για μία ακόμα φορά στη συγκεκριμένη τραγωδία. Ποια είναι τα άλλα πρόσωπα που αποκαθιστούν την τιμή της ηρωίδας και τι εκπροσωπεί ο καθένας;
- 9.** 412 π.Χ. Δυο θεατές μετά την παράσταση της Ελένης συζητούν για τους μάντεις και τη μαντική. Ο ένας υπερασπίζεται τις θέσεις του Ευριπίδη, ενώ ο άλλος διαφωνεί. Γράψτε το διάλόγό τους.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ 3ΗΣ ΣΚΗΝΗΣ ΣΤ. 841-941

- 1.** Σε όλη τη σκηνή κυριαρχεί ο φόβος για ένα επικείμενο κακό. Να εντοπίσετε στο κείμενο τα σχετικά σημεία και να εξετάσετε πώς αντιμετωπίζουν την απειλή αυτή η Ελένη και ο Μενέλαος.
- 2.** Σημαντικό στοιχείο στη σκηνή αυτή αποτελεί η αμφιβολία και η επιβεβαίωση της συζυγικής πίστης. Αναζητήστε τα σχετικά σημεία και παρακολουθήστε, με βάση αυτά, πώς σκιαγραφείται το ήθος των ηρώων.
- 3.** Ξαναγράφοντας τη σκηνή... Η Ελένη απευθύνεται στο Μενέλαο και του εκθέτει σε συνεχή λόγο τις σκέψεις της μπροστά στον κίνδυνο που τους απειλεί.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ 4ΗΣ ΣΚΗΝΗΣ, ΣΤ. 942-1139

- 1.** Ποια ατμόσφαιρα δημιουργείται στη σκηνή με την εμφάνιση της Θεονόης; Ποιες εικόνες από την καθημερινή μας ζωή φέρνει στο νου;

- 2.** Ποια είναι τα κίνητρα της δράσης των θεών, σύμφωνα με τα λόγια της Θεονόης; Να συγκρίνετε την εικόνα αυτή των θεών με τη χριστιανική αντίληψη για το θείο.
- 3.** Η ρήση της Ελένης, ανάμεσα στα άλλα, περιλαμβάνει: α) το αίτημά της, β) τα επιχειρήματά της, γ) αναφορά στα προσωπικά της πάθη. Να εντοπίσετε στο κείμενο τα παραπάνω στοιχεία και να αναφερθείτε στη λειτουργία τους.
- 4.** Με βάση την παρουσία και τα λόγια του Μενέλαου σε όλη την 4η σκηνή, πώς θα τον χαρακτηρίζατε:
 - γενναίο άνδρα;
 - καυχησιάρη στρατηγό;
 - δειλό άνθρωπο;
 - κάτι άλλο;Πιστεύετε ότι είναι τραγικό πρόσωπο;
- 6.** Να σκιαγραφήσετε το ήθος της Θεονόης, όπως διαγράφεται από τα δικά της λόγια και από τα λόγια των άλλων γι' αυτήν.
- 7.** Είστε ένας από τους θεατές της παράστασης της Ελένης εκείνο το πρωινό του 412 π.Χ. Ανήκετε στην παράταξη που είχε υποστηρίξει τη Σικελική εκστρατεία. Πώς αισθάνεσθε ακούγοντας τα λόγια της Θεονόης; Ποιες σκέψεις σάς γεννούν;

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ 5ΗΣ ΣΚΗΝΗΣ, ΣΤ.1140-1139

- 1.** Ποιο σχέδιο προτείνει η Ελένη; Προσπαθήστε να το αποδώσετε σε συνεχή λόγο σε 10 περίπου γραμμές.
- 2.** Να συγκρίνετε την προσευχή της Ελένης με την προσευχή του Χρύση, ιερέα του Απόλλωνα, στην Α ραψωδία της Ιλιάδας (στ. 35-40, μτφρ. Ν. Καζαντζάκης – Ι. Θ. Κακριδής, ΟΕΔΒ, 1999).

Ποια κοινά στοιχεία εντοπίζετε;

Επάκουσέ μου, ασημοδόξαρε, που κυβερνάς τη Χρύσα
και την τρισάγια Κίλλα, κι άσφαλα την Τένεδο

αφεντεύεις,

Ποντικοδαίμονα, αν σου στέγασαναό χαριτωμένο

κάποτε ως τώρα εγώ, γιά αν σου'καψα παχιά μεριά

ποτέ μου,

γιδίσια γιά ταυρίσια, επάκουσέ και δώσε να πλερώσουν
οι Δαναοί με τις σαγίτες σου τα δάκρυα που 'χω χύσει!

3. Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι στη σκηνή αυτή
αναδεικνύεται η επινοητικότητα της Ελένης και
γενικότερα η ικανότητα του ανθρώπου να αντισταθεί
με το μυαλό του στη δύναμη της εξουσίας.

Αναζητήστε στη σκηνή στοιχεία που μπορούν να
επιβεβαιώσουν την άποψη αυτή.

4. Ένα μέλος του Χορού, ακούγοντας την απόφαση
της Θεονόης και το σχέδιο της απόδρασης,
αναπολεί και συλλογίζεται.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ

Τώρα που έχει προχωρήσει η μελέτη του έργου,
μπορείτε όσοι ασχολείστε με την αποδελτίωση να
γυρίσετε πίσω και ίσως να επανεκτιμήσετε κάποια
σημεία. Έτσι, μπορείτε να συμπληρώσετε τα δελτία
σας. Προτείνουμε εδώ τα εξής θέματα, που μπορείτε
να αποδελτιώσετε από την αρχή του έργου:

**11) το μνήμα του Πρωτέα, 12) η ανθρώπινη
επινοητικότητα.**

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Το τμήμα σας ανεβάζει το Β΄ Επεισόδιο της Ελένης και εσείς, σε συνεργασία με άλλους συμμαθητές σας, αναλαμβάνετε να σχεδιάσετε τα κοστούμια της Ελένης, του Μενέλαου και της Θεονόης· έχοντας ολοκληρώσει τη μελέτη του Επεισοδίου και παίρνοντας –ίσως– ιδέες από το φωτογραφικό υλικό του βιβλίου σας, σε ποια ενδύματα θα καταλήγατε; μία αφίσα· με τη βοήθεια Η/Υ και αξιοποιώντας εικόνες του βιβλίου, δημιουργήστε με την κατάλληλη επεξεργασία τη δική σας αφίσα. Τυπώστε τη δουλειά σας και παρουσιάστε τη στην τάξη.

Αντώνης Φωκάς, κοστούμι
για την Κλυταιμνήστρα,
Αισχύλος, Αγαμέμνων,
Εθνικό Θέατρο, 1965

Ιωάννα Παπαντωνίου,
σχέδιο για το κοστούμι
της Κλυταιμνήστρας,
Αισχύλος, Χοηφόροι,
ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Λάρισα
«Θεσσαλικό Θέατρο», 1992

ΕΚΚΛΗΣΙΑΖΟΥΣΑΙ
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ
ΚΡΑΤΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ
ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ

ΑΡΧΑΙΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΡΕΤΡΙΑΣ

30-31 ΙΟΥΛΙΟΥ

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

ΗΛΕΚΤΡΑ

ΑΙΣΧΥΛΟΥ

ΧΟΗΦΟΡΟΙ ΕΥΜΕΝΙΔΕΣ

ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

ΑΙΣΧΥΛΟΥ

ΟΡΕΣΤΕΙΑ

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΧΟΗΦΟΡΟΙ ΕΥΜΕΝΙΔΕΣ

ΑΜΦΙ-ΘΕΑΤΡΟ

ΣΠΥΡΟΥ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 1990

ΕΡΓΑΣΙΑ

1. Είδωλα και πλάνη: Ξεκινώντας από τη μυθολογία και τη λογοτεχνία, αναζητήστε το «είδωλο» στα Θρησκευτικά, τη Φυσική αλλά και την καθημερινή μας ζωή. Παρουσιάστε τα αποτελέσματα της αναζήτησής σας στους συμμαθητές σας.
2. Μαντική τέχνη: Ο Ευριπίδης, μέσω του Αγγελιαφόρου, καταγγέλλει τους μάντεις και απορρίπτει τη μαντική τέχνη ως μέθοδο διακρίβωσης της βούλησης των θεών και πρόβλεψης του μέλλοντος. 25 αιώνες μετά: Τι; Συζητήστε το θέμα με παραδείγματα από την Ιστορία, τη Λαογραφία, την καθημερινή σας εμπειρία. Ποια η άποψη της Ορθόδοξης χριστιανικής Εκκλησίας;

3. Τα ράσα κάνουν ή δεν κάνουν τον παπά; Ο βασιλιάς Μενέλαος, αγνώριστος μες στα κουρέλια του, φαίνεται να χάνει το κύρος του. Αυτή όμως η άθλια ενδυμασία τού είναι τώρα πολύτιμη. Μελετήστε γενικότερα το ρόλο του ενδύματος στη ζωή μας (στολές, μεταμφίεση, μόδα...).

Α΄ ΣΤΑΣΙΜΟ

στ.1220-1285

Η ματαιότητα του πολέμου και η ανεξερεύνητη βούληση των θεών

**«Άφρονες ὅσοι τὰς ἀρετὰς πολέμῳ λόγχαισι
τ' ἀλκαίου δορός κτᾶσθε»
(στ. 1151-1152, μτφρ. στ. 1270-1272)**

ΠΛΟΚΗ

■ _____

ΘΕΜΑΤΑ

- Η φύση και ο ρόλος των θεών
- Ο πόλεμος

Χορός Εκάβης
(Ευριπίδης, Εκάβη, Εθνικό θέατρο, 1955,
σκην. Α. Μινωτής)

Α΄ ΣΤΑΣΙΜΟ

Χορός

«Ἄφρονες ὅσοι τὰς ἀρετὰς πολέμῳ λόγχαισι
τ' ἀλκαίου δορός κτᾶσθε»

Α΄ ΣΤΡΟΦΗ

ΤΟ ΑΗΔΟΝΙ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΤΡΩΩΝ

- ▶ Τι ζητάει ο Χορός από το αηδόνι;
- ▶ Πού οφείλονται οι συμφορές των Τρώων;

ΧΟΡΟΣ

1220 Εσύ που μέσα στα πυκνά
σύδεντρα ζεις και πέτεσαι, αηδόνα¹,
εσένα κράζω γλυκοκέλαδο πουλί
με τη λυπητερή λαλιά·
τον κόκκινο φουσκώνοντας λαιμό σου

1225 βοήθα να μοιρολογήσω
τα πάθη της Ελένης· κλάψε
τον πόνο και τα δάκρυα
των γυναικών της Τροίας
γι' αυτούς που θέρισε κοντάρι ελληνικό,

1230 όταν το πέλαγο αρμενίζοντας
με το βαρβαρικό σκαρί του
ο Πάρης, του χαμού ο γαμπρός²,
ήρθε με συνοδεία την Κύπριδα
στους Πριαμίδες έρνοντας

1235 γάμο συφοριασμένο από τη Σπάρτη,
εσένα, Ελένη, εσένα.³

Α΄ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

Ο ΘΡΗΝΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΝΙΚΗΤΕΣ

- Ποιες συμφορές των Αχαιών φέρνει στο νου του ο Χορός με το θρήνο του;

ΧΟΡΟΣ

Με πετροβόλημα και με κοντάρι
πλήθος χαθήκαν οι Αχαιοί
και κατοικούν στον άραχλο Άδη τώρα·

1240 οι δύστυχες γυναίκες τους πενθώντας
έκοψαν τα μαλλιά· απομείναν
έρμα τα σπίτια, δίχως άντρες·
κι αυτός⁴ που πάτησε μονάχος

τη θαλασσόζωστη Εύβοια, λαμπρές
1245 φωτιές ανάβοντας στου Καφηρέα τα βράχια,
ναύτες πολλούς ξολόθρεψε, καθώς
τις δολερές ζυγώναν λάμπεις του γιαλού.
Άνεμοι θυμωμένοι το Μενέλαο διώξαν
αλάργα από τον κάβο του Μαλέα,

1250 όταν γυρνούσε στην πατρίδα φέρνοντας
τ' ομοίωμα της Ήρας, του πολέμου
βραβείο ή κάλλιο την αιτία
να σφάζονται για χρόνια οι Δαναοί.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Σύμφωνα με το μύθο, η αηδόνα ήταν γυναίκα που μεταμορφώθηκε σε πουλί και θρηνεί το νεκρό γιο της, Ίτυ. Το αηδόني, με την παθητική και μελωδική του φωνή, συνδέεται με θρήνους. Παρόμοιες

επικλήσεις αποτελούσαν συνηθισμένο ποιητικό μοτίβο κατά την αρχαιότητα. Και η Ελένη στην Πάροδο (196 κ.εξ.) παρακάλεσε τις Σειρήνες να ενώσουν το τραγούδι τους με τους δικούς της θρήνους. Πρόκειται επομένως για μοτίβο που συναντιέται συχνά και στη νεότερη λογοτεχνία.

2. Στο πρωτότυπο **αϊνόγαμος** (< αϊνός= ολέθριος). Σε άλλες μεταφράσεις αποδίδεται ως εξής: «ο έρμος εραστής» (Σταύρου), «γαμπρός θλιβερός» (Χατζηανέστης), «ο κακότυχος στο γάμο του» (Παττίχης), «με το ερωτικό του πάθος το λάβρο» (Δημητριάδης), «ο ξεπλανευτής» (Σφυρόερας), «ο πικρόγαμος» (Τοπούζης).
3. Χαρακτηριστικό των χορικών του Ευριπίδη είναι η αποστροφή σε ένα από τα πρόσωπα του δράματος, ακόμα κι αν αυτό δε βρίσκεται στη σκηνή (η Ελένη βρίσκεται στο ανάκτορο).
4. Πρόκειται για το Ναύπλιο και την παγίδα που έστησε στους Έλληνες. Βλέπε σχόλιο 3, σελ. 17.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Κι ενώ οι υποκριτές αποσύρονται, οι γυναίκες του Χορού απλώνονται στην ορχήστρα.

- Ο Χορός, όπως ήδη έχουμε δει, αποτελεί μια απρόσωπη ομάδα, ένα σύνολο δηλαδή με κοινά χαρακτηριστικά.
 - Ας παρατηρήσουμε την παρακάτω φωτογραφία από μια σύγχρονη παράσταση της Ελένης και ας σκεφτούμε πώς οι συντελεστές της παράστασης προσπαθούν να αποδώσουν αυτό το στοιχείο.

**Χορός της Ελένης
(Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος)**

- **Ας συγκρίνουμε την παρουσία του Χορού στη φωτογραφία που ήδη παρατηρήσαμε και στην παρακάτω αγγειογραφία.**

**Αττική μελανόμορφη
κύλικα του 6ου αι.
π.Χ. με παράσταση
τραγικού Χορού**

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- **Το στάσιμο* αποτελεί ένα από τα εξωτερικά και τυπικά στοιχεία της τραγωδίας (κατά ποσόν μέρος). Πρόκειται για τραγούδια, ωδές, που τραγουδά ο Χορός στην ορχήστρα και συνθέτουν το λυρικό στοιχείο της τραγωδίας. Γράφονταν σε λυρικά μέτρα, διαφορετικά από ό,τι τα επικά-διαλογικά μέρη, και στη δωρική διάλεκτο από σεβασμό στην παράδοση του διθυράμβου.**
 - **Ας εντοπίσουμε στο μεταφρασμένο κείμενο τα στοιχεία εκείνα, που επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για λυρικό και όχι επικό-διαλογικό μέρος του δράματος.**

ΤΟ ΑΗΔΟΝΙ ΚΑΙ Ο ΘΡΗΝΟΣ

«Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες.»

Αηδόνι ντροπαλό, μες στον ανασασμό των φύλλων,
συ που δωρίζεις τη μουσική δροσιά του δάσους
στα χωρισμένα σώματα και στις ψυχές
αυτών που ξέρουν πως δε θα γυρίσουν.

**Γ. Σεφέρης, «Ελένη» (απόσπασμα)
(Από το Γ. Σεφέρης, Ποιήματα, Ίκαρος)**

Τ' αηδόνια της Ανατολής και τα πουλιά της Δύσης
κλαίγουν αργά, κλαίγουν ταχιά, κλαίγουν το μεσημέρι,
κλαίγουν την Αντριάναπόλη την πολυκρουσεμένη, [...]

**Δημοτικό τραγούδι, Το κροσσός της Αντριάναπόλης
(απόσπασμα) (Από το Ν. Γ. Πολίτη,
Δημοτικά τραγούδια, Παράδοση)**

Β' ΣΤΡΟΦΗ

ΟΙ ΣΚΟΤΕΙΝΟΙ ΘΕΟΙ

- ▶ Ποιες σκέψεις διατυπώνει ο Χορός για τους θεούς και τις παρεμβάσεις τους;
- ▶ Σε ποια δεινά της Ελένης αναφέρεται ο Χορός;

ΧΟΡΟΣ

Τι 'ναι θεός, τι μη θεός,

1255 και τι 'ναι ανάμεσά τους⁵;

Ποιος θα το πει θνητός πως το 'βρε,
καιρό πολύ εξετάζοντας τα πάντα,
μια και το βλέπει, εδώ κι εκεί
των θεών οι γνώμες να πηδούν

1260 και πάλι στο ενάντιο να γυρνάνε
ανέλπιστα κι αλόγιαστα;⁶

Ελένη, είσαι του Δία θυγατέρα⁷
σαν άσπρος κύκνος ο γονιός σου
στον κόρφο σ' έσπειρε της Λήδας.

1265 Ύστερα σ' όλη την Ελλάδα σε είπαν
άδικη, άπιστη, άθεη, προδότρα·
μες στους ανθρώπους δεν υπάρχει
τίποτα σίγουρο· στων θεών μόνο
τα λόγια βρήκα την αλήθεια.⁸

Β ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

ΤΟ ΠΑΡΑΛΟΓΟ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

- Ποιους θεωρεί «άμυαλους» ο Χορός και γιατί;
- Τι αντιπροτείνει;

ΧΟΡΟΣ

1270 Ανέμυαλοι όσοι αποζητούν τη δόξα
με λόγχεις και με δυνατά
στον πόλεμο κοντάρια,
λογιάζοντας αστόχαστα πως έτσι

1275

θα πάψουν των θνητών τις συμφορές·
γιατί, αν το δίκιο σου ζητάς με το αίμα,
η αμάχη δε θα λείψει από τον κόσμο·
γι' αυτήν οι Πριαμίδες πήγαν
κάτω στη γης, ενώ μπορούσαν
μονάχα με τα λόγια, Ελένη,

1280

τέλος να δώσουνε στην έχθρα.
Τώρα στον Άδη 'ναι βαθιά χωμένοι,
τα κάστρα τους φωτιά τα 'χει σαρώσει
σαν κεραυνός του Δία κι εσύ
πέρασες βάσανα και βάσανα

1285

που αβάσταχτους σηκώσαν θρήνους.

ΣΧΟΛΙΑ

- 5. ανάμεσά τους:** σύμφωνα με μια ερμηνεία, πρόκειται για τους «δαίμονες», οι οποίοι ήταν μεσολαβητές μεταξύ θεών και ανθρώπων και για το λόγο αυτό κατοικούσαν μεταξύ γης και ουρανού. Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνεία, ο Χορός αναφέρεται σε αυτούς οι οποίοι έχουν και θεϊκή και ανθρώπινη υπόσταση (ημίθεοι, ήρωες...), κατηγορία στην οποία ανήκει και η Ελένη.
- 6.** Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, το νόημα των στίχων 1254-1261 είναι: Τι είναι θεός, τι μη θεός και τι το ανάμεσό τους; Ποιος άνθρωπος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι το βρήκε; (Κανείς). Πιο μακριά στη γνώση των θεών έφτασε εκείνος που βλέπει ότι οι αποφάσεις τους πηγαίνουν μια εδῶ και μια στην αντίθετη κατεύθυνση, ανέλπιστα και απροσδόκητα. Τα λόγια αυτά θα συμφωνούσαν και με τη ρήση του Αγγελιαφόρου στους στίχους 786 κ.ε. **Δυσκολονόητος ο θεός...**

7. Από τη γενική διαπίστωση ο Χορός περνάει στο παράδειγμα, την περίπτωση της Ελένης, που επιβεβαιώνει αυτήν τη διαπίστωση (όπως και ο Αγγελιαφόρος στις ρήσεις του).
8. **στων θεών μόνο τα λόγια βρήκα την αλήθεια:** και αυτοί οι στίχοι προβληματίζουν τους μελετητές, καθώς η απόλυτη βεβαιότητα δύσκολα συμβιβάζεται με το σκεπτικισμό που αποπνέουν οι προηγούμενοι στίχοι· γι' αυτό υποστηρίχθηκε ότι στο σημείο αυτό ο Ευριπίδης προσπαθεί να αποφύγει την κατηγορία για ασέβεια. Άλλοι μελετητές, βασιζόμενοι στο γεγονός ότι οι στίχοι παραδόθηκαν φθαρμένοι, διορθώνουν το κείμενο και το ερμηνεύουν ως εξής: **δεν ξέρω τι να πω· ακατανόητο είναι πώς δρουν οι θεοί.**

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

Το Στάσιμο φαίνεται να μη συνδέεται άμεσα με το συναισθηματικό κλίμα που δημιούργησαν στο προηγούμενο Επεισόδιο η αναγνώριση των δύο συζύγων και η κατάστρωση του σχεδίου απόδρασης. Ενώ δηλαδή το σχέδιο Ελένης-Μενέλαου εξελίσσεται, ο Χορός θρηνεί και στοχάζεται. Κάποια από τα θέματα που θα μπορούσαμε να συζητήσουμε στο Χορικό αυτό είναι:

- **Η θέση του Στασίμου στο έργο:**
 - η νοηματική του συνάφεια με όσα προηγήθηκαν·
 - η συμβολή του στην εξέλιξη της δράσης.
- **Ο ρόλος και η φύση των θεών:**

Ο Χορός στη β' στροφή επαναφέρει κι επεκτείνει τον προβληματισμό του Αγγελιαφόρου σχετικά με τους θεούς. Ο Ευριπίδης μέσω του Χορού φιλοσοφεί

και πάλι «από σκηνής». Για τους στίχους αυτούς, έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες, από τις οποίες οι κυριότερες είναι:

- αμφισβητείται η ύπαρξη θεών·
- αμφισβητείται το αλάθητο της θειικής δράσης·
- αμφισβητείται η ικανότητα του ανθρώπου να συλλάβει την ουσία του θεού·
- επισημαίνεται το απρόβλεπτο της επέμβασης των θεών.

Ποιες ερμηνείες σας φαίνονται βάσιμες λαμβάνοντας υπόψη:

- την επίδραση που άσκησαν οι Σοφιστές στον Ευριπίδη·
- τα ιστορικά γεγονότα της εποχής και τη δυσοίωνα για την Αθήνα προοπτική ως προς την έκβαση του πολέμου.

- **Ο πόλεμος:** Πολλές αναφορές έγιναν ως τώρα στον πόλεμο.
 - Ας θυμηθούμε μερικές. (Μπορούμε να αντλήσουμε υλικό από την αποδελτίωση τη σχετική με το θέμα αυτό).
 - Εδώ είναι ο Χορός που εκφράζει το αντιπολεμικό μήνυμα. Ας παρακολουθήσουμε τις σκέψεις του. Προσθέτουν κάτι παραπάνω σε όσα έχουν αναφερθεί μέχρι τώρα στο έργο για το θέμα αυτό;
- Ας δούμε συνολικά το Στάσιμο: θεοί, πόλεμος... σκέψεις του Χορού, ενός συνόλου δηλαδή που εκφράζει δημόσια την αμφισβήτησή του. Θα μπορούσε να συσχετισθεί η δημόσια αυτή έκφραση με το πολίτευμα που επικρατούσε;

**Χορός (Ευριπίδης,
Τρωάδες, Εθνικό
θέατρο, 1983,
σκην. Σ. Ντουφεξής,
κίνηση Ν. Ζούκα)**

**Από την κινηματογραφική
ταινία Τρωάδες (σκην. Μ. Κακογιάννης)**

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΝΤΙΠΟΛΕΜΙΚΗ ΚΡΑΥΓΗ

Δευτέρα 29 Ιουνίου 1992:

Δεν μπορώ πια τους βομβαρδισμούς! Και τις οβίδες που πέφτουν! Και τους νεκρούς! Και την απελπισία! Και την πείνα! Και τη δυστυχία! Και το φόβο! Η ζωή μου δεν είναι όλα αυτά [...]

Δευτέρα 15 Μαρτίου 1993:

[...] Δεν υπάρχουν πια παιδικές φωνές, ούτε παιχνίδια. Τα παιδιά δε μοιάζουν πια με παιδιά. Τους πήραν την παιδική τους ηλικία και χωρίς παιδική ηλικία δεν υπάρχουν παιδιά [...]

Από το ημερολόγιο της Ζλάτα Φιλίποβιτς, ενός κοριτσιού 11 χρόνων από το Σεράγεβο, που δημοσιεύτηκε στον ημερήσιο Τύπο (Νέα Ελληνικά, ΤΕΕ, 1ος κύκλος, Α' Τάξη, ΟΕΔΒ, 2004)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1.** Αν είχε σωθεί μόνο αυτό το απόσπασμα από το έργο, ποια στοιχεία θα μας επέτρεπαν να καταλάβουμε ότι πρόκειται για στάσιμο; Ποια στοιχεία περιεχομένου θα μας βοηθούσαν να υποθέσουμε ότι πρόκειται για απόσπασμα από έργο του Ευριπίδη;
- 2.** Να διακρίνετε την άαντιστροφή σε μικρότερες ενότητες. Ποιον πλαγιότιτλο θα δίνετε σε καθεμιά από αυτές;
- 3.** «Θέλησαν να κάνουν τα συγγράμματά του [του Πρωταγόρα] στάχτη, γιατί έγραψε πως ούτε ξέρει ούτε μπορεί να διακρίνει ποιοι και ποιας λογής είναι οι θεοί, λόγια διατυπωμένα με κάθε προσοχή, που όμως δεν του βγήκαν σε καλό» (Σέξτος Εμπειρικός, Προς Μαθηματικούς, 9, 56, μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος, στο Η Αρχαία Σοφιστική, Γνώση). Ποιες ομοιότητες βρίσκετε ανάμεσα στις αντιλήψεις αυτές του Πρωταγόρα και τον προβληματισμό που εκφράζεται στη β' στροφή;
- 4.** Ο Χορός στην αρχαία τραγωδία είναι δυνατόν να:
 - προωθεί τη δράση όπως και οι υποκριτές·
 - εξυπηρετεί πρακτικές ανάγκες (π.χ. αλλαγή κοστούμιών, κάλυψη ενός χρονικού κενού)·
 - εκφράζει τις απόψεις του μέσου θεατή ή του ποιητή·
 - δημιουργεί ένα είδος μουσικού διαλείμματος που ξεκουράζει το θεατή·
 - με τους στοχασμούς του δίνει ένα βαθύτερο νόημα σε όσα συμβαίνουν.Με ποιους από αυτούς τους τρόπους λειτουργεί κατά τη γνώμη σας σε αυτό το Στάσιμο ο Χορός;

5. Ξαναγράφοντας τη β΄ στροφή. Προσπαθήστε να μεταγράψετε σε πεζό μη λογοτεχνικό λόγο τα λόγια του Χορού. Τι χάνει και τι κερδίζει το κείμενο με μια τέτοια μεταγραφή;

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Όπως είπαμε, ο Χορός αποτελεί μια ομάδα και συμπεριφέρεται σαν να είναι ένα πρόσωπο. Επιλέξτε μια μικρή ενότητα του Στασίμου (π.χ. μια στροφή ή μια αντιστροφή) και στη συνέχεια, δουλεύοντας σε ομάδες, αναζητήστε και δοκιμάστε τρόπους εκφοράς του λόγου που να προβάλλουν αυτό το χαρακτηριστικό του Χορού.

ΕΡΓΑΣΙΑ

Πολλά από τα χορικά του Ευριπίδη, όπως η β΄ αντιστροφή στο συγκεκριμένο Στάσιμο, είναι αντιπολεμικές κραυγές. Αξιοποιώντας στοιχεία από αυτά (π.χ. χορικά από Τρωάδες, Φοίνισσες, Ικέτιδες), προσπαθήστε να δημιουργήσετε μια εφημερίδα τοίχου για την τάξη σας με αντιπολεμικό περιεχόμενο. Μπορείτε, για παράδειγμα, να κάνετε μια σύνθεση, που να περιλαμβάνει φράσεις ή αποσπάσματα από τα χορικά του Ευριπίδη, αποσπάσματα από μεταγενέστερα και σύγχρονα κείμενα που ανθολογούνται στα **Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας**, μαρτυρίες, άρθρα από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, φωτογραφίες, εικόνες από έργα τέχνης, στίχους από τραγούδια ελληνικά και ξένα κ.ά.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ

Οι γυναίκες του Χορού εκφράζουν τον προβληματισμό τους για τους θεούς και την τύχη, προβληματισμοί που έχουν διατυπωθεί και σε άλλα σημεία της Ελένης. Ήρθε λοιπόν η ώρα να αρχίσετε να αξιοποιείτε το υλικό που συγκεντρώσατε μέχρι τώρα. Αφού ταξινομήσετε τα δελτία σας, παρουσιάστε τα αποτελέσματα της έρευνάς σας για τα θέματα:

- Η φύση και η δράση των θεών στον κόσμο του Ευριπίδη.
- Τα απρόοπτα περιστατικά και ο ρόλος της τύχης στην Ελένη του Ευριπίδη.

Γ΄ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

στ.1286-1424

Από την επινόηση του σχεδίου απόδρασης
στην εφαρμογή του

«**Άλλ'**, ως ἔοικε, πάντα διαπεπραγμένα ἤρρηκα»
(στ. 1178, μτφρ. στ. 1299)

ΠΛΟΚΗ

- Η εμφάνιση του Θεοκλύμενου
- Η εξύφανση του δόλου
- Η εξαπάτηση του Θεοκλύμενου

ΘΕΜΑΤΑ

- Ο δόλος
- Είναι και φαίνεσθαι
- Γνώση και άγνοια
- Η καινή Ελένη – η Ελένη της παράδοσης
- Τραγωδία ή τραγικωμωδία

Ελένη - Μενέλαος
Α. Λαδικού - Δ. Καρέλλης,
Κ.Θ.Β.Ε., 1982, σκην. Α. Βουτσινάς

Γ΄ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

Θεοκλύμενος – Ελένη – Μενέλαος

«**Άλλ',** ὡς ἔοικε, πάντα διαπεπραγμένα ἠΰρηκα»

ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΚΛΥΜΕΝΟΥ

► Σε ποιους απευθύνεται ο Θεοκλύμενος;

ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ

► Ποια είναι η ψυχική του κατάσταση και πού οφείλεται;

► Ποιες διαταγές δίνει;

ΘΕΟΚΛΥΜΕΝΟΣ Σε χαιρετάω μνήμα
του πατέρα¹

γι' αυτόν το λόγο σ' ἔθαψα, Πρωτέα,
ο Θεοκλύμενος εγώ ο βλαστός σου,
στο ξέπορτο κοντά, να σου μιλάω

1290 βγαίνοντας είτε μπαίνοντας στο σπίτι.²

Δούλοι, τους σκύλους πάρτε στο παλάτι
και τις παγίδες τούτες για τ' αγρίμια.
Με τον εαυτό μου έχω πολύ θυμώσει.

Τους κακούς³ δίχως τιμωρία ν' αφήσω;

1295 Να, κάποιος Ἕλληνας, μου είπαν, ἦρθε
στον τόπο κι οι φρουροί δεν τον ενίωσαν
κατάσκοπος; Ἡ θέλει την Ελένη
ν' αρπάξει; Ἄμα τον πιάσω, θα πεθάνει.
Ἄα!

Ἵλα τελειώσαν, φαίνεται· ἔχει αφήσει

1300 τον τάφο η Τυνδαρίδα, πάει την πήραν.⁴

Ἐε, τις αμπάρες βγάλτε⁵ σκλάβοι, ανοίχτε
γοργά τους στάβλους, φέρτε τ' ἄρματα ἔξω,⁶

μήπως, γιατί ξαστόχησα, ξεφύγει
κρυφά απ' τη χώρα ἡ ποθητή γυναίκα.

1305 Ἄα, σταματήστε· εδώ μπροστά μας είναι,
δεν έφυγαν αυτοί που κυνηγάμε.

Γιατί φόρεσες μαύρα, τα μαλλιά σου
γιατί έκοψες, Ελένη, γιατί τρέχουν
τα δάκρυα στην όψη σου απ' το κλάμα;

1310 ὄνειρα μη σε τρόμαξαν το βράδυ,
χρησμούς κακούς σου δώσανε στο σπίτι⁸
κι έχεις παραλοΐσει από τη θλίψη;
ΕΛΕΝΗ Αφέντη, –τώρα πια έτσι θα σε λέω⁹ –
πέθανα, δεν υπάρχω κι όλα πάνε.

1315 **ΘΕΟ.** Τι τρέχει; Ποια σε βρήκε δυστυχία;
ΕΛΕ. Πώς να το πω; Ο Μενέλαός μου πάει.

- ΣΧΟΛΙΑ**
- 1. μνήμα του πατέρα:** ο τάφος του Πρωτέα, για λόγους που εξυπηρετούν το έργο, παίρνει τη θέση των αγαλμάτων που συνήθως βρίσκονται μπροστά στα σπίτια (*θεοί πατρώοι*) και συχνά χαιρετίζουν οι ήρωες.
 - 2.** Για τους αρχαίους ήταν αδιανόητη η ύπαρξη τάφου τόσο κοντά σε κατοικία· γι' αυτό τα λόγια του Θεοκλύμενου, πέρα από το ότι δίνουν στοιχεία για το χαρακτήρα του, δικαιολογούν στους παραξενεμένους Αθηναίους θεατές και την ύπαρξη του τάφου δίπλα στο ανάκτορο.
 - 3.** Εννοεί τους στρατιώτες του, που παραμέλησαν τα καθήκοντά τους και άφησαν να μπει στη χώρα κάποιος Έλληνας.
 - 4.** Η Ελένη έχει μπει στο παλάτι, για να αλλάξει εμφάνιση (ρούχα και προσωπείο). Ο Θεοκλύμενος όμως,

επειδή δεν τη βλέπει στη συνηθισμένη της θέση, συμπεραίνει ότι έχει φύγει από την Αίγυπτο μαζί με τον ξένο και αποφασίζει να τους καταδιώξει. Ο Μενέλαος, καθώς «έχει ζαρώσει στον τάφο» (βλ. στ. 1323), δεν είναι ορατός από το Θεοκλύμενο.

5. Μάλλον εδώ εννοεί τις πόρτες των στάβλων και των αποθηκών με τα πολεμικά άρματα, που βρίσκονταν στην εσωτερική αυλή του ανακτόρου.
6. Με την εντολή του Θεοκλύμενου πιθανόν να αδειάζει η σκηνή από τους δούλους, που ίσως φεύγουν, για να φέρουν τα όπλα.
7. Ο Θεοκλύμενος φαντάζεται ότι η Ελένη και ο άγνωστος Έλληνας δραπέτευσαν από τη στεριά. Αυτό θυμίζει το σχέδιο απόδρασης που είχε προτείνει ο Μενέλαος.
8. Όνειρα και χρησμοί ήταν για τους αρχαίους “σήματα”, που φανέρωναν στους ανθρώπους τη βούληση των θεών.
9. Η Ελένη, αρχίζοντας να εξυφαίνει το δόλο, προσφωνεί το Θεοκλύμενο αφέντη, υπονοώντας πως αλλάζει τη στάση της απέναντί του.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Το τραγούδι τελειώνει...

- Στο σκηνικό χώρο εισβάλλουν με θόρυβο νέα πρόσωπα.
 - Ποια είναι αυτά και από πού μπαίνουν;
 - Πώς ξεχωρίζει ανάμεσά τους ο Θεοκλύμενος;
 - Ας φανταστούμε την κίνησή τους και ας σημειώσουμε την πορεία τους στη διπλανή αναπαράσταση του αρχαίου θεάτρου.

- Πρόσωπα, κοστούμια, σκηνικά αντικείμενα, ακουστικά «εφέ»...
 - Ποια ατμόσφαιρα δημιουργούν;

Εικονική αναπαράσταση
του αρχαίου θεάτρου
της Επιδαύρου

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Η εμφάνιση του Θεοκλύμενου έχει προοικονομηθεί από τις αναφορές της Ελένης, της Γερόντισσας και της Θεονόης. Έχουμε ήδη σχηματίσει ως τώρα γι' αυτόν μια πρώτη εικόνα...
 - Ποια είναι αυτή; Σε ποια σημεία επιβεβαιώνεται και σε ποια διαψεύδεται;
 - Ποια συναισθήματα και ποιες προσδοκίες δημιουργούνται στο θεατή που βλέπει το Θεοκλύμενο να δείχνει ιδιαίτερο σεβασμό προς το νεκρό πατέρα του;
- «Τι τρέχει; Ποια σε βρήκε δυστυχία;» (στ. 1315): Με αυτήν τη φράση αρχίζει μια στιχομυθία, μια μορφή διαλόγου που έχουμε συναντήσει και σε άλλα σημεία του έργου.
 - Δοκίμασε να ανακοινώσεις σε συνεχή αφήγηση τις πληροφορίες για το θάνατο του Μενέλαου, που αποτελούν το βασικό θέμα της στιχομυθίας Θεοκλύμενου-Ελένης. Τι αλλάζει;

Ένας αυταρχικός ηγέτης,
ο Αίγισθος (Σοφοκλής,
Ηλέκτρα, Στ. Κυριακίδης,
Εθν Θέατρο, 1996,
σκην Λ. Κονιόρδου)

Ο μονάρχης Φαραώ Ραμσής Β'.
Ο όγκος του γλυπτού
αντιστοιχεί στο μέγεθος
της εξουσιαστικής του επιβολής

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η ΑΛΑΖΟΝΕΙΑ ΤΟΥ ΜΟΝΑΡΧΗ

[...] Πώς λοιπόν μπορεί να είναι κάτι πρόσφορο η μοναρχία, όπου επιτρέπεται στον ανεύθυνο να κάνει αυτά που θέλει; Σίγουρα, ακόμα και ο καλύτερος από όλους τους ανθρώπους, αν αποκτήσει τέτοια εξουσία, θα παύει πια να σκέπτεται με τον ίδιο τρόπο. Από τα αγαθά που έχει στα χέρια του γεννιέται μέσα του η αλαζονεία [...].

**Ηρόδοτος 111, 80 (μτφρ. Λ. Ζενάκος)
(Από το Ηροδότου Ιστορίαι, Γκοβόστης)**

μοναρχία: μορφή πολιτεύματος σύμφωνα με την οποία η εξουσία ανήκει σε ένα φυσικό πρόσωπο, συνήθως βασιλιά ή αυτοκράτορα [...] **Απόλυτη** ~, στην οποία ο μονάρχης ασκεί την εξουσία χωρίς κανένα νομικό περιορισμό.

**Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής,
Ίδρυμα Μαν. Τριανταφυλλίδη**

ΤΟ «ΠΕΝΘΟΣ» ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

- ▶ Πώς ερμηνεύει ο Θεοκλύμενος το «πένθος» της Ελένης;
- ▶ Ποιες «πληροφορίες» του δίνει η Ελένη;
- ▶ Ποιες είναι οι επιφυλάξεις του;
- ▶ Πώς η Ελένη τις αμβλύνει;

ΘΕΟ. Δε χαίρομαι γι' αυτά κι ας με συμφέρουν.¹⁰

Πώς το 'μαθες; Σου το 'πε η Θεονόη;

ΕΛΕ. Κι αυτή¹¹ και τούτος που είδε το χαμό του.

1320 **ΘΕΟ.** Ήρθε κανείς με ξάστερες ειδήσεις;

ΕΛΕ. Ναι· κι όπου λογιάζω αυτός¹² ας φτάσει.

ΘΕΟ. Πού είναι; Ποιος; Καθάρια πες να μάθω.

ΕΛΕ. Αυτός που 'χει ζαρώσει εκεί στον τάφο.¹³

ΘΕΟ. Ω! Απόλλωνα¹⁴, κουρέλια η φορεσιά του.

1325 **ΕΛΕ.** Κι ο άντρας μου τα ίδια θα φορούσε.

ΘΕΟ. Ο τόπος του ποιος είναι; Πού έχει αράξει;

ΕΛΕ. Έλληνας, Αχαιός, του αντρός μου ναύτης.

ΘΕΟ. Για του Μενέλαου το χαμό τι λέει;

ΕΛΕ. Τέλος φριχτό, τα κύματα τον πήραν.

1330 **ΘΕΟ.** Ταξίδευε σε θάλασσες βαρβάρων;

ΕΛΕ. Τσακίστηκε στα βράχια της Λιβύης.
ΘΕΟ. Και πώς αυτός δε χάθηκε μαζί του;
ΕΛΕ. Οι ταπεινοί παρά οι τρανοί γλιτώνουν.
ΘΕΟ. Του καραβιού πού να 'ναι τα συντρίμια;

1335

ΕΛΕ. Εκεί που αυτός κι όχι ο Μενέλαος
να πνιγόταν.¹⁵

ΘΕΟ. Κείνος εχάθη. Με ποιο ήρθε αυτός καράβι;

ΕΛΕ. Τον πήραν κάποιοι ναύτες, όπως λέει.

ΘΕΟ. Κι αυτή που αντί για σένα ήταν
στην Τροία;

ΕΛΕ. Τον ίσκιο λες; Ψηλά στα ουράνια πήγε.

1340

ΘΕΟ. Πρίαμε, Τροία, του κάκου σάς χαλάσαν.

ΕΛΕ. Υπόφερα πολλά κι εγώ μαζί τους.

ΘΕΟ. Τον άντρα σου τον έθαψαν ή όχι;¹⁶

ΕΛΕ. Άταφος μένει· αχ! μαύρες συμφορές μου.¹⁷

ΘΕΟ. Γι' αυτό και τα ξανθά μαλλιά έχεις κόψει;

1345

ΕΛΕ. Όπου κι αν είναι τώρα, τον πονάω.

ΘΕΟ. Σωστά θρηνείς γι' αυτήν τη δυστυχία...¹⁸

ΕΛΕ. Εύκολα ξεγελιέται αδελφή σου¹⁹;

ΘΕΟ. Όχι κι εδώ στον τάφο ακόμη θα 'σαι;²⁰

ΣΧΟΛΙΑ

10. Τα λόγια αυτά πιθανόν ο Θεοκλύμενος να μην τα απευθύνει στην Ελένη, αλλά να τα λέει παράμερα. Εκφράζουν τη χαρά του για τον ανέλπιστο θάνατο του αντιπάλου.

11. Η Ελένη εδώ ψεύδεται εμπλέκοντας τη Θεονόη, προκειμένου να μην αποκαλυφθεί το σχέδιό της.

- 12.** Το «αυτός» είναι δίσημο. Η Ελένη εννοεί το Μενέλαο και δίνει μια ευχή, ενώ ο Θεοκλύμενος θεωρεί ότι αναφέρεται στο ναυαγό, για τον οποίο η Ελένη διατυπώνει μια κατάρα.
- 13.** Ο Μενέλαος, που έμενε έως τώρα κρυμμένος στον τάφο του Πρωτέα, γίνεται πλέον μέρος του σχεδίου της Ελένης.
- 14.** Η αναφορά στο όνομα του Απόλλωνα δείχνει ζωηρή έκπληξη. Ο Απόλλωνας ήταν ο θεός που απέτρεπε το κακό και γι' αυτό ονομαζότανε αποτρόπαιος.
- 15.** Η Ελένη απαντά με αυτή την «κατάρα» και την προσποιητή θλίψη για το Μενέλαο στην προηγούμενη ερώτηση του Θεοκλύμενου, που θα μπορούσε να οδηγήσει στην αποκάλυψη των συντρόφων του Μενέλαου.
- 16.** Με αυτή την ερώτηση ο Θεοκλύμενος δίνει τη δυνατότητα στην Ελένη να αναπτύξει το σημαντικότερο τμήμα του σχεδίου εξαπάτησης.
- 17.** Οι αρχαίοι πίστευαν ότι, μέχρι να ταφεί ο νεκρός, η ψυχή του δεν μπορούσε να ησυχάσει. Γι' αυτό θεωρούσαν φοβερό το θάνατο στη θάλασσα.
- 18.** Ο τόνος του Θεοκλύμενου είναι μάλλον ερωτηματικός· αμφιβάλλει αν είναι αληθινή η πληροφορία για το θάνατο του Μενέλαου.
- 19.** Αναφέρεται στη Θεονόη, της οποίας έχει εξασφαλίσει τη σιωπή. Με την ερώτηση αυτή η Ελένη απαντά στο Θεοκλύμενο.
- 20.** Η ερώτηση του Θεοκλύμενου κρύβει κάποια δηκτικότητα και ειρωνεία. Ο λόγος της Ελένης, που ακολουθεί, έρχεται ως απάντηση σε αυτή την ειρωνεία.

- Οι δραματικοί ποιητές με το κείμενό τους, ανάμεσα σε άλλα, έπρεπε να υποκαταστήσουν τις εκφράσεις των υποκριτών.
 - Ας σκεφτούμε γιατί. Ποιες φράσεις του κειμένου λειτουργούν ως δείκτες για την ενδυμασία και το προσωπείο της Ελένης και του Μενέλαου; Ποιες αναφέρονται σε εκφράσεις τους;
 - Ας παρατηρήσουμε τις παρακάτω φωτογραφίες. Ποιες επιπλέον δυνατότητες έχει ένας σύγχρονος ηθοποιός, για να αποδώσει τα συναισθήματα του ήρωα που υποδύεται;

Θραύσμα αγγείου με παράσταση ηθοποιού που κρατά προσωπείο (4ος αι. π.χ.)

Αντιγόνη (Κ. Καραμπέτη
Σοφοκλής, Αντιγόνη,
Εθν. Θέατρο, 1995,
σκην. Μ. Βολανάκης)

- Η Ελένη, στην προσπάθειά της να σώσει τη ζωή τη δική της και του Μενέλαου, ζητά από το Θεοκλύμενο να της επιτρέψει να θάψει τον άντρα της.

- Ας αναζητήσουμε τους τρόπους με τους οποίους επιδιώκει να πετύχει το στόχο της.
- Ας θυμηθούμε ότι ο Ευριπίδης αξιοποιώντας το είδωλο παρουσίασε ως τώρα μια Ελένη διαφορετική από ό,τι την ήθελε η παράδοση.
 - Μπορούμε να συζητήσουμε αν στο Επεισόδιο αυτό ο ποιητής συνεχίζει να ανατρέπει το μύθο ή αξιοποιεί και στοιχεία της παράδοσης.
 - Ποιες σκέψεις σου γεννιούνται για τη σχέση του δημιουργού με τη μυθική παράδοση;
- Ο Θεοκλύμενος δείχνει ζωηρό ενδιαφέρον για την ταφή του Μενέλαου.
 - Ας αναζητήσουμε τις αιτίες αυτής της συμπεριφοράς και ας εξετάσουμε πώς αυτή υπηρετεί την οικονομία του έργου.

Ελένη (Κ. Λαδοπούλου,
Εταιρεία Θεάτρου
« Η άλλη πλευρά», 2004,
σκην. Ά Μιχόπουλος)

Σαρκοφάγος,
τάφος του Τουταγχαμών

ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ ΣΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ

[...] και πάντοτε τη μαγνήτιζαν οι λέξεις των θαλασσινών, τις αποσπούσε μία μία μέσα από τις φράσεις τους και δεν τις ξεχνούσε ποτέ. Είχε λοιπόν σημειώσει τόπους ναυαγίων κι ήθελε να ρίξει κόλλυβα στη μνήμη των χαμένων. Κουβαλούσε τέσσερα πέντε σακουλάκια, τα είχαν ψάλει στο μοναστήρι του Αϊ-Νικόλα, όπως πάντα εδώ και χρόνια. [...]

Η θάλασσα ήταν ήσυχη, με την αλαζονεία που επέβαλλε ο μύθος της περιοχής, έκαναν τον σταυρό τους, η Όρσα έγειρε στα ρέλια¹ και σκόρπισε τα κόλλυβα στα αφρισμένα νερά, ο Θεός ας αναπαύσει την ψυχή τους, είπε ο Νίκος [...]

I. Καρυστιάνη, Μικρά Αγγλία, Καστανιώτης**1. ρέλια: κουπαστή πλοίου**

...οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ανέπτυξαν ένα ολοκληρωμένο σύστημα προστασίας του σώματος και της ψυχής του νεκρού, που περιελάμβανε ένα συνδυασμό από νεκρικές πρακτικές και τελετουργικά δρώμενα (ταρίχευση, [...], σαρκοφάγοι, μνημειακή αρχιτεκτονική) [...]. Η διατήρηση του σώματος του νεκρού σε καλή κατάσταση μετά το θάνατο του διασφάλιζε ένα από τα συστατικά της ύπαρξης, διευκολύνοντας την απρόσκοπτη κίνηση και δράση του νεκρού στον Άλλο Κόσμο.

Π. Η. Μ. Κουσουλής, Θάνατος και Ταρίχευση στην Αρχαία Αίγυπτο, Αρχέτυπο

Η ΨΕΥΤΙΚΗ ΥΠΟΣΧΕΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

- ▶ Πώς η Ελένη εξασφαλίζει την ευνοϊκή στάση του Θεοκλύμενου;
- ▶ Τι του ζητά; Ποιες είναι οι πρώτες του αντιδράσεις;

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΣΤΟ ΔΟΛΟ

- ▶ Τι ζητάει ο Μενέλαος από το Θεοκλύμενο;

ΕΛΕ. Τώρα που πέθανε, γιατί με περιπαίζεις;

1350 ΘΕΟ. Πιστή μένεις σ' αυτόν και μ' αποφεύγεις.

ΕΛΕ. Τώρα όχι πια· το γάμο να ετοιμάσεις.

ΘΕΟ. Άργησες να με στέρξεις, χαίρομαι όμως.

ΕΛΕ. Ας ξεχαστούνε τα παλιά. Θα κάνεις...

ΘΕΟ. Η χάρη θέλει αντίχαρη· τι πράγμα;

1355 ΕΛΕ. μαζί μου τώρα ομόνοια και φιλία.

ΘΕΟ. Πάει ο θυμός που σου είχα, είναι φευγάτος.

ΕΛΕ. Πέφτω στα γόνατά σου, αφού 'σαι φίλος.²¹

ΘΕΟ. Τι μου ζητάς, παρακαλώντας έτσι;

ΕΛΕ. Τον πεθαμένο άντρα μου να θάψω.

1360 ΘΕΟ. Τάφος χωρίς νεκρό· σκιά θα θάψεις;

ΕΛΕ. Συνήθεια των Ελλήνων, τον πνιγμένο...

ΘΕΟ. Είναι πολύ σοφοί σ' αυτά· τι κάνουν;

ΕΛΕ. σ' αδειανά πέπλα εντάφια τον κηδεύουν.

ΘΕΟ. Στη χώρα μου όπου θες χτίσ' του έναν
τάφο.

1365 ΕΛΕ. Όσοι πνιγήκαν, δεν τους θάβουμε έτσι.

ΘΕΟ. Μα τότε πώς; Δεν ξέρω τα έθιμά σας.

ΕΛΕ. Γι' αυτούς σκορπάμε δώρα μες στο κύμα.²²

ΘΕΟ. Για το νεκρό τι θέλεις να σου δώσω;²³

ΕΛΕ. Τίποτα δε γνωρίζω, ετούτος ξέρει.²⁴

1370 ΘΕΟ. Μας έφερες καλό μαντάτο, ξένε.

MEN. Μήτε για το νεκρό μήτε για μένα.

ΘΕΟ. Πώς θάβετε τους θαλασσοπνιγμένους;

MEN. Σύμφωνα με το βιος που 'χε καθέννας.

ΘΕΟ. Για χάρη της, ό,τι κι αν πεις, στο δίνω.

1375 **MEN.** Πρώτα για τους νεκρούς ένα σφαχτάρι.²⁵

ΘΕΟ. Όποιο διαλέξεις ζώο, θα σου το δώσω.

MEN. Εσύ να ορίσεις· δώσε μου ό,τι θέλεις.

ΘΕΟ. Εδώ σφάζουμε εμείς άλογο ή ταύρο.

MEN. Από καλή μονάχα να 'ναι ράτσα.²⁶

1380 ΘΕΟ. Πολλά μες στα κοπάδια μας υπάρχουν.

MEN. Κι ένα αδειανό κρεβάτι με στρωσίδια.²⁷

ΘΕΟ. Κι αυτό θα γίνει. Τι άλλο του προσφέρουν;

MEN. Τον πόλεμο αγαπούσε, χάλκινα όπλα.

ΣΧΟΛΙΑ

21. Η Ελένη εκμεταλλεύεται αμέσως την προηγούμενη δήλωση του Θεοκλύμενου και πέφτει στα πόδια του.

22. Οι ήρωες του Ευριπίδη χρησιμοποιούν κάθε μέσο, ακόμα και τα λατρευτικά έθιμα, προκειμένου να εξυπηρετήσουν το στόχο τους.

23. Ο βασιλιάς προσπαθεί να κλείσει το θέμα, για να ευχαριστήσει την Ελένη και ταυτόχρονα να επισπεύσει το γάμο του.

24. Είναι ένας έξυπνος τρόπος να συμμετάσχει στο διάλογο ο Μενέλαος. Άλλωστε αυτός θα εκτελέσει την τελευταία φάση της «μηχανής», του σχεδίου δηλαδή της φυγής.

25. Η προσφορά αυτή λεγόταν πρόσφαγμα και πίστευαν ότι με αυτήν ικανοποιούσαν την ψυχή του νεκρού.

- 26.** Οι προσφορές προς τους θεούς του Κάτω Κόσμου ήταν δυο ειδών: οι αναίμακτες (π.χ. καρποί, φρούτα κ.λπ.), που έκαιγαν ή απλώς τοποθετούσαν πάνω στο βωμό, και οι αιματηρές, δηλαδή ζώα (π.χ. ταύροι ή άλογα), που δεν έπρεπε να έχουν ελαττώματα ούτε να έχουν χρησιμοποιηθεί σε γεωργικές εργασίες. Τα ζώα αυτά ονομάζονταν **άφετα** και έβοσκαν ελεύθερα στους περιβόλους των ιερών.
- 27.** Πρόκειται για την αρχαία συνήθεια του κενοταφίου για τους νεκρούς οι οποίοι θάβονταν μακριά από την πατρίδα ή δεν είχαν βρεθεί έπειτα από μάχη ή ναυμαχία. Κάτι ανάλογο στον καιρό μας είναι το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Παρατηρώντας την παρακάτω φωτογραφία ας «ακούσουμε» για λίγο το διάλογο των προσώπων:

- Ποιους στίχους του κειμένου θα μπορούσαν να εκφωνούν;
- Ποιος φαίνεται να είναι ο ρόλος του Μενέλαου;
- Πώς φαντάζεσαι ότι θα αντιδράσει ο Θεοκλύμενος;

Θεοκλύμενος - Μενέλαος - Ελένη
(Λ. Καλλέργης - Θ. Κωτσόπουλος -
Α. Συνοδινού, Ελληνική Σκηνή
Άννας Συνοδινού, 1966,
σκην. Γ. Θεοδοσιάδης)

- Η παρουσία του Μενέλαου στο Επεισόδιο αυτό αποτελεί μέρος του μηχανισμού απάτης, καθώς υπάρχει φανερή αντίθεση ανάμεσα σε αυτό που δείχνει ότι είναι (φαίνεσθαι) και στην πραγματική του ταυτότητα (είναι).
 - Ας σκεφτούμε πώς αναδεικνύεται η αντίθεση αυτή:
 - στην εμφάνισή του·
 - τη συμπεριφορά του απέναντι στο Θεοκλύμενο·
 - τη στάση του απέναντι στα λατρευτικά έθιμα.
- Η πλεκτάνη ολοκληρώνεται. Ο Θεοκλύμενος φαίνεται να έχει εξαπατηθεί.
 - Ας συγκρίνουμε τα «όπλα» που χρησιμοποίησαν η Ελένη και ο Μενέλαος για την εξαπάτησή του Θεοκλύμενου και με βάση αυτά ας συζητήσουμε τη συμβολή του καθενός στην προώθηση του σχεδίου απόδρασης.
- Πώς θα έκρινε ένας Αθηναίος της εποχής τα μέσα που χρησιμοποίησαν; Εσύ πώς τα κρίνεις;

Μενέλαος (Δ. Καρέλλης, Κ.Θ.Β.Ε., 1982, σκην. Α. Βουτσινάς)

ΟΙ ΔΥΟ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

Δύο ειδών επιχειρήματα υποστηρίζονται και σχετικά με το δίκιο και το άδικο, και κατά τους μεν είναι άλλο πράγμα το δίκιο κι άλλο το άδικο, ενώ κατά τους δε το δίκιο και το άδικο ταυτίζονται. Θα προσπαθήσω να υποστηρίξω αυτή την τελευταία άποψη. Πρώτα πρώτα θα πω ότι είναι δίκαιο να ψεύδεσαι και να εξαπατάς. Όσοι υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη θα δέχονταν ότι είναι σωστό και δίκαιο να λες ψέματα στους εχθρούς και να τους εξαπατάς, αταίριαστο όμως και κακό να κάνεις κάτι τέτοιο στους φίλους. Αλλά γιατί στους εχθρούς και όχι και στους φιλότατους; Παραδείγματος χάρη στους γονείς. Ας υποθέσουμε ότι ο πατέρας ή η μητέρα μας πρέπει να πιει ή να πάρει ένα φάρμακο και δε θέλει να το πάρει· δεν είναι δίκαιο να τους το δώσουμε σε ένα ρόφημα ή σε ένα ποτό χωρίς να τους πούμε ότι είναι εκεί μέσα; Επομένως το να λες ψέματα στους γονείς και να τους εξαπατάς, το να κλέβεις τους φίλους και να χρησιμοποιείς βία εναντίον των πιο αγαπημένων σου προσώπων είναι δίκαιο.

**Άγνωστος Σοφιστής του 5ου-4ου αι. π.Χ., Δισσοί Λόγοι σχετικά με το δίκαιο και το άδικο, 1-3 (μτφρ. Ν. Σκουτερόπουλος)
(Από το Η αρχαία σοφιστική, Γνώση)**

Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΛΕΚΤΑΝΗΣ

- ▶ Τι προσφέρει ο Θεοκλύμενος στο Μενέλαο;
- ▶ Πώς παρηγορεί την Ελένη;

ΑΜΟΙΒΑΙΕΣ ΥΠΟΣΧΕΣΕΙΣ

- ▶ Τι συμβουλεύει ο Μενέλαος την Ελένη;
- ▶ Τι υπόσχεται η Ελένη στο Μενέλαο;

ΘΕΟ. Αντάξια για του Πέλοπα το γένος.

1385 **ΜΕΝ.** Κι όσους καλούς καρπούς η γη δωρίζει.

ΘΕΟ. Λοιπόν; Πώς τα σκορπάτε μες στο κύμα;

ΜΕΝ. Καράβι θα χρειαστεί με λαμνοκόπους.

ΘΕΟ. Και πόσο αλάργα απ' τη στεριά θα πάει;

ΜΕΝ. Όσο που τ' αφρονέρια του να βλέπεις.

1390 **ΘΕΟ.** Γιατί; Έτσι συνηθίζουν στην Ελλάδα;²⁸

ΜΕΝ. Για να μη βγει το μίasma στ' ακρογιάλι.²⁹

ΘΕΟ. Γρήγορο πλοίο φοινικικό³⁰ θα δώσω.

ΜΕΝ. Σωστά θα τιμηθεί ο Μενέλαος έτσι.

ΘΕΟ. Δίχως αυτήν εσύ δε φτάνεις τάχα;

1395 **ΜΕΝ.** Μάνας το έργο αυτό, γυναίκας, τέκνου.

ΘΕΟ. Πρέπει, όπως λες, αυτή να τότε θάψει.

ΜΕΝ. Ασέβεια το νεκρό να μην τιμήσει.

ΘΕΟ. Λοιπόν ας γίνει κι έτσι· θέλω να 'χω γυναίκα ευλαβική. Μες στο παλάτι

1400 πήγαινε εσύ και διάλεξε όσα πρέπει

δώρα για το νεκρό· δε θα σε στείλω

στη γη σου μ' αδειανά τα χέρια,³¹ αν δώσεις

σωστή σ' αυτήν βοήθεια· μου 'χεις φέρει

καλά μαντάτα και γι' αυτό θα λάβεις,

1405 αντί για τα κουρέλια, πλούσια ρούχα

και τροφές να γυρίσεις στην πατρίδα,
γιατί η κακομοιριά σου είναι μεγάλη.
Δυστυχισμένη εσύ, μην τυραννιέσαι
για κάτι αγιάτρευτο· ο Μενέλαος βρήκε
τη μοίρα του, οι νεκροί δεν ξαναζούνε.³²

1410

MEN. Στο χρέος σου, κυρά· από δω και πέρα
πρέπει τον πρώτο σου άντρα να ξεχάσεις
και ν' αγαπάς αυτόν που βλέπεις μπρος σου·
το πιο καλό είναι αυτό την ώρα τούτη.

1415

Κι αν θα σωθώ και φτάσω στην Ελλάδα,
θα σβήσω την κακή σου φήμη, αν είσαι
φρόνιμη για τον άντρα σου γυναίκα.

ΕΛΕ. Θα γίνει αυτό· παράπονο δε θα 'χει·
και θα το δεις, αφού κοντά μου θα 'σαι.

1420

Πήγαινε τώρα, δόλιε, μέσα, πλύσου
κι άλλαξε ρούχα. Σύντομα από μένα
θα ωφεληθείς και τότε προθυμία
θα δείξεις, βοηθώντας να προσφέρω
στο λατρευτό Μενέλαο όσα πρέπει.

ΣΧΟΛΙΑ

28. Η περιέργειά του ίσως είναι προσπονητή.

Στην πραγματικότητα μάλλον θέλει να σιγουρευτεί
για την απόσταση, που του φαίνεται μακρινή.

29. Εννοεί το μίasma που θα προέλθει από το αίμα

των θυσιασμένων ζώων ή από τα αντικείμενα που
χρησιμοποιούσαν στη νεκρώσιμη τελετή. Φυσικά
δε χρειαζόταν τόση απόσταση από τη στεριά, αλλά
έτσι το πλοίο του Μενέλαου θα μπορούσε να
απομακρυνθεί περισσότερο.

30. Οι Φοίνικες ήταν γνωστοί ως καλοί ναυτικοί και

έμποροι. Γενικά, φοινικικό πλοίο = γρήγορο πλοίο.

- 31.** Πρόκειται για συνήθεια που ισχύει και σήμερα, σύμφωνα με την οποία αυτός που φέρνει καλές ειδήσεις ανταμείβεται. Εδώ βέβαια με τις προσφορές του Θεοκλύμενου εξυπηρετείται και άλλος στόχος: με τα ρούχα και τα τρόφιμα του Θεοκλύμενου ο Μενέλαος θα μπορέσει να επιστρέψει στην πατρίδα του.
- 32.** Είναι ένας συνηθισμένος τρόπος παρηγοριάς να προβάλλεται η ματαιότητα του θρήνου και του πόνου για τους πεθαμένους.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Η θεώρηση της **Ελένης** ως τραγωδίας ή τραγικωμωδίας διαφοροποιεί τη σκηνοθετική παρουσίαση των ηρώων.
 - Στην παρακάτω φωτογραφία ποια σκηνοθετική άποψη, κατά τη γνώμη σου, αποτυπώνεται;
 - Ποιος νομίζεις ότι είναι ο Θεοκλύμενος;

(Κ. Αθανασόπουλος
- Σ. Μαβίδης
- Λ. Τασοπούλου,
Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος)

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Ο Ευριπίδης στήνει και στο Επεισόδιο αυτό ένα παιχνίδι ανάμεσα στην άγνοια και τη γνώση, ανάμεσα στο είναι και το φαίνεσθαι. Το παιχνίδι αυτό γίνεται φανερό τόσο στους σκόπιμα δίσημους λόγους

του Μενέλαου και της Ελένης, όσο και στην τραγική ειρωνεία, που προκύπτει από τα λόγια του ανυποψίαστου Θεοκλύμενου: λόγια που διαφορετικά ερμηνεύονται από όσους γνωρίζουν την αλήθεια και διαφορετικά από όσους την αγνοούν.

- Ας αναζητήσουμε στο κείμενο δίσημους λόγους και σημεία με τραγική ειρωνεία.
 - Οι θεατές, ακούγοντας αυτά, ποια εικόνα σχηματίζουν για τους ήρωες; Τι νιώθουν;
- Ορισμένοι μελετητές βασιζόμενοι σε διάφορα στοιχεία, ανάμεσα στα οποία και στην παρουσία του θεοκλύμενου, χαρακτηρίζουν την Ελένη όχι ως τραγωδία αλλά ως τραγικωμωδία*, δηλαδή τραγωδία με έντονα κωμικά στοιχεία.
- Ας αναζητήσουμε στο Επεισόδιο στοιχεία που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν αυτόν το χαρακτηρισμό.

Ηλέκτρα - Κλυταιμνήστρα
(Ε. Παπά - Α. Κατσέλη από
την κινηματογραφική ταινία
Ηλέκτρα, σκην. Μ. Κακογιάννης)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

ΕΝΑΣ ΔΙΣΗΜΟΣ ΛΟΓΟΣ

[Η Ηλέκτρα οδηγεί την Κλυταιμνήστρα στο σπίτι της, όπου θα τη σκοτώσει.]

ΗΛΕΚΤΡΑ. Πέρασε μες στο φτωχικό μου· μόνο πρόσεξε μήπως από τριγύρω η κάπνα σου λέρωσα τα φορέματά σου. Τώρα θα προσφέρεις τη θυσία που χρωστάς στους θεούς. Τα προκαταρκτικά έχουν ήδη αρχίσει: ακονισμένο περιμένει το μαχαίρι που έσφαξε τον ταύρο.

Ευριπίδης, Ηλέκτρα, στ. 1139-1142 (μτφρ. Ν. Χουρμουζιάδης) (Από το Ευριπίδου Ηλέκτρα, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη)

ΤΡΑΓΙΚΩΜΩΔΙΑ

Τραγικωμωδία δε σημαίνει ότι τα πάντα είναι κωμικά, αλλά ότι δεν είναι τα πάντα τραγικά.

H.D.F. Kitto (Από το H.D.F. Kitto, Η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία, μτφρ. Λ. Ζενάκος, Παπαδήμας)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1.** Στους στίχους 1313-1397 ο διάλογος των δύο προσώπων παίρνει τη μορφή στιχομυθίας.
α) Γιατί, κατά τη γνώμη σας, επιλέγεται αυτή η μορφή διαλόγου εδώ; β) Τι αντίκτυπο έχει στους θεατές;
- 2.** Να επισημάνετε ταφικά έθιμα που αναφέρονται στο Γ΄ Επεισόδιο. Ποια από αυτά επιβιώνουν στις μέρες μας και με ποια μορφή; Αν κάποιος από εσάς προέρχεστε από άλλες χώρες, αφηγηθείτε, αν θέλετε, τι συνηθίζεται στη χώρα σας.
- 3.** Τον άντρα σου τον έθαψαν ή όχι; (στ. 1342):

Η ερώτηση αυτή του Θεοκλύμενου θεωρείται ότι κατέχει σημαντική θέση στην εξέλιξη του δράματος. Γιατί;

4. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η συμπεριφορά των ηρώων θα έπρεπε να είναι αληθοφανής (κατά τὸ εἰκός*) και ταυτόχρονα να υπηρετεί τη δραματική οικονομία (κατά τὸ ἀναγκαῖον*). Η αρχή αυτή ισχύει στην περίπτωση του Θεοκλύμενου;
5. Ποια συναισθήματα προκαλεί στο θεατή η παρουσία του Θεοκλύμενου πριν και μετά τη στιχομυθία με την Ελένη;
6. Γράψτε δικούς σας στίχους που θα μπορούσαν να ενταχθούν στη στιχομυθία:
 - α) στίχους του Θεοκλύμενου που περιέχουν τραγική ειρωνεία,
 - β) δίσημους λόγους της Ελένης ή του Μενέλαου.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

1. Αποφασίζετε την επόμενη διδακτική ώρα να αποδώσετε θεατρικά την ενότητα 1398-1424. Σχηματίζονται οι παρακάτω ομάδες: Α. Ομάδα σκηνοθεσίας, Β. Ομάδα ενδυματολογίας, Γ. Ομάδα υποκριτών. Μπορείτε να ενταχθείτε σε μία από τις παραπάνω ομάδες ανάλογα με τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά σας. Προσπαθήστε να σκηνοθετήσετε τη σκηνή (δοκιμάστε και την εκδοχή της τραγικωμωδίας), να σχεδιάσετε τα κοστούμια και τις μάσκες, και να την παρουσιάσετε.
2. Για να καταλάβετε καλύτερα την αντίθεση ανάμεσα στο είναι και στο φαίνεσθαι, αναρτήστε σε έναν τοίχο της αίθουσας έναν πίνακα από χαρτόνι, όπου έχετε σχεδιάσει το περίγραμμα από ανθρώπινες φιγούρες που παριστάνουν βασικούς ήρωες

της Ελένης: την Ελένη, το Μενέλαο, το Θεοκλύμενο. Μέσα στο περίγραμμα κάθε ήρωα καταγράψτε τα πραγματικά γνωρίσματα του χαρακτήρα του (π.χ. γενναίος, πιστός κ.λπ.) και έξω από αυτό εκείνα τα γνωρίσματα που οι άλλοι θεωρούν ότι έχει αυτός.

ΕΡΓΑΣΙΑ

1. Να αναζητήσετε και σε άλλα λογοτεχνικά έργα –από οποιαδήποτε ιστορική περίοδο θέλετε– το μοτίβο του ανθρώπου που βρίσκεται παγιδευμένος σε ξένη χώρα και προσπαθεί με κάθε τρόπο να διαφύγει. Μπορείτε να αρχίσετε την αναζήτησή σας με κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που έχετε διδαχτεί στις προηγούμενες τάξεις και με κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας της τάξης σας.
2. Την αντίθεση είναι– φαίνεσθαι την έχουμε επισημάνει στην Ελένη ήδη αρκετές φορές. Ας την αναζητήσουμε και αλλού, όπως, για παράδειγμα: στην ιστορία, στην καθημερινή μας ζωή, στις σχέσεις των ανθρώπων, στην ενημέρωσή μας από τα ΜΜΕ... Λέξεις-κλειδιά: αιτία – αφορμή, ειλικρίνεια – υποκρισία, πραγματική φύση – ετικέτα, γνήσιο – κάλπικο, καλή και κακή φήμη.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ

Η επεξεργασία των δελτίων, όπως θα διαπιστώσατε, παρουσιάζει και αυτή τη δυσκολία της. Μια υπόδειξη: Αφού ταξινομήσετε τα δελτία σας κατά κατηγορία, γράψτε τα συμπεράσματά σας. Αναζητήστε, αν υπάρχει σχολική βιβλιοθήκη, τη σχετική βιβλιογραφία.

- Ας ταξινομήσουμε τα δελτία που αναφέρονται στο θέμα γνώση – άγνοια. Ποια στοιχεία προκύπτουν για την πορεία του κάθε ήρωα (Ελένη, Μενέλαος, Τεύκρος, Αγγελιαφόρος) από τη γνώση στην άγνοια;
- Ας κάνουμε το ίδιο για το θέμα μνήμα του Πρωτέα. Ποιος ο ρόλος του στο έργο; Ποιος ο ρόλος του στη σκηνογραφία;

Β΄ ΣΤΑΣΙΜΟ

στ.1425-1499

**Μέσα από την ανατροπή η αποκατάσταση
της ισορροπίας**

**«Γέλασεν δὲ θεὰ δέξατό τ' ἔς χέρας βαρύβρομον
αὐλὸν (στ. 1349-1351, μτφρ. στ. 1479-1482)**

ΠΛΟΚΗ

■ _____

ΘΕΜΑΤΑ

- Ο μύθος της Περσεφόνης
- Λατρευτικές τελετές και σύμβολα
- Ο ρόλος της τέχνης

Χορός της Ελένης (Κ.Θ.Β.Ε., 1982, σκην. Α. Βουτσινάς,
χορογρ. Ε. Πήττα)

Β΄ ΣΤΑΣΙΜΟ

Χορός

«Γέλασεν δὲ θεὰ δέξατό τ' ἔς χέρας βαρύβρομον
αὐλὸν

Α΄ ΣΤΡΟΦΗ

Η ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΑΣ ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΧΑΜΕΝΗΣ ΚΟΡΗΣ

- Πού περιπλανιέται η θεά;
- Ποια είναι η στάση των θεών απέναντί της;

ΧΟΡΟΣ

- 1425** Κάποτε η Μάνα των θεών¹
χύθηκε απάνω στα βουνά,
σε λόγγους δασοσκέπαστους,
σε ποταμών νεροσυρμές
και πολυβούιστους γιαλούς,
1430 γυρεύοντας ολούθε τη χαμένη
κόρη της με το ιερό
κι ανείπωτο όνομα². Τριγύρω
τα κρόταλα³ βροντολογούσαν,
σέρναν τ' αμάξι της θεριά
1435 κι εκείνη ακούραστα ζητούσε
τη θυγατέρα που 'χαν κλέψει
απ' τους κυκλόσυρτους χορούς
των κοριτσιών. Μαζί της
ακράτητες σαν άνεμος ορμήσαν
1440 η Άρτεμη βαστώντας τόξα

κι η Αθηνά με τη βαριά της λόγχη.⁴
Όμως ο Δίας από ψηλά
στους λαμπερούς ουράνιους θρόνους
αλλιώς κανόνιζε τη μοίρα.

Α΄ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

ΟΙ ΟΛΕΘΡΙΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΘΛΙΨΗΣ ΤΗΣ ΘΕΑΣ

► Πώς επηρέασε ο καημός της θεάς τη φύση,
τους ανθρώπους και τους θεούς;

ΧΟΡΟΣ

1445 Κι όταν τον πολυπλάνητο
δρόμο της έπαψε η θεά,
ζητώντας ανωφέλευτα την κόρη
που δολερά είχαν κλέψει,
στα χιονοσκέπαστα της Ίδης

1450 έφτασε κορφοβούνια,
τις βίγλες των Νυμφών· απλώθη
τότες η θλίψη της στα βράχια
τα χιονισμένα και στα δάση·
τους κάμπους άφησε της γης

1455 δίχως χορτάρι, τις σπορές
δίχως καρπούς κι αφάνιζε
το γένος των ανθρώπων·
απόμειναν τα βοσκοτόπια
κατάξερα κι από τις πόλεις

1460 λιγόστεψε η ζωή· θυσίες
δε γίνονταν για τους θεούς
ούτε οι βωμοί είχαν προσφορές·
στέρεψε τις ολόδροσες
πηγές απ' την αγιάτρευτη

1465 θλίψη της κόρης που 'χασε.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Παραπέμπει σε μια ασιατική θεά που με διάφορα ονόματα (Ρέα, Κυβέλη, Ιδαία Μητέρα) λατρευόταν στην Ανατολή. Ο Ευριπίδης, όπως φαίνεται στη συνέχεια, την ταυτίζει με τη θεά Δήμητρα.
2. Πρόκειται για την Περσεφόνη. Απέφευγαν να προφέρουν το όνομά της όσοι δεν ήταν μνημένοι στα Ελευσίνια μυστήρια.
3. Τα κρόταλα, τα τύμπανα, οι αυλοί και άλλα όργανα συνδέονται με τη λατρεία της Μητέρας των θεών αλλά και της θεάς Δήμητρας.
4. Σύμφωνα με ένα μύθο, η Αθηνά με το δόρυ και η Άρτεμη με το τόξο προσπάθησαν να εμποδίσουν τον Πλούτωνα να απαγάγει την Περσεφόνη. Ο Δίας όμως με έναν κεραυνό τις εμπόδισε.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

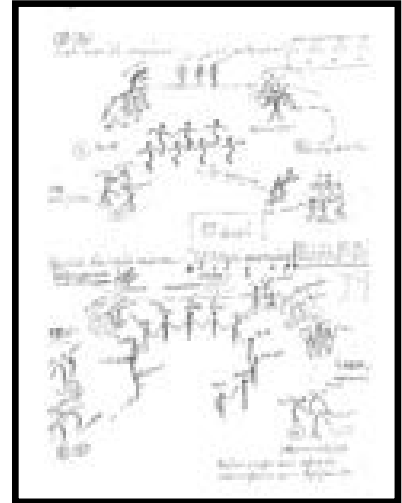
Οι γυναίκες του Χορού απλώνονται και πάλι στην ορχήστρα κι αρχίζουν να «ορχούνται» και να «άδουν» το τραγούδι τους.

- Για τη μουσική (το μέλος*) της αρχαίας παράστασης δυστυχώς δε γνωρίζουμε πολλά.
 - Με βάση τα συγκεκριμένα μουσικά όργανα που αναφέρονται και το διαφορετικό κλίμα σε κάθε στροφικό ζεύγος, ας «ακούσουμε» τη μουσική υπόκρουση στα διάφορα μέρη του Στασίμου.
 - Ποιο σύγχρονο είδος μουσικής σου θυμίζει;

- Στη β΄ αντιστροφή ο Χορός αναφέρεται σε θρησκευτικές τελετές προς τιμήν του Διονύσου και θεών της Ανατολής.
- Με βάση τις εικόνες των σελίδων 108-118, ας φανταστούμε και ας καταγράψουμε με τη μορφή οδηγιών τη χορογραφία της β΄ αντιστροφής.

Χορογραφικές σημειώσεις
της Ζ. Νικολούδη για τους Όρνιθες
του Αριστοφάνη

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Έχεις αναρωτηθεί ποτέ πώς έφτασαν στα χέρια μας τα αρχαία κείμενα και ποιες δυσκολίες παρουσιάζει η ανάγνωσή τους; Πάπυροι, περγαμηνές, βυζαντινοί μοναχοί, αντιγραφείς, καταστροφές... Ας μην ξεχνάμε το μακρύ ταξίδι των αρχαίων κειμένων μέσα στο χρόνο... Μέσα από μια τέτοια πορεία έφτασε σ' εμάς και η Ελένη, σε λίγα χειρόγραφα με αρκετά αντιγραφικά λάθη και στίχους ακρωτηριασμένους.

Στο Β΄ Στάσιμο, κυρίως στη β΄ αντιστροφή, τα χειρόγραφα είναι πολύ φθαρμένα και οι μελετητές, στην προσπάθειά τους να αποκαταστήσουν το κείμενο, έχουν προτείνει διαφορετικές γραφές, που οδηγούν και σε διαφορετικές μεταφράσεις.

- Ας δούμε, για παράδειγμα, στο Παράλληλο Κείμενο της σελίδας 118-119 τη μετάφραση της β' αντιστροφής από έναν άλλο μεταφραστή (Ε. Χατζηανέστη) και ας επισημάνουμε τις βασικές της διαφορές από τη μετάφραση του βιβλίου μας.

Αρχαίος πάπυρος
με εμφανή σημεία φθοράς

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 1

ΑΠΟΚΡΙΕΣ

[...] στα χωριά ο αγρότης, ακόμα και μέσα στα γέλια και φαγοπότια της Αποκριάς, έχει την αίσθηση της μεταβολής που συμβαίνει την εποχή αυτή στη φύση και θέλει με πράξεις και ενέργειες, που ανάγονται σε παλαιές μαγικές συνήθειες, να υποβοηθήσει τον ερχομό της άνοιξης, να εξασφαλίσει τη βλάστηση και ευφορία των αγρών. [...] Η αποκριά μπαίνει με τα ταμπούρλα· την ημέρα του Αγίου Αντωνίου [17 Ιανουαρίου] αρχίζουν και βαράνε τα ταμπούρλα σ' όλες τις γειτονιές και γίνεται μεγάλος αλαλαγμός. [...] φορούν περικεφαλαία από δέρμα λύκου ή αλεπούς, η οποία είναι κωνική και έχει στην κορυφή της μία ή δύο ουρές αυτών των ζώων.

Στους ώμους και στα στήθη από πάνω έχουν ράψει δέρματα ζαρκαδιών, ενώ οι μηροί καλύπτονται με δέρματα τράγων. Τη στολή αυτή συμπληρώνουν: 1) το προσωπίο, που αποτελείται από δέρμα ζαρκαδιού ή τράγου και έχει τρύπες στο ύψος των ματιών και στο στόμα και 2) θορυβώδη κουδούνια κρεμασμένα σε δερμάτινη ζώνη.

Γ. Α. Μέγας (Από το Γ. Α. Μέγας, Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Οδυσσέας)

Από καρναβαλικές
γιορτές στη Σκύρο

Β΄ ΣΤΡΟΦΗ

Η ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ

► Πώς ο Δίας γιάτρεψε το πένθος της θεάς;

ΧΟΡΟΣ

Όταν ανθρώπων και θεών
σταμάτησαν τα φαγοπότια,
για να γλυκάνει ο Δίας⁵
της Μάνας τον πικρό θυμό,
1470 στις Χάριτες⁶ μιλάει.«Εμπρός,
καλές μου, εσείς πηγαίντε
και με φωνές ολόχαρες
της Δήμητρας σκορπίστε την οργή·
κι εσείς οι Μούσες με χορούς
1475 και με πασίχαρα τραγούδια».
Η Κύπριδα η πεντάμορφη
πρωτόπιασε ένα τύμπανο

κι ένα βαθύλαλο χαλκό⁷
γέλασε τότες η θεά

1480 κι απ' τους αχούς χαρούμενη
την ηχερή στα χέρια της
πήρε βαριά⁸ φλογέρα.

Β' ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

Η ΕΝΟΧΗ(;) ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ ΚΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΩΝ ΤΕΛΕΤΩΝ

- ▶ Σε τι έφταιξε η Ελένη;
- ▶ Ποια σύμβολα χρησιμοποιούνται στα θεϊκά μυστήρια;

ΧΟΡΟΣ

Ελένη⁹, όσα δεν έπρεπε
ν' αγγίζεις, πράγματα ιερά,

1485 δοκίμασες στο σπίτι σου
κι οργίστηκε η θεά Μητέρα
που δε σεβάστηκες τις άγιες
θυσίες της. Δύναμη τρανή

1490 τα παρδαλόχρωμα κατέχουν
ελαφοτόμαρα¹⁰ κι ο θύρσος¹¹,
στεφανωμένος με κισσό,
κι ο μαγικός ο δίσκος¹², όταν
γοργόδρομα στριφογυρνάει
μες στον αιθέρα, τα μαλλιά

1495 που ορθοσηκώνονται, τιμή
στο Διόνυσο, κι οι τελετές
οι ολονύχτιες της θεάς¹³.
Πάνω απ' το μέτρο η ομορφιά σου,
μα όλα καλά να σου έρθουν τώρα.¹⁴

- 5.** Σύμφωνα με την παράδοση, η Δήμητρα ανακουφίζεται μόνο όταν επιστρέφει η κόρη της από τον Άδη. Εδώ όμως, αυτό επιτυγχάνεται με τη μουσική και το χορό.
- 6.** Οι Χάριτες (Αγλαΐα, Ευφροσύνη, Θάλεια), που συμβόλιζαν τη χάρη και την τελειότητα των ανθρώπινων δημιουργημάτων, και οι Μούσες απαλλάσσουν τη θεά από τη βαριά θλίψη της και τον κόσμο από τα δεινά του.
- 7.** Εννοεί τον υπόκωφο βαρύ ήχο είτε των τυμπάνων είτε της φλογέρας.
- 8.** Η λέξη **βαριά** αναφέρεται στον τόνο του ήχου (βαρύτονος, μπάσος).
- 9.** Στο πρωτότυπο ὦ παῖ. Ο μεταφραστής θεωρεί πως ο Χορός απευθύνεται στην Ελένη. Άλλοι θεωρούν ότι υπονοείται η Αφροδίτη ή η Περσεφόνη ή ακόμα και ο Αλκιβιάδης, που είχε κατηγορηθεί για ιεροσυλία.
- 10.** Οι μαινάδες φορούσαν δέρματα μικρών ελαφιών.
- 11.** Ραβδί από καλάμι ή ξύλο, με φύλλα κισσού ή αμπέλου στην κορυφή του, που το κρατούσαν οι οπαδοί του Διονύσου.
- 12.** Οι πιστοί της Κυβέλης στριφογύριζαν πάνω από το κεφάλι τους ένα στρογγυλό δίσκο.
- 13.** Μάλλον πρόκειται για την Κυβέλη· και εδώ αναμειγνύονται στοιχεία από διάφορες θρησκείες (συγκρητισμός).
- 14.** Στους δύο αυτούς στίχους το πρωτότυπο κείμενο είναι πολύ φθαρμένο. Εδώ ο μεταφραστής αποδίδει μία από τις προσπάθειες αποκατάστασής του. Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνεία των δύο τελευταίων στίχων του Στασίμου: **στηρίχτηκες πάντα στην ομορφιά σου.**

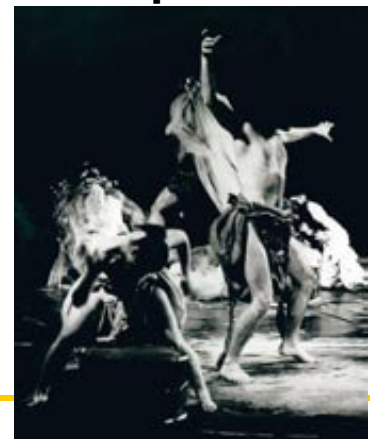
- Μελετώντας το Στάσιμο αυτό προκύπτει ένα ακόμα ερώτημα: είναι το Στάσιμο εμβόλιμο ή συνδέεται, έστω και έμμεσα, με το δράμα; Σε αυτό μας τον προβληματισμό θα βοηθούσε και η απάντηση στα παρακάτω ερωτήματα:
 - Ο Χορός αναφέρεται στην περιπέτεια της Κόρης (= Περσεφόνης)· ποια κοινά στοιχεία μπορεί να έχει η Περσεφόνη με την Ελένη και τις περιπέτειές της;
 - Το Στάσιμο παρακολουθούν οι τσακισμένοι από την ήττα στη Σικελία Αθηναίοι. Βρίσκουν σε αυτό στοιχεία παρηγοριάς και ελπίδας;

Μαινάδα, αγγείο, 490 π.Χ.

- Ας θυμηθούμε την προέλευση της τραγωδίας. Η αρχή της εντοπίζεται στις συμβολικές τελετουργικές πράξεις, με τις οποίες οι πιστοί λάτρευαν το Διόνυσο. Η παρουσία του Χορού, με το τραγούδι και την όρχηση, θεωρείται ότι συνδέει την τραγωδία με τις ρίζες της και φανερώνει το θρησκευτικό της χαρακτήρα.
 - Ας αναζητήσουμε στο συγκεκριμένο Στάσιμο στοιχεία που φανερώνουν αυτόν της το χαρακτήρα.

Χορός (Α. Σακελλαρίου
- Κ. Ταχτσόγλου, Ευριπίδης, Βάκχες,
Άττις, 1987, σκην. Θ. Τερζόπουλος)

Χορός σε σύγχρονη
παράσταση (Αμφιθέατρο)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 2

ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΗΣ Β΄ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗΣ

Στους ναούς των θεών
θυσίες, παιδί μου, έχεις κάψει
που ούτε ο νόμος θεών
ούτε ο νόμος ανθρώπων ζητάει,
κι έτσι έπεσε πάνω σου
της Μεγάλης Θεάς η οργή,
γιατί δεν εσεβάστηκες
τις θυσίες που ορίζει.
Ιερή έχει δύναμη ο πλουμισμένος χιτώνας
από δέρμα μικρού ελαφιού
κι ο κισσός χλοερός που τον άγιο
στεφανώνει τον θύρσο,
και του ρόμβου το σείσμα που ολοένα γυρίζει
στον αιθέρα βουίζει,
τα μαλλιά π' ανεμίζουν την ώρα
που λατρεύουν τον Βάκχο,
της θεάς οι ολονύχτιες αγρύπνιες

.....

.....
Μόνο για την ομορφιά σου καυχιόσουν.

(μτφρ. Ε. Χατζηνανέστης) (Από το Ευριπίδης, Ελένη,
Ι. Ζαχαρόπουλος)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Προκειμένου να βοηθήσετε τους συμμαθητές σας να κατανοήσουν το περιεχόμενο του Στασίμου, αφηγηθείτε σε ένα σύντομο κείμενο το μυθικό επεισόδιο στο οποίο αναφέρεται (α΄στροφή – α΄αντιστροφή – β΄στροφή).
2. Να διακρίνετε τη διαφορά του συναισθηματικού κλίματος που επικρατεί ανάμεσα στα δύο στροφικά ζεύγη του Στασίμου. Να στηρίξετε την απάντησή σας με συγκεκριμένες αναφορές στο κείμενο.
3. «Μέσα από την ανατροπή η αποκατάσταση της ισοροπίας» τιλοφορείται το Β΄ Στάσιμο. Ποια στοιχεία του κειμένου θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν αυτό τον τίτλο;
4. Συνοψίστε σε ένα κείμενο τα επιχειρήματα που στηρίζουν:
 - την άποψη ότι πρόκειται για ένα εμβόλιμο Στάσιμο,
 - την άποψη ότι το Στάσιμο συνδέεται με το δράμα.
5. Να εντοπίσετε τα κοινά λατρευτικά στοιχεία της Κυβέλης που υπάρχουν:
 - στο Β΄ Στάσιμο,
 - στην παράπλευρη εικόνα της θεάς και
 - στον Ομηρικό Ύμνο «Στη Μητέρα των Θεών».

«Εξύμνησε μου τη μητέρα των θεών και των ανθρώπων
όλων,
ω Μούσα λυγερόφωνη, του Δία του μεγάλου θυγατέρα,
που των κροτάλων και τύμπανων
η ιαχή κι ο ήχος των αυλών
την τέρπει, και το ούρλιασμα των λύκων και
των αγιόφθαλμων λεόντων,
και τα όρη τα ηχερά και τα κατάφυτα φαράγγια.
Έτσι και συ να χαίρεσαι κι όλες μαζί οι θεές με
το άσμα μου.»

**Ομηρικός Ύμνος, «Στη Μητέρα
των θεών» (μτφρ.
Δ. Παπαδίτσας & Ε. Λαδιά)
(Από το Ομηρικοί Ύμνοι, Παπαδίτσας)**

Αναθηματικό ανάγλυφο
του 3ου αι. π.Χ. με παράσταση
της Θεάς Κυβέλης

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Σε συνεργασία με τον καθηγητή της Μουσικής και χρησιμοποιώντας κρουστά όργανα, δοκιμάστε να προτείνετε ένα ρυθμό που να αποδίδει το συναισθηματικό κλίμα κάθε στροφικού ζεύγους.

ΕΡΓΑΣΙΑ

- 1.** Υποθέστε ότι το σχολείο σας έχει αποφασίσει να ανεβάσει την τραγωδία **Ελένη** στο τέλος της χρονιάς. Ετοιμάστε ένα κείμενο σχετικό με τη «Μουσική στο αρχαίο δράμα» για το Πρόγραμμα της παράστασης. Το κείμενο αυτό (300 περίπου λέξεων) καλό είναι να συνοδεύεται από σχετικό φωτογραφικό υλικό. Πληροφορίες μπορείτε να αναζητήσετε σε βιβλία Μουσικής, Ιστορίας, εγκυκλοπαίδειες και στο Διαδίκτυο.
- 2.** Στο Στάσιμο που μελετάμε η Δήμητρα χαμογέλασε έπειτα από το μεγάλο πένθος, όταν την συνεπήρε η γοητεία της μουσικής. Με αφορμή το στοιχείο αυτό, προβληματιστείτε σχετικά με την επίδραση της μουσικής στην ψυχή των ανθρώπων. Εσείς τι μουσική ακούτε στις διάφορες στιγμές της ζωής σας; Πόσο σας επηρεάζει; Γιατί σε ανθρώπους διαφορετικής ηλικίας αρέσουν διαφορετικά είδη μουσικής; Τα συμπεράσματα από τον προβληματισμό αυτό να τα συμπεριλάβετε σε ένα σχετικό κείμενο που θα δημοσιευτεί στην εφημερίδα του σχολείου σας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ

Μπορούμε να παρουσιάσουμε εδώ το υλικό το σχετικό με την όψη: Ταξινομήστε το υλικό κατά κατηγορίες (π.χ. σκηνικό, υποκριτής κτλ.) και γράψτε ένα κείμενο-οδηγίες, που θα μπορούσε να το αξιοποιήσει κάποιος ειδικός (π.χ. σκηνοθέτης, σκηνογράφος).

Δ΄ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

στ.1500-1592

Η ολοκλήρωση της μηχανής σωτηρίας

«Ἦδ' ἡμέρα σοι τὴν ἐμὴν δείξει χάριν»
(στ. 1420, μτφρ. στ. 1557)

ΠΛΟΚΗ

- Οι ειδήσεις από το παλάτι
- Τα τελευταία εμπόδια
- Η επίκληση στους θεούς

ΘΕΜΑΤΑ

- Η αξιοποίηση του φαίνεσθαι
- Έλληνες και «Βάρβαροι»: Εμείς και οι άλλοι
- Το τραγικό, το κωμικό και το ρομαντικό

Ελένη (Λ. Τασοπούλου,
Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος

Δ΄ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

Ελένη – Θεοκλύμενος - Μενέλαος

«Ἦδ' ἡμέρα σοι τὴν ἐμὴν δείξει χάριν»

ΤΑ ΝΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΛΑΤΙ

- ▶ Τι εἶπε ἡ Θεονόη στον ἀδελφό της;
- ▶ Ποια εἶναι ἡ τωρινή κατάσταση του Μενέλαου;
- ▶ Τι ζητάει ἡ Ελένη ἀπὸ το Χορό;

1500 **ΕΛΕΝΗ** Ὅλα καλά μες στο παλάτι, φίλες·
ἡ κόρη του Πρωτέα μάς βοηθάει·
δεν ἐφανερώσε στον ἀδελφό της,
παρ' ὅλο που τὴ ρώτησε, πὼς ἦρθε
κι εἶναι κοντά μας ὁ ἀντρας μου· του εἶπε,

1505 για χάρη μου, πὼς ἔχει πια πεθάνει.¹
Και τὸ Μενέλαο τὸν συντρέχει ἡ τύχη·
γιατί 'ναι ἀρματωμένος με τὰ ὅπλα
που θὰ 'ριχνε στη θάλασσα· βαστάει
στο δυνατό του χέρι τὴν ἀσπίδα

1510 και στο δεξί ἔχει τὸ κοντάρι, τάχα
για να τιμήσει τὸ νεκρό μαζί μου.
Εἶναι ἐτοιμος να πολεμήσει, μύριους
βάρβαρους να σκοτώσει, στο καράβι
μόλις θὰ μπούμε· του 'δωσα να βάλει

1515 χιτῶνα ωραίο και με ποταμίσο
τον ἔλουσα νερό δροσάτο, που εἶχε
να νιώσει χρόνια στο κορμί του. Ὡστόσο
να, βγαίνει ἀπὸ τὸ παλάτι ἐκεῖνος
που σίγουρα θαρρεῖ πὼς θὰ με πάρει.²

1520 ἀνάγκη να σωπαίνω· κι εσεῖς ὅμως
παρακαλῶ τὸ στόμα σας κρατήστε
κλειστό, για να σας σώσω κάποια μέρα,³
αν τώρα ἐγώ κι ὁ ἀντρας μου σωθούμε.

Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΟΚΛΥΜΕΝΟΥ

► Τι προτείνει ο Θεοκλύμενος στην Ελένη;

ΘΕΟΚΛΥΜΕΝΟΣ Δούλοι, με τη σειρά να
προχωράτε,

1525 καθώς ο ξένος⁴ όρισε, κρατώντας
τις προσφορές που θα ριχτούν στο κύμα.
Ελένη, αν δε νομίζεις πως μιλάω
ανόητα, άκουσέ με κι εδώ μείνε·
στον άντρα σου τα ίδια θα προσφέρεις,

1530 είσαι δεν είσαι μέσα στο καράβι.⁵
Φοβάμαι μήπως σου 'ρθει επιθυμία,
στο πέλαο να ριχτείς από τη θλίψη
για τις χάρες⁶ του Μενέλαου, μια κι έτσι
πολύ πικρά γι' αυτόν αναστενάζεις.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Στασίμου ο Θεοκλύμενος φρόντισε να ρωτήσει την αδελφή του αν αλήθευαν οι πληροφορίες για το Μενέλαο. Η Θεονόη τον διαβεβαίωσε ότι ο Μενέλαος έχει πεθάνει. Επομένως, η στάση της Θεονόης υπήρξε ενεργητική, καθώς δεν περιορίστηκε απλώς στην αποσιώπηση της άφιξης του Μενέλαου στην Αίγυπτο.
2. Ο Θεοκλύμενος εισέρχεται στη σκηνή με δούλους που μεταφέρουν τις προσφορές για το «νεκρό» Μενέλαο.
3. Η εξασφάλιση της σιωπής του Χορού είναι συνηθισμένο θέμα σε τραγωδίες, όπου εξυφαίνεται από τους ήρωες μια «μηχανή»: εδώ η προσπάθεια της Ελένης φαντάζει εύκολη, αφού ο Χορός αποτελείται από

Ελληνίδες σκλάβες που συμπαθούν τους Έλληνες και συμπάσχουν μαζί τους.

4 Εννοεί το Μενέλαο.

5. Για τους αρχαίους Έλληνες ήταν προσβλητικό να μη θεωρηθεί αναγκαία η παρουσία τους σε μια θρησκευτική τελετή.

6. Εννοεί τις χαρές που δοκιμάζει κανείς από ένα αγαπημένο πρόσωπο.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

Το τραγούδι του Χορού τελειώνει. Η Ελένη βγαίνει από το παλάτι. Τι να έχει συμβεί στο μεταξύ;

- Ας παρατηρήσουμε την παρακάτω φωτογραφία .
 - Ποια ατμόσφαιρα φαίνεται να επικρατεί;
Ο σκηνοθέτης βασίστηκε σε στοιχεία που προκύπτουν από το κείμενο;
 - Πιστεύεις ότι θα μπορούσε να υπάρξει διαφορετική σκηνοθετική πρόταση;
- Εκτός από την Ελένη στη σκηνή εμφανίζεται και ο Μενέλαος.
 - Ποια είναι η σκευή του;
 - Γιατί άραγε παρουσιάζεται με λεπτομέρειες από την Ελένη;

Ελένη - Χορός
(Α. Λαδικού, Κ.Θ.Β.Ε.,
1982, σκην. Α. Βουτσινάς)

- Η Ελένη ανακοινώνει στις γυναίκες του Χορού τι συνέβη στο παλάτι, όσο εκείνες τραγουδούσαν. Με βάση όσα προηγήθηκαν, ας θυμηθούμε τη σχέση τους και ας σκεφτούμε:
 - γιατί η Ελένη νιώθει την ανάγκη να μοιραστεί τα νέα μαζί τους;
 - ποια δραματική σκοπιμότητα εξυπηρετεί αυτή η ανακοίνωση;
 - ποιες από αυτές τις πληροφορίες συνδέονται με την εξέλιξη του σχεδίου απόδρασης.
- Μετά τη σιωπή της Θεονόης η Ελένη προσπαθεί να εξασφαλίσει και τη σιωπή των γυναικών του Χορού.
 - Πιστεύεις ότι θα ανταποκριθούν; Πώς νιώθουν άραγε;

Ελένη και Γυναίκες του Χορού
(Λ. Τασοπούλου, Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος)

Κοστούμι Σπύρου Βασιλείου
για τον Αγαμέμνονα (Ευριπίδης,
Ιφιγένεια εν Αυλίδι, Εθνικό θέατρο, 1970)

ΤΟ ΕΝΔΥΜΑ – Η ΣΚΗΝΟΓΡΑΦΙΑ

Οι ενδυματολογικές και οι σκηνογραφικές προτάσεις καθρεπτίζουν ή θα έπρεπε να καθρεπτίζουν τη σκηνοθετική γραμμή με την πρώτη ακόμη ματιά του θεατή...

Τ. Τσαμούρη (Από το Κ. Γεωργουσόπουλος, Ομάδα Θεατρολόγων, Σ. Γώγος, Επίδαυρος, Το Αρχαίο Θέατρο, οι Παραστάσεις, Μίλητος)

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η όψις επιτείνει τις σημασίες μιας παράστασης [...]

**Τ. Λιγνάδης
(Από το Τ. Λιγνάδης, Το ζών και το τέρας, Ηρόδοτος)**

[Το φόρεμα] αποτελεί μέρος του εαυτού μας, την προβολή του προς τα έξω, και εκφράζει την προσωπική μας υφή: το πώς θέλουμε να μας βλέπουν – οι άλλοι και τα δικά μας μάτια. Γδύνετε έναν άνθρωπο (στο ιατρείο, στο στρατόπεδο, στη φυλακή) και χάνει αμέσως την αυτοπεποίθηση, τη δύναμη, το γόητρό του. Έχει την εντύπωση ότι του αφαιρέσατε και κρατάτε στα χέρια σας όχι απλώς το περίβλημα, αλλά ένα μεγάλο μέρος από την ουσία του. Ότι τον ακρωτηριάσατε. Φαντάζεστε ότι μπορεί να επιβληθεί [...], να ασκήσει την εξουσία ή την αποστολή του ένας αξιωματικός χωρίς στολή, ένας παπάς δίχως ράσο, ένας δικαστής ντυμένος όπως ο κατηγορούμενος;

**Ε. Παπανούτσος, «Ο άνθρωπος και το φόρεμα»
(απόσπασμα) (Από το Ε. Παπανούτσος, Πρακτική Φιλοσοφία, Δωδώνη)**

ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

► Πώς η Ελένη αντιμετωπίζει τις προτάσεις του;

1535 ΕΛΕ. Καινούριε μου άντρα,⁷ πρέπει να τιμήσω και τον πρώτο μου γάμο.⁸ Θα μπορούσα να σκοτωθώ για το νεκρό μου ταίρι· όμως ποιο τ' όφελος γι' αυτόν αν θα πεθάνω; Άσε να πάω και στον πεθαμένο

1540 τα εντάφια να προσφέρω δώρα. Εκείνα που θα 'θελα οι θεοί να σου χαρίσουν, μα και στον ξένο που έτσι με βοηθάει. Γυναίκα σου σωστή καθώς ταιριάζει, θα μ' έχεις στο παλάτι, αφού κι εμένα

1545 και το Μενέλαο ωφελείς. Η μοίρα καλά τα φέρνει ως τώρα. Και για να 'ναι η χάρη που μου κάνεις τελειωμένη, πρόσταξε να μας δώσουν το καράβι.

ΘΕΟ. Εσύ⁹ ένα σκάφος της Σιδώνας δώσ' τους με λαμνοκόπους και κουπιά πενήντα.¹⁰

1550 ΕΛΕ.¹¹ Στο πλοίο δε θα 'ναι αυτός ο κυβερνήτης;

ΘΕΟ. Ναι· και θα τον υπακούν οι ναύτες μου
όλοι.¹²

ΕΛΕ. Να τους το πεις ξανά, για να το νιώσουν.

ΘΕΟ. Και τρεις φορές, αν θες, θα τους
προστάξω.

1555 ΕΛΕ. Να 'σαι καλά κι αυτά που θέλω ας γίνουν.

ΘΕΟ. Την όψη σου τα δάκρυα μη χαλάσουν.

ΕΛΕ. Τη χάρη που χρωστώ θα σου ξοφλήσω.

ΘΕΟ. Μοχθείς του κάκου κι οι νεκροί ένας
ίσκιος¹³.

ΕΛΕ. Τα λόγια μου κι εμάς κι αυτούς αγγίζουν.

1560

ΘΕΟ. Απ' το Μενέλαο πιο κακός δε θα 'μαι.

ΕΛΕ. Στάθηκες τέλειος· η τύχη ας με συντρέξει.

ΘΕΟ. Θα 'ναι μαζί σου, αγάπη αν μου δείξεις.

ΕΛΕ. Ποιους πρέπει ν' αγαπάω δε θα μου

μάθεις.

ΘΕΟ. Να 'ρθω κι εγώ στο πλοίο να βοηθήσω;

ΣΧΟΛΙΑ

- 7.** Η Ελένη με την προσφώνηση αυτή «ανταποδίδει» το ενδιαφέρον που έδειξε για τη ζωή της ο Θεοκλύμενος με μια διαβεβαίωση πίστης σε αυτόν. Με την υπόσχεση του γάμου απορρίπτει την παράκληση του Θεοκλύμενου να μην πάει και η ίδια στο καράβι.
- 8.** Σε έργα με ρομαντικά στοιχεία η ηρωίδα αποδέχεται την πρόταση γάμου με το βασιλιά του τόπου όπου ζει, αλλά πάντοτε βρίσκει τρόπους να αναβάλει το γάμο.
- 9.** Η διαταγή απευθύνεται σε έναν από τους δούλους που βρίσκονται στη σκηνή.
- 10.** Πλοίο με 50 κουπιά ήταν η πεντηκόντορος, που την κλασική εποχή είχε αντικατασταθεί από την τριήρη.
- 11.** Ξεκινά μια σύντομη στιχομυθία, κατά την οποία η Ελένη, προκειμένου να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις επιτυχίας του σχεδίου απόδρασης, εκμεταλλεύεται τα συναισθήματα του Θεοκλύμενου απέναντί της και στοιχεία του χαρακτήρα του.
- 12.** Άρα οι άντρες της πομπής θα αποτελέσουν και το πλήρωμα του πλοίου.
- 13.** Εννοεί ότι οι νεκροί είναι ένα τίποτε, οπότε είναι μάταιο να κοπιάζουμε γι' αυτούς. Η φράση αυτή φανερώνει ασεβή άνθρωπο και επομένως είναι

παράξενο να ακούγεται από το στόμα του Θεοκλύμενου, ο οποίος σεβόταν πολύ το νεκρό πατέρα του και θεωρούσε ιερό το μνήμα του. Θα μπορούσαν βέβαια να δικαιολογηθούν τα λόγια του ψυχολογικά και δραματικά, αφού προσπαθεί να παρηγορήσει την Ελένη και να την πείσει να μην ανέβει στο πλοίο, αλλά να μείνει κοντά του. Κάποιοι ωστόσο μελετητές εξοβελίζουν αυτόν και τον επόμενο στίχο.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Ας μην ξεχνάμε ότι στο σκηνικό χώρο δε βρίσκονται μόνο τα πρόσωπα που μιλάνε.
 - Με βάση όσα λέει ο Θεοκλύμενος και όσα του ζήτησε ο Μενέλαος στο προηγούμενο Επεισόδιο, ας «δούμε»ποια πρόσωπα παρίστανται στη σκηνή που παρακολουθούμε και τι κρατούν.
 - Ας φανταστούμε την κίνησή τους στο χώρο. Ποια εντύπωση δημιουργούν;
 - Πολλά πρόσωπα, ζώα, προσφορές... Είναι απαραίτητο να υπάρχουν όλα αυτά ή μπορεί η σκηνή να αποδοθεί και με λιγότερο ρεαλιστικό τρόπο;
- Ποιο είναι το ύφος της Ελένης, όσο διαλέγεται με το Θεοκλύμενο μπροστά στο Μενέλαο; Ποιον κοιτάζει; Σε ποιον απευθύνει στην πραγματικότητα τα λόγια της;

Ξύλινη αναθηματική
πινακίδα του 5ου αι. π.Χ.

- Ο Θεοκλύμενος, μετά και τις διαβεβαιώσεις της Θεονόης, φαίνεται να έχει εξαπατηθεί. Τίποτε όμως δεν έχει ακόμη κριθεί οριστικά. Ο Θεοκλύμενος παρεμβαίνει και με τις προτάσεις του ορθώνονται νέα εμπόδια.
 - Ας επισημάνουμε τις προτάσεις αυτές κι ας αναζητήσουμε τα πιθανά κίνητρά του.
 - Η Ελένη προσπαθεί και καταφέρνει να ξεπεράσει τα εμπόδια αυτά. Με ποιους τρόπους;
- Το παιχνίδι με τους δίσημους λόγους φαίνεται να μην έχει τέλος. Πρωταγωνίστρια και πάλι η Ελένη. Ο Μενέλαος παρακολουθεί.
 - Ας εντοπίσουμε στο κείμενο τους δίσημους λόγους.
 - Θα μπορούσαν να λείπουν; Τι τελικά εξυπηρετούν;
- Πώς ένιωθαν άραγε οι Αθηναίοι θεατές βλέποντας την Ελένη και το Μενέλαο να εξαπατούν το Θεοκλύμενο; Τα συναισθήματά τους θα μπορούσαν να επηρεαστούν και από τις στερεότυπες αντιλήψεις της εποχής για τους βαρβάρους;

Θεοκλύμενος (Σ. Μαβίδης,
Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος)

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ «ΒΑΡΒΑΡΟΙ»

Κανένας δεν επιχειρηματολόγησε υπέρ αυτής της αντίληψης [ότι οι Έλληνες ήταν εκ φύσεως ανώτεροι από τους βαρβάρους] τόσο επίμονα όσο ο Ισοκράτης, ο πιο πετυχημένος ρήτορας του 4ου αι. π.Χ. Αλλά εκείνοι που πάνω απ' όλα εκφράζουν εντελώς απροκάλυπτα την αντίληψη για την ανωτερότητα των Ελλήνων έναντι των μη Ελλήνων είναι οι φιλόσοφοι και κυρίως ο Αριστοτέλης και ο Πλάτων. Αλλά και η άποψη του Ισοκράτους ότι η διαφορά ανάμεσα στους Έλληνες και τους Βαρβάρους δεν έγκειται στη διαφορετική καταγωγή αλλά στην παιδεία προϋποθέτει ήδη την αντίληψη περί της ανωτερότητας του Έλληνα.

A. Dihle(Από το A. Dihle, *Οι Έλληνες και οι ξένοι*, μτφρ. Τούλα Σιετή, Οδυσσέας)

ΟΙ ΟΔΗΓΙΕΣ ΤΟΥ ΘΕΟΚΛΥΜΕΝΟΥ

► Ποιες εντολές δίνει στους άντρες του καιστο Μενέλαο;

1565 ΕΛΕ. Όχι· στους δούλους δούλος να μη γίνεις.¹⁴

ΘΕΟ. Ας είναι· δε με νοιάζουν των Ελλήνων τα έθιμα· το σπίτι μου καθάριο·

δεν έθανε ο Μενέλαος εδώ πέρα·¹⁵

κάποιος γοργά στους άρχοντες να πάει

1570 και να τους πει να φέρουνε του γάμου

τα δώρα στο παλάτι¹⁶ κι όλη η χώρα

πρέπει ν' αντιβουίξει απ' τα τραγούδια

πως κάνω γάμο ζηλευτό και παίρνω
την ξακουσμένη Ελένη. Κι εσύ, ξένε,
1575 πήγαινε και στο πέλαο να σκορπίσεις
ετούτα για τον πρώτο της τον άντρα.
Κατόπι γύρνα γρήγορα μαζί της,
στου γάμου να καθίσεις το τραπέζι.¹⁷
Κι ύστερα, αν θες, γυρίζεις στην πατρίδα
1580 ή ζεις εδώ κοντά μου ευτυχισμένος.¹⁸

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΥ

► Σε ποιο θεό απευθύνεται ο Μενέλαος και τι του ζητά;

ΜΕΝΕΛΑΟΣ Ω! Δία, πατέρα και σοφό¹⁹ σε λέω
θεό, πονετικό βλέμμα να ρίξεις
σ' εμάς, απ' τα δεινά λευτέρωσέ μας.
Πάμε για τον γκρεμό, γοργά βοήθα·

1585 με τ' ακροδάχτυλό σου αν μας αγγίξεις,²⁰
θα 'χουμε φτάσει εκεί που λαχταρούμε.
Πλήθος οι περασμένες συμφορές μας.

Θεοί, πολλές φορές χαρές και λύπες
εγεύτηκα από σας· μα τώρα πρέπει
1590 κι εγώ να ορθοποδήσω κι όχι πάντα
να με κυκλώνει το κακό· τη χάρη κάντε μου αυτή
και θα 'μαι ευτυχισμένος.²¹

ΣΧΟΛΙΑ

14. Υπεύθυνος για την τελετή ορίστηκε ο Μενέλαος.
Επομένως ο Θεοκλύμενος, αν συμμετείχε, θα ήταν
δούλος του δούλου του. Με αυτό τον έξυπνο τρόπο,
που κολακεύει τη ματαιοδοξία του, η Ελένη τον
πείθει να μην την ακολουθήσει.

- 15.** Ο νεκρός ήταν μίασμα για ένα σπίτι και γι' αυτό έπρεπε, αν κάποιος πέθαινε σ' αυτό, να γίνουν τελετές καθαρμού. Τα λόγια αυτά του Θεοκλύμενου δείχνουν μια άλλη πλευρά του χαρακτήρα του: αισθάνεται ανακουφισμένος που δεν αναγκάστηκε να σκοτώσει ο ίδιος το Μενέλαο.
- 16.** Όπως κι εμείς σήμερα, στην αρχαία Ελλάδα πρόσφεραν δώρα στους νεόνυμφους, τα λεγόμενα έπαύλια ή θεώρητρα. Όσοι πρόσφεραν τα δώρα σχημάτιζαν μια πομπή.
- 17.** Σύμφωνα με τα αρχαία ελληνικά έθιμα, τη μέρα του γάμου γινόταν θυσία και μετά συνήθως ακολουθούσε τραπέζι στο σπίτι του πατέρα της νύφης. Το βράδυ οδηγούσαν με μια πομπή τη νύφη στο σπίτι του γαμπρού, όπου και γινόταν δεύτερο γαμήλιο τραπέζι.
- 18.** Μετά τα λόγια αυτά ο Θεοκλύμενος αποχωρεί από τη σκηνή, εισέρχεται στο παλάτι και περιμένει την επιστροφή της Ελένης.
- 19.** Ο Μενέλαος επικαλείται το Δία για την προστατευτική του δύναμη και για τη σοφία του.
- 20.** Και σήμερα λέμε γι' αυτόν που έχει μεγάλη δύναμη «και το δαχτυλάκι του μόνο να κουνήσει...».
- 21.** Μετά την προσευχή η σκηνή μένει κενή, καθώς ο Μενέλαος και η Ελένη αποχωρούν από τη δεξιά πάροδο, που, σύμφωνα με την αρχαία θεατρική σύμβαση, οδηγεί στο λιμάνι.

ΑΣ ΓΙΝΟΥΜΕ ΘΕΑΤΕΣ

- Ας θυμηθούμε ότι οι παραστάσεις στην αρχαία Αθήνα γίνονταν πρωί, κάτω από το φως του ήλιου, πράγμα που δεν συμβαίνει στις μέρες μας.

- Με αφετηρία τη φωτογραφία που παρατηρούμε στην επόμενη σελίδα, ας συζητήσουμε για τις δυνατότητες που προσφέρει ο τεχνητός φωτισμός στις σύγχρονες παραστάσεις.
- Στο τέλος του Β΄ Επεισοδίου είδαμε την Ελένη να προσεύχεται. Εδώ παρακολουθούμε το Μενέλαο να κάνει το ίδιο.
 - Ας «δούμε» συγκριτικά τα δύο πρόσωπα στην προσευχή τους. Μοιάζουν ή διαφέρουν;

Ποιος άραγε είναι ο Μενέλαος;
(Κ. Καραμπέτη - Λ. Βογιατζής -
Μ. Μαρμαρινός,
Θέατρο του Νότου, 1996,
σκην. Γ. Χουβαρδάς)

ΑΣ ΕΜΒΑΘΥΝΟΥΜΕ

- Το Επεισόδιο τελειώνει με την προσευχή του Μενέλαου. Ας στρέψουμε σε αυτόν την προσοχή μας.
 - Θυμάσαι πώς τον πρωτοείδαμε; Πιστεύεις ότι κάτι έχει αλλάξει; Ποια εικόνα έχεις διαμορφώσει τώρα πια γι' αυτόν;
- Κάποιοι μελετητές της Ελένης, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, έχουν διατυπώσει ερμηνείες που αμφισβητούν τον τραγικό χαρακτήρα του δράματος, υποστηρίζοντας ότι κυριαρχούν κωμικά (τραγικωμωδία) ή ρομαντικά στοιχεία (ρομαντικό δράμα).
 - Θα μπορούσαμε στο Επεισόδιο που μελετάμε να βρούμε στοιχεία που στηρίζουν τις ερμηνείες αυτές;

- Οι παραστάσεις, από τις οποίες προέρχεται το φωτογραφικό υλικό του Επεισοδίου, συντάσσονται με κάποια από αυτές τις ερμηνείες;

Άλλο ένα Επεισόδιο ολοκληρώθηκε...
Για σκέψου...
Ήταν απαραίτητο;

Μενέλαος (Κ. Αθανασόπουλος,
Αμφιθέατρο, 1999,
σκην. Σ. Ευαγγελάτος)

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ 3

«ΛΥΠΗΣΟΥ ΜΕ, ΘΕ ΜΟΥ»

Λυπήσου με, Θε μου, στο δρόμο που πήρα,
χωρίς, ως το τέλος, να ξέρω το πώς,
–χωρίς να 'χω μάθει, με μια τέτοια μοίρα,
ποιο κρίμα με δένει, και ποιος ο σκοπός!
[...]

Λιγάκι να κάνω πως κάτι με σέρνει,
λιγάκι να φέξει, μες στα σκοτεινά,
κι αμέσως η μοίρα μου το ξαναπαίρνει,
κι αμέσως η νύχτα γυρίζει ξανά...

**Ν. Λαπαθιώτης «Εκ βαθέων» (απόσπασμα)
(Από το Ν. Λαπαθιώτης, Ποιήματα, Ζήτρος)**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Τα όσα ανακοινώνει η Ελένη στις γυναίκες του Χορού, στην αρχή του Επεισοδίου, φανερώνουν μία ακόμα λειτουργία του Β΄ Στασίμου. Ποια είναι αυτή;
2. Ποιες ήταν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την ευόδωση του σχεδίου απόδρασης; Ποιες από αυτές εξασφαλίστηκαν στο Δ΄ Επεισόδιο;
3. Το σχέδιο της απόδρασης βρίσκεται στο πιο κρίσιμο σημείο, καθώς η παραμικρή υποψία του Θεοκλύμενου μπορεί να οδηγήσει στην αποτυχία. Να εντοπίσετε τα σημεία όπου εμφανίζεται αυτός ο κίνδυνος. Με ποιον τρόπο αποτρέπεται;
4. Τι εντύπωση θα έκανε άραγε στους Αθηναίους θεατές ο διάλογος ανάμεσα στους δυο Έλληνες και τον ξένο βασιλιά; Ας λάβετε υπόψη σας τις στερεότυπες αντιλήψεις της εποχής για τους βαρβάρους, όπως διαφαίνονται και στο παρακάτω απόσπασμα του Ηρόδοτου (I, 60):
«Καθώς ο Πεισίστρατος δέχτηκε την πρόταση και συμφώνησε με τους όρους, για να πετύχει την επιστροφή του στην Αθήνα, μηχανεύτηκε ένα σχέδιο, που εγώ το βρίσκω πολύ αφελές (όταν μάλιστα είναι γνωστό ότι οι Έλληνες από παλιότερα ξεχώρισαν από τους βαρβάρους, έτσι που και ευφυέστεροι ήσαν και απαλλαγμένοι από ανόητες αφέλεις) - αν πραγματικά αυτοί μηχανεύτηκαν να κάνουν κάτι τέτοιο στους Αθηναίους, που είχαν τη φήμη πως ήσαν πρώτοι στη σοφία ανάμεσα στους Έλληνες»

(μτφρ. Δ. Μαρωνίτης).

(Από το Ηροδότου Ιστορίαι, Γκοβόστης)

5. Το παιχνίδι ανάμεσα στο είναι και το φαίνεσθαι εκφράζεται για άλλη μια φορά και μέσα από τους δίσημους λόγους. Αφού τους υπογραμμίσετε στο κείμενο, γράψτε δίπλα στον καθένα από αυτούς τι θα έλεγε η Ελένη, αν μπορούσε να εκφραστεί ελεύθερα και να πει αυτό που πραγματικά σκέφτεται.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Οι δίσημοι λόγοι και οι τραγικές ειρωνείες αποκαλύπτουν τη δραματική τους αξία από τον τρόπο με τον οποίο θα αποδοθούν σκηνικά. Συγκεντρώστε το σχετικό υλικό από το Γ΄ και Δ΄ Επεισόδιο. Δοκιμάστε τρόπους κίνησης και εκφοράς του λόγου.

ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο Θεοκλύμενος προετοιμάζοντας το γάμο του με την Ελένη αναφέρεται σε γαμήλια έθιμα. Αναζητήστε ανάλογες συνήθειες των ανθρώπων της εποχής μας και καταγράψτε τις σε άρθρο που θα δημοσιευτεί στην εφημερίδα του σχολείου σας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ

Η παρουσίαση της δουλειά σας έχει και αυτή τα μυστικά της. Μια υπόδειξη: χρησιμοποιήστε στους υπολογιστές το πρόγραμμα power point

- Στο Επεισόδιο αυτό κορυφώθηκε η σκηνοθεσία του φαίνεσθαι. Με βάση το υλικό που αποδελτιώσατε για το θέμα «είναι – φαίνεσθαι» επεξεργαστείτε τα εξής θέματα:

- Ποια είναι κάθε φορά τα αίτια που οδηγούν στην αντίθεση «είναι – φαίνεσθαι» (θεοί, άνθρωποι, τύχη);
- Ποιες είναι οι συνέπειες της αντίθεσης στην εξέλιξη του δράματος;
- Μπορείτε να παρουσιάσετε εδώ και το επεξεργασμένο υλικό του θέματος **κωμικά στοιχεία**.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

- σελ. 7-9 (ΕΙΚ.1) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ.Γ2, Εκδοτική Αθηνών. (ΕΙΚ.2) Μπέρτλοχτ Μπρέχτ, Ποιήματα, μετάφραση και πρόλογος Νάντια Βαλαβάνη, Σύγχρονη Εποχή.
- σελ. 12-14 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Εταιρείας Θεάτρου (ΕΙΚ.2) Γιολάντα Χατζή, Ιταλοί Ζωγράφοι, 13ος-18ος αι., Οδηγός για παιδιά, Κέδρος.
- σελ. 18 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Θεάτρου Νότου
- σελ. 22-23 (ΕΙΚ.1)) Από το πρόγραμμα της παράστασης Σοφοκλής, Ηλέκτρα, Εθνικό Θέατρο, 1996
(ΕΙΚ.2) Από το πρόγραμμα της παράστασης Ευριπίδης, Ιφιγένεια εν Ταύροις, Θεσσαλικό Θέατρο, 1990
- σελ. 27-28 (ΕΙΚ.1) Από το πρόγραμμα του Εθνικού Θεάτρου, Επιδαύρια 1977.
(ΕΙΚ.2) Αρχείο Αμφιθεάτρου
(ΕΙΚ.3) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ.ΙΒ΄, Εκδοτική Αθηνών.
- σελ. 32-33 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.
(ΕΙΚ.2) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.
(ΕΙΚ.3) Αρχείο Καλλιτέχνη.
- σελ. 36-37 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.
(ΕΙΚ.2) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος, Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
- σελ. 41-42 (ΕΙΚ.1) Πολ Κάρτλετς, Εικονογραφημένη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας του Κέμπριτζ, μτφρ. Β. Κυριαζή, Ι. Ζαχαρόπουλος
(ΕΙΚ.2) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος, Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.

- σελ. 45-46 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Θεάτρου Νότου
(ΕΙΚ.2) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα
Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος,
Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις,
- σελ. 49-50 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Θεάτρου Νότου
(ΕΙΚ.2) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα
Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος,
Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
(ΕΙΚ.2) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.
(ΕΙΚ.4) Αρχείο Εταιρείας Θεάτρου
- σελ. 55 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Θεάτρου Νότου
(ΕΙΚ.2) Επίδαυρος, 40 χρόνια Φεστιβάλ,
Δημοτική επιχείρηση Πολιτιστικής ανάπτυξης,
Δήμου Ασκληπιείου –Νέα Σύνορα– Α. Α. Λιβάνη
- σελ. 60 (ΕΙΚ.1) Μάνος Στεφανίδης, Ελληνομουσείον: Έξι
αιώνες ελληνικής ζωγραφικής, Μίλητος.
(ΕΙΚ.2) Από το πρόγραμμα της παράστασης
Οδυσσεβάχ της Ξ. Καλογεροπούλου,
εκδ. Ιθάκη.
- σελ. 66-67 (ΕΙΚ.1 & 2) Κώστας Γεωργουσόπουλος,
Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος,
Επίδαυρος,
Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
(ΕΙΚ.3,4 & 5) Αφίσες παραστάσεων.
- σελ. 69 (ΕΙΚ.) «Επτά ημέρες», Η Καθημερινή της
Κυριακής, 13/7/2003.
- σελ. 73 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Αμφιθεάτρου
(ΕΙΚ.2) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ.Γ2,
Εκδοτική Αθηνών.
- σελ. 79 (ΕΙΚ.1) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα
Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος,
Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
(ΕΙΚ.2) Μιχάλης Κακογιάννης, Τριλογία Ιανός
- σελ. 83 (ΕΙΚ.) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.

- σελ. 87-88 (ΕΙΚ.1) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος, Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
(ΕΙΚ.2) Από το πρόγραμμα της παράστασης Σοφοκλής, Ηλέκτρα, Εθνικό Θέατρο, 1996
(ΕΙΚ.3) Οδηγοί του κόσμου, Η Καθημερινή, Αίγυπτος
- σελ. 92-93-94 (ΕΙΚ.1) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ.Γ2', Εκδοτική Αθηνών.
(ΕΙΚ.2) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος, Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
(ΕΙΚ.3) Αρχείο Εταιρείας Θεάτρου
(ΕΙΚ.4) F. Tiradritti, Θησαυροί της Αιγύπτου από τα μουσεία του Καΐρου, η Καθημερινή
- σελ. 98 (ΕΙΚ.1) Από το πρόγραμμα της παράστασης, Ευριπίδης, Ελένη, Αμφιθέατρο, Επιδαύρια, 1999
(ΕΙΚ.2) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.
- σελ. 102-103 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Αμφιθεάτρου
(ΕΙΚ.2) Μ. Κακογιάννης, Τριλογία, Ιανός.
- σελ. 108 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.
- σελ. 111-112 (ΕΙΚ.1) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ.Γ2, Εκδοτική Αθηνών.
(ΕΙΚ.2) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος, Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.
(ΕΙΚ.3) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ.Γ2, Εκδοτική Αθηνών.
(ΕΙΚ.4) Εφημ. Μποφόρ Σκύρου τευχ. 4, Φεβρουάριος 2001
- σελ. 117-118 (ΕΙΚ.1) Πολ Κάρτλετς, Εικονογραφημένη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας του Κέμπριτζ, μτφρ. Β. Κυριαζή, Ι. Ζαχαρόπουλος.

**(ΕΙΚ.2) Θ. Τερζόπουλος, Θέατρο Άτις,
Αναδρομή, Μέθοδος, Σχόλια, Άγρα**

**(ΕΙΚ.3) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα
Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος,
Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.**

**σελ. 120 (ΕΙΚ.1) Ελληνική μυθολογία, τομ.2, Εκδοτική
Αθηνών.**

σελ. 122 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Αμφιθεάτρου

σελ. 125-126 (ΕΙΚ.1) Αρχείο Κ.Θ.Β.Ε.

(ΕΙΚ.2) Αρχείο Αμφιθεάτρου

**(ΕΙΚ.3) Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ομάδα
Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος, Επίδαυρος, Το
Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.**

**σελ. 130 (ΕΙΚ.1) Ανθολόγιο αρχαϊκής λυρικής ποίησης
Β'ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ, 2001.**

(ΕΙΚ.2) Αρχείο Αμφιθεάτρου

**σελ. 135-136 (ΕΙΚ.1) Κώστας Γεωργουσόπουλος,
Ομάδα Θεατρολόγων, Σάββας Γώγος,
Επίδαυρος,
Το Αρχαίο Θέατρο, Οι Παραστάσεις, Μίλητος.**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Επιπάροδος– Β΄ Επεισόδιο στ. 659-1219 (συνέχεια από τον προηγούμενο τόμο)	7
Α΄ Στάσιμο στ.1220-1285	70
Γ΄ Επεισόδιο στ.1286-1424	83
Β΄ Στάσιμο στ.1425-1499	108
Δ΄ Επεισόδιο στ.1500-1592	122

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.